

Ch. 38 (2)

glasul

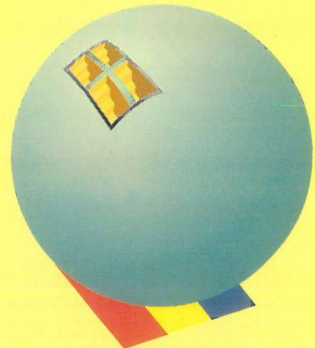
BUCOVINEI

CERNAUȚI

BUCUREȘTI

1 / 2005

An XII. Nr. 45

INSTITUTUL CULTURAL ROMÂN

Revistă digitalizată gratuit de Asociația Rădăuțiul Civic, pentru păstrarea memoriei Bucovinei și pentru ca tot efortul oamenilor de cultură din Bucovina să fie accesibil și generațiilor de astăzi.

www.radautiulcivic.ro

Mai 2020

GLASUL BUCOVINEI

*

THE VOICE OF BUKOVINA

The Romanian Cultural Institute

THE VOICE OF BUKOVINA
A HISTORY AND CULTURE QUARTERLY

CERNOWITZ – BUCHAREST

2005, No. 1
Year. XII. No. 45

Editor-in-chief: ALEXANDRINA CERNOV
Honorary Member of the Romanian Academy

ADVISORY BOARD: Prof. Univ. Dr. Mircea Anghelescu (Bucharest),
Acad. Radu Grigorovici (Bucharest), Ștefan Hostiuc (Cernowitz),
Conf. Univ. Dr. Ștefan Purici (Suceava), Lector Univ. Dr. Florin Pintescu
(Suceava), Prof. Univ. Dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iași), Arcadie Suceveanu
(Chișinău), Dr. Ilie Traian (Bucharest), Dr. Constantin Ungureanu
(Chișinău), Acad. Dimitrie Vatamaniuc (Bucharest).

EDITORIAL BOARD: Prof. Dr. Alexandrina Cernov, Prof. Dr. Ilie Luceac,
Vasile Tărășteanu.

Institutul Cultural Român

GLASUL BUCOVINEI
REVISTĂ TRIMESTRIALĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

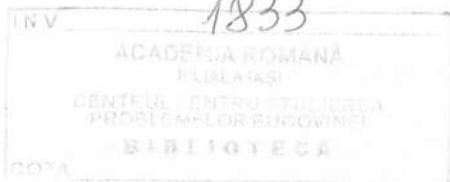

CERNĂUȚI – BUCUREȘTI

2005, Nr. 1
Anul XII. Nr. 45

Redactor-șef: ALEXANDRINA CERNOV

Membru de onoare al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE: prof. univ. dr. Mircea Anghelescu (București),
acad. Radu Grigorovici (București), Ștefan Hostiuc (Cernăuți),
conf. univ. dr. Ștefan Purici (Suceava), lector univ. dr. Florin Pintescu
(Suceava), prof. univ. dr. Ion Popescu-Sireteanu (Iași), Arcadie
Suceveanu (Chișinău), dr. Ilie Traian (București), dr. Constantin
Ungureanu (Chișinău), acad. Dimitrie Vatamaniuc (București).

REDACȚIA: prof. dr. Alexandrina Cernov, prof. dr. Ilie Luceac, Vasile Tărățeanu.

CONTENTS

BUKOVINA – HISTORICAL AND SOCIAL PROCESSES

- Daniel Hrenciuc**, *The Problem of Bukovina Debated at the Peace Conference in Paris (1919–1920)* 7

BUKOVINEAN PERSONALITIES

- Harieta Mareci**, *Nicolai I. Grămadă* 17
Arcadie Moisei, Antonie Moisei – *Dimitrie Dan – Revaluating the Traditional Culture of the Romanians from Bukovina* 23

LITERARY THEORY, CRITICISM AND HISTORY

- Mircea A. Diaconu**, *Words About Paul Celan's Cry* 30
Nina Cionca, *Iraclie Porumbescu – The Writer Who Must Be Recovered from Oblivion* 38
Cornelia Mănicuță, *1904, the Sadoveanu Year* 56
Ion Filipciuc, *Eminescu at Costișa?* 63

PAGES FROM THE HISTORY OF ROMANIAN MUSIC

- Vasile Vasile**, *The Integration of the Byzantine Music with Enescu's Creation* . . . 76

THE CHRONICLE OF THE LIFE IN CERNAUTI

- Dorina Ciobanu**, *The Black-and-White Destiny of the Romanian Book in Cernauti* 97

BOOKS. REVIEWS. CONFERENCES

- Ilie Luceac**, *Between the Devotion to Colour and the Temptation for the Word* [Hortensia Maschievici-Mișu, *The Germ and other Trues Stories*, Anima Publishing House, Bucharest, 2003, 182 pp.; *Stories More or Less True*, Anima Publishing House, Bucharest, 2004, 168 pp.] 106
Maria Toacă, *The Wood-spirit [Half a Millennium since the death of Stephen the Great – a memorial contribution from the old district of Câmpulung Moldovenesc, An anthology edited by Ion Filipciuc, the Miorița Library, Câmpulung, Bukovina, 2004, 255 pp.]* 111
Tudor Andrieș, *A Modern Shepherd of „Miorita“* [Ion Filipciuc, „*Miorița*“ and other Poetical Signs, the Miorita Library, Câmpulung, Bukovina, 2002, 456 pp.] 114

The issue is illustrated with reproductions of the works of the Bukovinean artist Partenie Maschievici (1887–1952)

SUMAR

BUCOVINA – PROCESE ISTORICE ȘI SOCIALE

- Daniel Hrenciuc**, *Problema Bucovinei în dezbaterile Conferinței de pace de la Paris (1919-1920)* 7

PERSONALITĂȚI BUCOVINENE

- Harieta Mareci**, *Nicolai I. Grămadă* 17
Arcadie Moisei, Antonie Moisei, *Dimitrie Dan – valorificator al culturii tradiționale a românilor din Bucovina* 23

TEORIE, CRITICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

- Mircea A. Diaconu**, *Cuvinte despre strigătul lui Paul Celan* 30
Nina Cionca, *Iraclie Porumbescu – scriitorul „care trebuie dezgropat uitării”* 38
Cornelia Mănicuță, *1904, Anul Sadoveanu* 56
Ion Filipciuc, *Eminescu la Costișa?* 63

DIN ISTORIA MUZICII ROMÂNEȘTI

- Vasile Vasile**, *Integrarea muzicii bizantine în creația enesciană* 76

CRONICA VIEȚII CERNĂUȚENE

- Dorina Ciobanu**, *Destinul negru-alb al cărții românești din Cernăuți* 97

CĂRȚI. REVISTE. CONFERINȚE

- Ilie Luceac**, *Între devotamentul față de culoare și tentația pentru cuvânt* [Hortensia Masichievici-Mișu, *Microbul și alte povestiri adevărate*, Editura Anima, București, 2003, 182 p.; idem, *Povestiri mai mult sau mai puțin adevărate*, Editura Anima, București, 2004, 168 p.] . . 106
Maria Toacă, *Dub de pădure* [Jumătate de mileniu întru învecinicirea lui Ștefan cel Mare: obol memorial din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc. Culegere îngrijită de Ion Filipciuc, „Biblioteca Miorița”, Câmpulung, Bucovina, 2004, 255 p.] 111
Tudor Andrieș, *Un păstor modern al „Mioriței”* [Ion Filipciuc, „Miorița” și alte semne poetice, „Biblioteca Miorița”, Câmpulung, Bucovina, 2002, 456 p.] 114

Ilustrăm acest număr al revistei cu câteva reproduceri ale pictorului bucovinean de altădată Partenie Masichievici (1887-1952).

Bucovina – procese istorice și sociale

PROBLEMA BUCOVINEI ÎN DEZBATERICA CONFERINȚEI DE PACE DE LA PARIS (1919–1920)

Daniel Hrenciuc

Rădăuți

Anul 1918 rămâne un moment istoric de referință în conștiința românilor, deoarece a făcut posibilă – după secole de așteptare – crearea statului național unitar român, un deziderat sacru pentru întreaga noastră națiune. Atunci, grație unui context extrem de favorabil, – destrămarea imperiilor austro-ungar și rus, care a dus la victoria principiilor naționalităților și autodeterminării, – a fost posibilă apariția României Mari. Un factor, nu mai puțin important, deja în plan intern, a fost și unirea tuturor forțelor politice, depășindu-se rivalitățile și orgoliile înguste de partid, un aspect rar întâlnit pe scena politică românească.

România realizată astfel prin exercițiul democratic al adunărilor reprezentative de la Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia¹ îi includea între granițele sale pe toți românii, fiind din acest punct de vedere nu neapărat Mare, ci etnică, adică, a tuturor românilor².

În acest context, *revenirea* (și nu anexarea – subl.n.) Bucovinei la patria-mamă România, s-a produs absolut firesc: prin decizia, exprimată democratic, de către *Congresul General al tuturor naționalităților* din Bucovina întrunit la Cernăuți³ la 15/28 noiembrie 1918, după 144 ani de administrație habsburgică.

Desigur că, după 144 ani de administrație austro-ungară, perioadă în care partea de nord-vest a Moldovei a cunoscut un amplu proces de colonizare cu numeroase grupuri etnice (germani, polonezi, armeni, ruși, lipoveni, slovaci, armeni etc.), revenirea la România a presupus, în cazul Bucovinei, adoptarea unor măsuri specifice de integrare în plan administrativ, legislativ, educațional etc.

Ne-am propus în studiul de față reflectarea procesului de recunoaștere internațională a Bucovinei de către Puterile Aliate și Asociate, reunite în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919–1920), în strânsă legătură cu poziția delegației române condusă de I.I.C. Brătianu, plasată legitim în apărarea intereselor naționale românești⁴. Crearea României Mari avea nevoie de recunoașterea internațională și în acest sens Conferința de Pace de la Paris (1919–1920), desfășurată sub semnul principiului naționalităților⁵, avea menirea, printre altele, să legitimeze juridic și diplomatic, destrămarea marilor imperii multinaționale prin recunoașterea apariției noilor state⁶.

În cazul României, recunoașterea unirii cu Bucovina însemna respectarea din partea Puterilor Aliate și Asociate a angajamentelor asumate prin înseși termenii Convenției de Alianță semnată la 4/16 august 1916 cu Antanta (adică Rusia, Italia, Franța și Anglia) prin care acestea recunoșteau dreptul României asupra teritoriilor stăpânite de monarhia austro-ungară (art. 4)⁷.

Mai întâi, având în vedere volumul de lucru pe care-l implica o astfel de activitate diplomatică, în ședințele din cursul lunii ianuarie 1919 de la Quai d'Orsay ale Consiliului Suprem de război, au fost stabilite organele de lucru ale Conferinței: Biroul și Secretariatul General, numărul de mandate acordate fiecărei țări participante, numărul de comisii și componența acestora, precum și procedura concretă de conlucrare între aceste organe și delegațiile statelor participante⁸. La aceste prime întâlniri au participat Georges Clemenceau și Stephen Pichon (Franța), Woodrow Wilson și Robert Lansing (Statele Unite ale Americii), David Lloyd George și Arthur Balfour (Marea Britanie), Vittorio Emanuele Orlando și baronul Sidney Sonnino (Italia).

Inițial, organul de conducere al Conferinței l-a reprezentat „Consiliul celor zece” din care făceau parte reprezentanții Angliei, Franței, Statelor Unite ale Americii, Italiei și Japoniei⁹. Începând însă cu ziua de 24 martie 1919, acesta se va împărți în „Consiliul celor patru” și în „Consiliul miniștrilor de externe”, luând apoi titulatura oficială de „Consiliul celor cinci”.

Deciziile cele mai importante vor fi luate de „Consiliul celor patru”, format din șefii delegațiilor Marilor Puteri: Georges Clemenceau (Franța), David Lloyd George (Anglia), Woodrow Wilson (Statele Unite ale Americii) și Vittorio Emanuele Orlando (Italia)¹⁰. Șeful delegației japoneze era consultat doar în chestiunile care priveau Extremul Orient.

Din acea zi, hotărârile „Consiliului celor patru” vor fi impuse, în egală măsură, atât învingătorilor cât și aliaților, în principal statelor mici. Maniera în care au procedat Marile Puteri a dezamăgit încă de la început. Mai întâi, s-a trecut la împărțirea statelor participante la Conferință în două categorii: „*state cu interese limitate*”¹¹ adică statele mici (România, Polonia, Grecia, Cehoslovacia etc.), și „*state cu interese generale*”¹², din care făceau parte Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Italia și Japonia. Nemulțumirea acestor state față de un asemenea tratament discriminatoriu era legitimă, provocând sentimente care variau de la stupeoare până la furie ori revoltă¹³.

Șeful delegației române, Ion I.C. Brătianu nu va scăpa prilejul de a protesta față de faptul că Puterile Aliate și Asociate își făcuseră un obicei din a concepe conținutul unor tratate fără consultarea prealabilă a statelor în cauză; cazul tratatului cu Germania, înmănat spre consultare delegației României cu doar cinci minute înaintea înmânării lui delegației germane la 7 mai 1919, fiind cel mai sugestiv exemplu în acest sens. Totuși, tratatul de la Versailles cu Germania din 28 iunie 1919 a fost semnat relativ repede de către Ionel Brătianu, deoarece documentul în sine nu reprezenta pentru România un prea mare interes.

Datele problemei se vor schimba esențial în cazul proiectului de tratat cu Austria precum și al tratatului minorităților, moment care prilejuise solidarizarea statelor mici (România și Polonia în principal) față de intențiile Puterilor Aliate și Asociate de a-și legitima astfel intervenția în aspectele care țineau de resorturile suveranității naționale ale țărilor nominalizate.

Comisia pentru delimitarea frontierelor României (Sir Eyre Crowe și Allen W.A. Leeper, S.U.A.; André Tardieu și Jules Laroche, Franța; Giacomo de Martino și contele Vannutelli Rey, Italia; respectiv Clive Day și Charles Seymour, Anglia), condusă de André Tardieu, a discutat inițial chestiunea Bucovinei, fără participarea vreunui delegat român, în prelungirea unei atitudini de care aminteam mai sus¹⁴.

În această problemă, delegația americană stabilise, încă din 21 ianuarie 1919, o documentație solidă alcătuită dintr-o carte roșie și una neagră, însoțite de numeroase hărți și anexe care cuprindeau limitele etnice și teritoriale ale Bucovinei ce urma să revină României¹⁵. Rezultatul a fost conceperea unui memoriu prezentat

în ședința Comisiei din 8 februarie 1919, prin care Bucovina era împărțită în două regiuni etnice principale, despărțite printr-o linie care trecea la o milă depărtare la nord-vest de Cernăuți, oraș care rămânea României¹⁶.

La 1 februarie 1919, Ion I.C. Brătianu solicitase Consiliului Suprem ca Nistrul să devină frontiera naturală a României, anulându-se astfel prevederea nedreaptă inclusă în Convenția semnată cu Antanta la 4/17 august 1916, prin care, la presiunea Rusiei, frontiera României fusese fixată pe râul Prut¹⁷. În acest scop, pe lista delegației române figurau și personalități autohtone. Din partea Bucovinei – Nicu Flondor, expert în probleme financiare și economice ale Bucovinei precum și Alexandru Vitencu, specialist în chestiuni de ordin etnic și geografic¹⁸.

Situația creată nemulțumea profund delegația română, cu atât mai mult că toate discuțiile din Comisie și Subcomisie consacrate frontierelor Bucovinei au avut un caracter secret. Nicu Flondor transmitea în două note trimise în țară la 21 și 28 februarie 1919, că „granițele Bucovinei nu sunt contestate de nimeni, avem simpatia delegațiilor”¹⁹.

Propunerea delegației americane, prezentată de Charles Seymour, a ridicat numeroase obiecții venite din partea delegațiilor francezi și englezi, care susțineau acordarea integrală a Bucovinei statului român²⁰. Brătianu va protesta la 22 februarie 1919, față de propunerea americană, în cadrul ședinței Comisiei. Neputându-se ajunge la un acord în această chestiune, după mai multe ședințe, Comisia a decis la 5 martie 1919, să transmită pentru studiu problema fixării frontierelor Bucovinei unei Subcomisii, unde figura, din partea autorității americane, același Charles Seymour. Concluziile acestei Subcomisii au fost prezentate Comisiei pentru delimitarea frontierelor care, la 6 aprilie 1919, hotărăște să prezinte Consiliului Suprem frontiera etnică recomandată de delegația americană. În această situație la 27 mai 1919 Ionel Brătianu îi trimite o scrisoare de protest lui Philippe Berthelot în care îi face cunoscut faptul că nu va semna tratatul cu Austria în cazul în care nu va fi recunoscută în Bucovina frontiera pe Nistru²¹.

Stabilirea frontierei comune româno-poloneze era conexasă de recunoașterea Bucovinei ca teritoriu românesc de către Puterile Aliate și Asociate, obiectiv ce figura în Memoriul remis de delegația României, Conferinței de Pace, încă din 21 ianuarie 1919.

În textul respectivului document se insista asupra faptului că Bucovina fusese răpită de Austria printr-o „combinație diplomatică”²² încă din 1775, autoritățile austriece gestionând colonizarea acestui străvechi pământ românesc cu numeroase elemente străine, precum germanii, ucrainenii, polonezii, evreii etc.

În fine, pentru a spori forța argumentației, era anexat textul Moțiunii de Unire adoptată de *Congresul General* al întregii populații din Bucovina din 15/28 noiembrie 1918, inclusiv declarațiile Consiliilor Naționale ale polonezilor și germanilor²³.

Între timp, ponderea ucrainenilor a crescut foarte mult în raport cu populația autohtonă românească, astfel că recensământul austriac din 1910, realizat în condiții subiective, bazate pe principiul utilizării limbii de conversație în cuantificarea naționalităților (Umgangssprache), consemna schimbarea echilibrului etnic din regiune în favoarea rutenilor/ucrainenilor, rezultat valabil mai ales pentru partea de nord a Bucovinei. Delegația română avea însă în această situație, avantajul dreptului istoric, principiu care nu era agreat de către ucrainenii. Din acest motiv, în martie 1919, delegația română s-a confruntat cu pretențiile emise de Sydorenko, membru în Directoratul condus de Simeon Petliura, asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Acesta cerea, ca în fixarea frontierelor Bucovinei să se țină seama de

pretențiile Ucrainei asupra părții sus-menționate, locuită de o populație majoritar ucraineană²⁴.

Ulterior, în mai 1919, sub presiunea desfășurării evenimentelor, cererile lui Sydoenko se vor restrânge la o porțiune situată în valea Ceremușului în nord-vestul Bucovinei²⁵. La Paris nu au fost admiși să participe la dezbaterile Conferinței de Pace delegații ucrainenilor, fapt care va alimenta o stare de frustrare și nemulțumire în rândurile acestora. Istoriografia ucraineană își revendică și ea drepturile istorice asupra teritoriului Bucovinei, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, când sub influența intelectualității din Galiția începe o perioadă de trezire a conștiinței naționale a ucrainenilor. Aceleași abordări istoriografice pot fi găsite și în lucrări mai recente²⁶. Intervenția în Pocuția (partea de sud-vest a Galiției) a Diviziei a 8-a condusă de generalul Iacob Zadik a reprezentat un angajament clar, asumat de către guvernul și autoritățile militare române care au dat curs cererii adresate oficial de Józef Piłsudski²⁷, șeful statului polonez.

Guvernul român a înțeles să protejeze Polonia, dar și zona Europei Centrale, de pericolul extinderii bolșevismului, în condițiile în care statul român era el însuși confruntat cu amenințările bolșevice atât din est cât și din vest. Intervenția militară a atras protestul energic al lui Georges de Gassenko, reprezentatul oficial al Ucrainei la București, care și-a încheiat astfel și misiunea în România²⁸.

Guvernul român intenționa încheierea unor raporturi de bună vecinătate cu tânărul stat ucrainean, neagreând, din motive bine cunoscute, instaurarea bolșevismului în acest spațiu. Drept urmare, trupele române au desfășurat operațiuni militare specifice pe teritoriul Pocuției în intervalul 24 mai – 17 august 1919, instituind ulterior o administrație adaptată compoziției etnice locale, adică respectând corect ponderea populației ucrainene, evreiești și, desigur, a celei poloneze²⁹. Măsurile adoptate de autoritățile militare române s-au situat pe linia protejării populației autohtone de excesele militarilor polonezi, fapt care nu a convenit părții poloneze, dar trebuie specificat faptul că România administra un teritoriu (Pocuția) care oficial încă nu fusese atribuit Poloniei de către Conferința de Pace de la Paris³⁰. La 17 august 1919 ora 0, teritoriul Pocuției a fost evacuat de către trupele militare de comun acord cu partea poloneză. Gestul spontan al populației autohtone de a le oferi flori militarilor români, la Colomeea, în momentul evacuării poate spune mult despre comportamentul trupelor române în spațiul multiethnic al Pocuției³¹.

Revenind la Paris, la 29 mai 1919, reprezentanții României sunt convocați la o întâlnire la Quai d'Orsay, la care participă Władisław Grabski din partea Poloniei, Constantin Diamandy (România), Eleftherios Venizelos (Grecia), Ante Trumbic (Iugoslavia) și Eduard Beneș din partea Cehoslovaciei. Cu acest prilej le este prezentat rezumatul proiectului tratatului cu Austria, fără clauzele militare și cele privind reparațiile. Articolul 5 din proiectul menționat permitea intervenția Marilor Puteri în treburile interne ale statului român sub pretextul controlării respectării drepturilor minorităților³².

Ionel Brătianu a protestat din cauza faptului că România nu obținuse încă frontieră comună cu Polonia, conform proiectului de tratat cu Austria. În plus, problema garanțiilor date minorităților (Anexa B), precum și chestiunea facilităților economice (Anexa C), crea premisele intervenției Puterilor Aliate și Asociate în treburile interne ale României, afectându-i, astfel, suveranitatea³³. S-a ajuns destul de repede la o înțelegere între delegațiile României și Poloniei, respectiv între Ionel Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod și Ignacy Paderewski prin care se accepta dorința românilor de a se menține drept frontieră granița istorică a Bucovinei cu Galiția³⁴.

Cercurile politice bucovinene agreau în principiu angajarea unor negocieri cu partea polonă pentru stabilirea corectă a liniei de demarcație dintre frontiera

Bucovinei cu Galiția, care să respecte aliniamentul Nistru - Colacin - Ceremuș³⁵. Această fixare a frontierei trebuia să țină seama de aspectele de ordin economic, strategic, militar și, desigur, de particularitățile locale³⁶.

Convorbirile ulterioare purtate pe această temă în cadrul Comitetului pentru studierea chestiunilor teritoriale poloneze din mai-iunie 1919 au confirmat sprijinul pe care membrii săi francezi (Cambon, Martonne, Niessel) îl acordau graniței comune polono-române, recurgând la argumente economice și strategice³⁷. Rezultatul a fost stabilirea de către delegații Puterilor Aliate și Asociate³⁸ a traseului frontierei româno-polone cu prilejul ședinței din 2 iulie 1919.

Punctul de vedere al liderilor politici bucovineni (Al. Vitencu și N. Flondor) a fost exprimat într-un memoriu remis delegației române, aflată la Conferința de Pace la 4 iulie 1919. Se sugera ideea că linia ferată Cernăuți - Zaleszciki ar trebui să treacă integral prin teritoriul românesc, împreună cu linia Nepolocăuți - Vijnița care asigură legătura cu Cernăuțiul, întrucât „valea Ceremușului își are debușeul economic natural la Cernăuți”. Se solicita studierea cu atenție a cererilor formulate de locuitorii satelor românești din zona situată dincolo de Nistru, „sate răzășesti, care, prin alipirea la Galiția, ar cădea pericolului slavizării”³⁹ (slavizării – n.n.). Singurele rectificări de frontieră acceptate se refereau strict la zona Storojinețului, considerându-se că acestea nu implicau o prea mare pierdere etnică și geografică⁴⁰.

Acest aspect, prin care se accepta cedarea unor teritorii în zona Storojinețului-Putila din districtul Vijnița, a reprezentat o gravă renunțare, din partea autorilor *Memoriului* (Alexandru Vitencu și Nicu Flondor), la apărarea intereselor Bucovinei, ceea ce contravenea revenirii *ad integrum* a acesteia, așa cum se prezenta în momentul anexării de către Austria. În fond, era vorba de un străvechi teritoriu românesc chiar dacă între timp, ca urmare a procesului de colonizare inițiat de autoritățile austriece, ucrainenii deveniseră majoritari. Comisia pentru problemele teritoriale ale României nu a luat în considerare sugestia autorilor *Memoriului* și astfel aceste teritorii vor reveni României.

Între timp, disputele pe marginea tratatului cu Austria între delegația română și Puterile Aliate și Asociate au continuat, Brătianu părăsind Conferința⁴¹. În locul său a fost desemnat la 21 iulie 1919, în calitate de interimar, Nicolae Mișu, ministrul României la Londra⁴². Ipoteza cedării anumitor localități limitrofe statului polonez a generat o serie de proteste adresate Consiliului Suprem de către Societatea mazășilor și răzeșilor și, respectiv, de către locuitorii comunei Stănești-de-Jos⁴³.

Pentru lămurirea acestei situații, Comisia pentru problemele teritoriale ale României va consacra două ședințe speciale, la 22 și 25 iulie 1919, analizării frontierelor Bucovinei. Noul reprezentant american în Comisie, Archibald Coolidge, luând act de faptul că zona majoritar ucraineană din Bucovina nu fusese revendicată de Polonia, propune, din considerente economice, ca bazinul Ceremușului să fie cedat României⁴⁴, aspect agreat și de celelalte delegații. Galiției îi rămânea doar un mic teritoriu din nord-vestul Bucovinei cuprinzând nodul de cale ferată Colomeea - Zaleszciki⁴⁵.

Propunerea a fost adresată Consiliului Suprem la 30 iulie 1919. A fost adoptată decizia, pe baza sugestiei lui André Tardieu, de a se accepta noua variantă a Comisiei pentru problemele teritoriale, urmând a fi comunicată României numai după ce aceasta va fi semnat Tratatul de Pace cu Austria⁴⁶.

Tratatul cu Austria s-a semnat la 10 septembrie 1919, la Saint-Germain, dar în absența delegației României⁴⁷. Refuzând semnarea tratatului de pace cu Austria, guvernul liberal demisiona la 12 septembrie 1919, motivând că „nu-și pune semnătura pe un tratat incompatibil cu demnitatea și independența națională”⁴⁸.

În acest context, va fi format un nou guvern condus de generalul Arthur Văitoianu, care va adopta aceeași poziție în privința tratatului. Circumstanța gravă creată pune statul român într-o situație delicată în raporturile cu Puterile Aliate și Asociate. O amplă dispută va cuprinde societatea românească, în care va fi angajată întreaga clasă politică, presa, opinia publică și, nu în ultimul rând, familia regală.

După alegerile desfășurate între 3–4 noiembrie 1919, în care liberalii au înregistrat o înfrângere serioasă (PNL a obținut doar 103 mandate din totalul de 568 în Camera Deputaților și 230 în Senat), regele a încredințat sarcina formării guvernului lui Arthur Văitoianu. Guvernul nou creat a încercat, utilizând o gamă variată de mijloace, modificarea prevederilor litigioase din Tratatul de Pace cu Austria. În acest interval, între Puterile Aliate și Asociate au apărut divergențe de opinii care au modelat atitudinea Consiliului Suprem față de problema României.

În paralel, au avut loc intense negocieri între delegația română de la Conferința de Pace și Marile Puteri în chestiunea minorităților. Astfel, au fost înlăturate referirile la tratatul de la Berlin și la independența condiționată a României, a articolelor 10 și 11 care stipulau privilegiile speciale pentru minoritatea evreiască⁴⁹.

În introducerea din Preambul, se preciza că acest „tratat nu era impus, ci discutat și convenit” între aliați și delegația României. Prin această formulare erau anulate prevederile articolului 60 din Tratatul de Pace cu Austria privind caracterul obligatoriu al acceptării anticipate a oricărei clauze⁵⁰. În același spirit a fost reformulat conținutul articolului 59 care în accepția inițială nu recunoștea în mod explicit apartenența Bucovinei la România⁵¹. În noua variantă, articolul prevedea că „Austria renunța în ceea ce o privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurile asupra părții fostului ducat al Bucovinei, cuprinsă dincoace de fruntariile României”⁵².

Marile Puteri puteau, în continuare, prin intermediul Consiliului Societății Națiunilor să intervină pentru protecția drepturilor minorităților. Noul guvern român format la 3 decembrie 1919, condus de Alexandru Vaida-Voevod, după consultarea factorilor politici, îl autorizează pe generalul Constantin Coandă să semneze tratatul minorităților și tratatul cu Austria. La 10 decembrie 1919, reprezentantul României își punea semnătura pe tratatul cu Austria⁵³, tratatul minorităților și pe tratatul cu Bulgaria⁵⁴. Tratatul de la Neuilly sur Seine cu Bulgaria consemna recunoașterea frontierei de la 1 august 1914 între România și acest stat. În sfârșit, în mod oficial, Austria a renunțat la Bucovina în favoarea României⁵⁵. Textul documentului a fost semnat și de Polonia alături de alte state, care recunoșteau unirea Bucovinei cu România din 28 noiembrie 1918.

Consiliul Suprem a comunicat României traseul frontierei româno-polone abia la 18 decembrie 1919, nemulțumind partea română, întrucât lăsa în afara frontierelor noastre comunele Babin, Luca, Prelipcea, Zveniaciv și Hresceatek, acestea fiind atribuite Poloniei⁵⁶. Din acest motiv, între cele două state, vor fi angajate ulterior, la nivel politico-diplomatic, ample discuții și negocieri pentru efectuarea unui schimb de teritorii⁵⁷.

Stabilirea definitivă a frontierei româno-polone a fost fixată prin prevederile tratatului frontierelor de la Sévres, din 10 august 1920, semnat între România, pe de o parte, Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Polonia și Cehoslovacia, alături de Puterile Aliate și Asociate, pe de altă parte⁵⁸.

Din partea României, tratatul de la Sévres a fost semnat de către Nicolae Titulescu și Dimitrie Ghica și, așa cum se specifica în Preambul, avea menirea „să asigure suveranitatea României, Poloniei, Statului Sârbo-Croato-Sloven și Statului cehoslovac asupra teritoriilor care le sunt în mod respectiv cunoscute”⁵⁹.

În esență, frontiera româno-polonă era cea stabilită prin Convenția de la Lemberg din iulie 1919⁶⁰. Determinarea exactă a traseului frontierei comune s-a efectuat abia la 26 ianuarie 1928 (când s-a renunțat la ideea schimbului reciproc de teritorii) de către o Comisie mixtă româno-polonă alcătuită în urma Tratatului de la Sévres. Guvernele României și Poloniei au acceptat concluziile Comisiei mixte româno-poloneze în cea de a cincea sesiune plenară, făcând cunoscut acest lucru prin notificarea unor note diplomatice identice schimbate la Varșovia⁶¹ la 10 octombrie 1928. Ultima ședință a Comisiei mixte româno-polone a avut loc la 17 noiembrie 1935, la București, luându-se cunoștință de lucrările Subcomisiei tehnice de delimitare pe teren a frontierei, adunate în nouă volume de documente. Comisia mixtă a stabilit, la art. 2 al protocolului încheiat, că frontiera dintre cele două țări, care va porni de la vârful Stog, cota 1605, și având drept punct final confluența pârâului Zbrucz cu Nistru, se îndreaptă spre vechea frontieră dintre Galiția și Bucovina. Frontiera astfel stabilită a rămas definitivă. La 17 noiembrie 1935, la București, s-a încheiat o Convenție pentru ocrotirea, conservarea și recunoașterea bornelor și a altor semne servind la indicarea liniei de frontieră⁶². Astfel, recunoașterea internațională a Bucovinei a cunoscut un lung și sinuos drum, începând cu Tratatul de Pace cu Austria și terminând cu protocolul Comisiei mixte româno-polone din 17 noiembrie 1935⁶³.

NOTE

- 1 Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 443.
- 2 Viorica Moisuc, *Victoria principiului naționalităților în Europa Centrală și de Sud-Est*, „Dosarele Istoriei”, București, V, nr. 6 (46), 2000, p. 9.
- 3 Ioan Scurtu, *Nicolae Titulescu, activitatea diplomatică, ibidem*, VII, nr. 3 (67), 2002, p. 3.
- 4 Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p. 26.
- 5 Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București (în continuare se va cita: AMAE), fond *Conferința Pacii/1914-1921*, E2, P2, vol. 58, f. 1.
- 6 Viorica Moisuc, Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920). Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 6.
- 7 Pavel Țugui, *Unele precizări cu privire la revenirea Bucovinei la România*, „Analele Bucovinei”, București, III, nr. 2/1996, p. 468; Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu* (ediție îngrijită de Șerban Papacostea), București, Editura Corint, 2001, passim.
- 8 V. Moisuc, Constantin Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, *op. cit.*, p. 282.
- 9 *Ibidem*.
- 10 Emilian I. Bold, *Diplomația de Conferințe. Din istoria relațiilor internaționale între 1919-1933 și poziția României*, Iași, Editura Junimea, 1991, p. 20.
- 11 Ion Ciupercă, *Dincolo de „fațada impunătoare” a Conferinței de Pace de la Paris*, în vol. *României în istoria universală*, II/1, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1987, p. 607.
- 12 *Ibidem*.
- 13 Ion Agrigoroaiei, George Calcan, Mircea Strugariu, *Atitudinea Marilor Puteri față de România la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) reflectată în presa ieșeană*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, XVIII, 1981, p. 319.

- 14 Daniel Hrenciuc, *România și Polonia 1918-1931. Relații politice, diplomatice și militare*, Botoșani, Editura Axa, 2002, p. 28.
- 15 Ion Stanciu, *Alianți fără alianță. România și SUA 1914-1920*, București, Editura Albatros, 1992, p. 205.
- 16 Radu Economu, *Unirea Bucovinei cu România. 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 98.
- 17 Romulus Șeișanu, *Principiul naționalităților. Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatul de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly-Sur-Seine, Sévres, Laussane*, București, Editura Albatros, 1996, p. 367.
- 18 *Ibidem*.
- 19 Radu Economu, *op. cit.*, p. 98.
- 20 Sherman David Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris*, Iași, Editura Institutului European, 1995, p. 129.
- 21 AMAE, fond 71/1914, vol. 90, f. 14-15. *Raport nr. 1945, de la Legația României din Londra, decembrie 1918*; Ion Nistor, *Frontiera româno-polonă*, „Graiul românesc”, București, I, nr. 2, februarie 1927, p. 39.
- 22 AMAE, fond *Convenții* 13/1 vol. 1, f. 1.
- 23 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 50.
- 24 Akt Nowych w Warszawie, Arhiva Actelor Noi, Varșovia (în continuare se va cita: AAN), fond *Komitet Narodowy Polski* (în continuare se va cita: KNP), dosar nr. 83, f. 68.
- 25 Radu Economu, *op. cit.*, p. 96.
- 26 Adrian Șeiciuc, *Problema ucraineană în Bucovina sudică. Punctul nostru de vedere*, București, Editura Mustang, 2002, p. 153.
- 27 Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 37.
- 28 AAN, fond KNP, dosar 87, f. 32-34.
- 29 *Ibidem*, f. 53-56.
- 30 Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 39.
- 31 Arhivele Militare Române (în continuare se va cita: AMR), *fond Divizia 8 Infanterie*, dosar nr. 3, f. 7; „Glasul Bucovinei”, II, nr. 177, din 26 august 1919, p. 1.
- 32 ANIC, fond *Alexandru Vaida-Voevod*, dosar nr. 65/1919, f. 14.
- 33 *Ibidem*.
- 34 AMR, fond *Divizia 8 Infanterie*, dosar nr. 3, f. 37.
- 35 AAN, fond KNP, dosar nr. 82, f. 37.
- 36 I. Nistor, *op. cit.*, p. 39-40.
- 37 AMR, fond *Divizia 8 Infanterie*, dosar nr. 3, f. 37.
- 38 Marian Chiriac Popescu, *Relațiile militare româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, București, Editura Sigma, 2001, p. 10.
- 39 AMAE, fond 71/1914, vol. 58, f. 86. *Memoriu semnat de N. Flondor și Al. Vitencu către delegația română la Conferința de Pace de la Paris, 4 iulie 1919*.
- 40 *Ibidem*. Conform Convenției încheiate în anul 1916 între România și Antanta la articolul 3 se preciza: „Rusia, Franța, Anglia și Italia recunosc dreptul României de a anexa teritoriile monarhiei austro-ungare prevăzute și statornicite în articolul 4. Delimitarea teritorială în cazul Bucovinei era stabilită după cum urmează: linia de hotar va începe de la Prut, de la un punct al frontierei actuale dintre Rusia și România, aproape de Noua-Suliță și va urca râul la granița Galiției până la întâlnirea Prutului cu Ceremușul. De aici va urma frontiera dintre Galiția și Ungaria până la punctul Stog, cota 1655. Mai departe va urma linia de despărțire dintre apele Tisei și Vișeuului ca să ajungă la Tisa, la satul Trebușa mai sus de locul unde se întâlnește cu Buzăul”; *ibidem*, f. 2.
- 41 Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 192.
- 42 Dumitru Mazilu, *O sută de ani de diplomație românească*. „Dosarele Istoriei”, V, nr. 12 (52), 2000, București, p. 54.
- 43 Radu Economu, *op. cit.*, p. 101.
- 44 Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 129.
- 45 Radu Economu, *op. cit.*, p. 101.
- 46 Rodica Iațencu, *Unirea Bucovinei cu Regatul Român. Integrarea politico-administrativă*, (I), „Analele Bucovinei”, IX, 1/2001, p. 167.

- 47 Ioan Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Iași, Editura Universității „A.I. Cuza”, 1996, p. 26.
- 48 I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *op. cit.*, p. 325.
- 49 *Ibidem*.
- 50 ANIC, fond *Arthur Văitoianu*, dosar nr. 16/1919, f. 7.
- 51 Emilian Bold, Ioan Ciupercă, *Europa în derivă*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2002, p. 27; Ioan Scurtu, Liviu Boar, *Minoritățile naționale din România (1918–1925)*, București, Arhivele Naționale Istorice Centrale, 1995, p. 8; Alexandru Vianu, Sorin Zamfir, Constantin Bușe, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. I, (1917–1939), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 35–36.
- 52 *Tratat de Pace între Puterile Aliate și Asociate și Austria, 10 septembrie 1919*, București, 1920.
- 53 Constantin Șerban, *Unirea României cu Bucovina (1918). Studii și articole de istorie*, LXII (Serie nouă), București, 1995, p. 37–38.
- 54 ANIC, fond *Arthur Văitoianu*, dosar nr. 16/1919, f. 17.
- 55 A. Vianu, C. Bușe ș.a., *op. cit.*, p. 35–36.
- 56 R. Economu, *op. cit.*, p. 102.
- 57 AMAE, fond 71/Polonia. *Relații cu România 1920–1944*, vol. 62, f. 14; AAN, fond MSZ *Ambasada Republicii Polonia din Londra (Ambasada RP w Londynie)*, dosar nr. 310, f. 5; „Glasul Bucovinei”, IV, nr. 704, din 17 mai 1921, p. 1.
- 58 AMAE, fond *Convenții 13/P1*, vol. 1, f. 5–6; Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, Editura Septentrion (ediție îngrijită de Ștefan Purici), 1997, p. 213.
- 59 AMAE, fond *Convenții 13/P1*, vol. 1, f. 5–6. Prin articolul 3 al Tratatului, frontiera dintre România și Galiția Orientală urma următorul traseu: „Din punctul comun vechilor limite ale Basarabiei și Bucovinei pe cursul superior al Nistrului și până într-un punct aflat la aproximativ 2 km în aval de Zalesczyk. Cursul principal al Nistrului către amonte. De aici, către sud-vest și până la punctul de întâlnire a limitei administrative dintre Galiția și Bucovina cu limita dintre districtele Horodenka și Snyatin la aproximativ 11 km la sud-est de Horodenka. O linie de determinat pe teren trecând prin cotele 317, 312 și 239. De aici, către sud-vest și până în punctul său de întâlnire cu vechea frontieră dintre Ungaria și Bucovina. Vechea linie administrativă dintre Galiția și Bucovina. De aici către nord-vest și până la punctul (cota) 1655 care este punctul Carpaților comun bazinurilor celor trei râuri. Vechea frontieră dintre Ungaria și Galiția. Punctul (cota) 1655 este punctul comun celor trei frontarii ale României, Galiției (ulterior Poloniei – n.n.) și Cehoslovacia; *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, februarie 1920 – decembrie 1920*, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, doc. nr. 899, p. 415–424.
- 60 AAN, fond MSZ, dosar nr. 224, f. 19; AMR fond *M St.M Serviciul istoric*, dosar 477, f. 42–45.
- 61 AMAE, fond *Convenții 13/P1*, vol. 1 f. 1.
- 62 *Ibidem*.
- 63 *Ibidem*.

SUMMARY

The article deals with the events concerning the Unification of Bukovina with Romania, following the Peace Conference in Paris (1919–1920), when, thanks to an extremely favourable context – the breaking up of the Austrian-Hungarian and Russian empires – the establishment of the Great Romania was possible. Another factor, equally important, although internal, was the unification of all political forces, in spite of their rivalries and narrow-minded vanities, which in itself was an uncharacteristic aspect of the Romanian political scene.

Austria gave up Bukovina officially, for Romania's benefit. The document was also signed by Poland, among other states that acknowledged Bukovina's unification with Romanian on November 28, 1918.

Personalități bucovinene

NICOLAI I. GRĂMADĂ

Harieta Mareci

Suceava

În încercarea de a străbate prin galeria istoricilor născuți și formați în spațiul bucovinean, am zăbovit (și nu fără temei) asupra unui nume cunoscut celor din breaslă grație operei sale sau, cel puțin, monumentalei lucrări *Toponimia minoră a Bucovinei*. Ca și în cazul altor oameni de seamă din trecutul nostru istorico-cultural, cercetările sau evocările s-au limitat la ideile profesate de cărturar și mai puțin la biografia acestuia. Și cum, într-una din monografiile excepționale realizate de academicianul Alexandru Zub, se menționa că biografia e „de neocolit, fie și numai ca spectacol al personalității” (E. Simion), iar realizarea ei presupune efort îndelungat, valorificări parțiale, reconstituiri capabile să inculce un sentiment de comuniune, de *solidaritate* cu subiectul. Altfel cum l-am putea înțelege?¹, am considerat legitimă apropierea de Nicolai I. Grămadă – omul, jalonând, deocamdată, doar principalele repere din destinul său și lansând provocarea și sugestia unor viitoare deschideri.

Născut în primăvara anului 1892, în căminul lui Ilie și al Mariei Grămadă din satul Zaharești, Nicolai a fost al șaselea copil din cei opt ai familiei. Copilăria și-a petrecut-o „acasă”, într-o atmosferă idilică – dacă luăm în considerare aprecierile unuia dintre descendenți², ferit fiind de încercările și încordările prin care trecuseră alți copii de vârsta sa. În toamna lui 1898 pășea pragul școlii din Zaharești, părinții înscriindu-l în clasa I. Timp de patru ani, Nicolai – susținut îndeaproape de ai săi, mai ales de bunica Ilinca, de frați, dar și de învățător – a răzbătut prin tainele cunoașterii, și aceasta în ciuda mediului impropriu în care era nevoit să studieze, școala satului funcționând într-o clădire improvizată.

Vara anului 1902 a adus și pentru Nicolai confruntarea cu examenele de admitere impuse pentru a accede în Gimnaziul greco-oriental din Suceava. Acolo i-a avut colegi de clasă pe Dimitrie Marmeliuc, Aurel Morariu, Traian Turturean, Ioan Țurcanu, Claudiu Isopescu. Numai că primul an de liceu s-a dovedit a fi greu pentru tânărul obișnuit cu mediul țărănesc, pretențiile sporite ale profesorilor suceveni, lacunele din clasele primare și inadaptabilitatea la viața urbană concurând la o nedorită repetenție. Doar ambiția părinților l-au făcut să nu abandoneze școala, Nicolai reușind să depășească obstacolele, și aceasta până în clasa a VII-a când adversitatea față de științele exacte, în special față de matematică și fizică, la care se adaugă decesul tatălui său și idila înfiripată între el și o elevă din Ilieșești, l-au adus, din nou, în situația de a repeta anul.

După promovarea claselor VII și VIII, beneficiind de sprijin material de la societatea culturală „Școala Română” (locuind chiar, în ultimele clase, la internatul societății), s-a înscris la Universitatea din Cernăuți, reușind să se integreze, destul

de repede, în viața culturală a orașului și luând parte la conferințele societății culturale *Junimea*.

Cum însă declanșarea războiului avea să bulverseze societatea cernăuțeană, cursurile Universității fiind și ele suspendate, Nicolai Grămadă și-a continuat instrucția la Viena, dar nu pentru mult timp, căci satisfacerea stagiului militar i-a impus transferul pe labilul front austro-rus din Galiția. Poate că unul dintre cele mai importante episoade s-a derulat în momentul intrării României în război, de partea Antantei; atunci, bucovinenii din armata imperială, inclusiv cei peste 30 000 de soldați și ofițeri români aflați pe frontul galițian, au avut de ales între a rămâne pasivi la situația nou creată sau a trece granița și a se înrola în armata română. Asemenea lui Ion Grămadă, Aurel Mihalaș, Vasile Popescu, Ambrosie Micuțaru, Lascăr Luția, Dimitrie Marmeliuc și Nicolai Grămadă a devenit ofițer voluntar în corpul militar românesc, „promoția războiului”. Notele biografice amintesc de faptul că trecerea graniței de către N. Grămadă n-a rămas fără urmări, frații săi, Vasile și Dumitru, fiind de mai multe ori anchetați de autoritățile austriece.

Toamna lui 1918 a marcat intrarea trupelor române în Bucovina și reînțoarcerea lui Nicolai „la ai săi”. Desigur, ca orice participant la „războiul pentru întregirea țării”, și el avusese conștiința datoriei împlinite față de țară, bucurie umbrită de atitudinea, ulterioră, a autorităților române care „au uitat” să-i acorde, la timp, gradația militară aducătoare nu numai de recunoaștere civică, dar și de venituri financiare. Deși o solicitase în mai multe rânduri³, justificarea autorităților fusese aceea că „în momentul mobilizării nu era profesor titular”⁴. Dincolo de indolența autorităților, Nicolai Grămadă s-a numărat printre cei care au avut inițiativa ridicării monumentului eroilor din Zahareștiul natal.

Odată cu sfârșitul războiului și reluarea vieții cotidiene, tânărul bucovinean avea să-și finalizeze și studiile universitare. E drept că în 1916 el susținuse, la Viena, examenul de capacitate; împrejurările nefavorabile și situația politică tensionată l-au împiedicat să-l și promoveze⁵. Abia în 1919, la Cernăuți, Nicolai Grămadă a trecut examenul de capacitate la „specialitățile” română și latină⁶. Era doar începutul unei noi cariere.

Dorind să-și continue pregătirea postuniversitară și beneficiind de o bursă în cuantum de 2 500 lei din partea autorităților bucovinene⁷, dar și de ajutorul fratelui său, George, plecat în Canada, Nicolai a studiat la Viena între 1921–1922, unde a obținut titlul de doctor, apoi la Leipzig (1922–1923) și Paris (1923–1924), reușind să vadă ce era demn de văzut și, oarecum, indispensabil pentru profesia îmbrățișată. În 1925 a ajuns în capitala Italiei, ca membru al „Școlii române din Roma”, forum condus de Vasile Pârvan. A studiat în Biblioteca Vaticanului, permisul fiindu-i eliberat pentru a definitiva studiul referitor la localizarea anticei *ozolimna*⁸.

Revenirea în țară a marcat începutul carierei de dascăl, căci începând cu anul 1926, Nicolai Grămadă a fost numit profesor de limba română și istorie la Cernăuți, el funcționând la Liceul de fete și la Școala Normală de băieți, pentru ca apoi să predea la Liceul de băieți din Storojineț⁹. În aceeași perioadă a devenit colaborator permanent la „Codrul Cosminului”, buletinul Institutului de Istorie și Limbă din Cernăuți, revistă care avea să găzduiască, în paginile ei, majoritatea studiilor și articolelor sale, de la *Vicina*¹⁰ și *Anul zidirii bisericii din Zaharești*¹¹ și până la *Vechile peceți sătești bucovinene. 1783–1900*¹² ori *Studii mărunte din domeniul științelor auxiliare ale istoriei*¹³.

Obținerea, în 1928, a titlului de „docent” în istorie, l-a motivat pe Nicolai Grămadă să se prezinte la concursul organizat de Universitatea din Cernăuți pentru postul de conferențiar la Facultatea de Litere și Filozofie, devenind titular pe

catedra de științe auxiliare ale istoriei – poziție deținută în perioada 1928–1940 și 1941–1944.

Numai că procedând altfel decât colegul său de breaslă, Teodor Bălan – cel care considera că pentru a rămâne „fidel științei” trebuia să ignore mirajele unei cariere politice – dar asemenea lui Gheorghe Brătianu – care vedea în politică nimic altceva decât „o prelungire a istoriei”, după cum istoria însăși nu putea fi, în concepția sa altceva decât o „prefață a politicii”¹⁴ – și Nicolai Grămadă s-a arătat dispus să se confrunte cu avatarurile luptei politice, el fiind propus, în anul 1934, drept candidat al Partidului Național Liberal pentru Camera Deputaților, din partea județului Suceava. Dincolo de așteptări, rezultatele alegerilor au marcat eșecul politic al istoricului bucovinean, răcind totodată relațiile între acesta și liberali, fapt ce a culminat, în 1938, cu trecerea la Partidul Național-Tărănesc, „în căutarea unei soluții guvernamentale”¹⁵. La scurt timp de la consumarea acestui moment, instaurarea monarhiei autoritare a lui Carol al II-lea a însemnat sfârșitul activității politice desfășurate de Grămadă, cu toate că după 1945, revenind în arena politică, din partea Partidului Social-Democrat, a încercat să fie parte a unei mișcări considerate drept o „contrapondere la Partidul Comunist Român”. Din nefericire, după fuziunea celor două grupări și, mai ales, după ceruta verificare a membrilor, Grămadă s-a văzut nevoit să renunțe la lupta politică, abandonând-o, definitiv, în favoarea cercetărilor istorice.

Apartinând „generației sacrificate”, Nicolai I. Grămadă a trebuit să treacă prin aceleași momente tragice ce au marcat destinul atâtor bucovineni în vara anului 1940. După refugiul la Suceava, el a ajuns la Iași, reușind să ocupe, vremelnic, un post de conferențiar în cadrul Universității „Cuza Vodă”. Avea, totuși, să se întoarcă în Cernăuți, după un an de căutări și neliniști, cu aceeași dorință de a relua sau, în unele cazuri, de a lua de la capăt, preocupările sale științifice și organizatorice. Pentru un biograf al lui Nicolai Gramadă e cu neputință să nu insiste asupra etapei în care istoricul a deținut funcția de director al „Muzeului Bucovinei”, efortul său constând în achiziționarea de bunuri, inclusiv prin apelurile adresate directorilor de școli din Bucovina¹⁶. Numai în arhivele din Suceava (acolo unde se găsește și *fondul Nicolai Grămadă*) se păstrează 26 de astfel de cereri, și aceasta fără să ne gândim la mulțimea documentelor răvășite și pierdute în urma ocupației sovietice. Timp de aproape trei ani, istoricul s-a supus unei uriașe munci menite să dea o organizare funcțională acestei instituții, reeditând, de asemenea, *Anuarul muzeului*. Din nefericire, în 1944, experiența pribegiei trebuia să se repete. Totuși, alta a fost reacția omului trecut prin împrejurări similare. Înainte de a părăsi Cernăuțiul, Grămadă a declarat că are ca obiectiv „salvarea bogatelor colecții ale Muzeului”, adică împotrivirea față de încercarea trupelor germane de a evacua exponatele în Germania. Gestul lui Nicolai Grămadă a însemnat, de fapt, transferul colecțiilor muzeale de la Cernăuți la Suceava, acestea reprezentând azi fondul principal în cadrul patrimoniului cultural al instituției sucevene¹⁷.

Cum însă drumul refugiului nu putea fi evitat, Nicolai Grămadă a petrecut alte câteva luni departe de Bucovina, mai precis la Râmnicu Vâlcea, oraș în care trebuiau să-și desfășoare activitatea, timp de un an (între martie 1944 și martie 1945), Facultatea de Teologie și Institutul de Istorie. Totuși, distanța prea mare i-a determinat pe profesorii facultății să caute soluții și, în urma demersurilor lor, Ministerul Educației Naționale a aprobat ca instituția să fie integrată în structura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și să funcționeze la Suceava¹⁸. În acest sens, Grămadă a fost numit delegat al Consiliului Facultății de Teologie, în vederea contactării autorităților sucevene și a constatării „posibilităților de instalare a facultății și internatului ei, teologic, împreună cu întregul personal al acestei instituții”¹⁹.

Alături de colegi precum Milan Şesan, Cicerone Iordăchescu, Vladimir Prelipceanu, Iustin Moisescu și Ilie Grămadă, la instituția academică transferată la Suceava, Nicolai Grămadă a ocupat Catedrele de Istoria Românilor și Istoria literaturii române²⁰.

Noua transferare a Facultății, la București, în 1946, l-a determinat pe istoricul bucovinean să se mute în Iași, redevenind conferențiar la Facultatea de Istorie și primind, ulterior, și confirmarea de profesor (aceasta în 1948, după ce făcuse deja 12 propuneri referitoare la transformarea „conferinței“ sale în catedră²¹). În calitate de specialist la Catedra de Istoria Românilor, epoca medie, el i-a avut ca și colegi pe D. Tudor, M. Petrescu-Dâmbovița, N. Corivan, I. Chelcea, F. Horowitz, R.I. Mircea, D. Ciurea²². Și tot în anul 1948, Nicolai Grămadă a devenit – prin numire – decan al Facultății de Istorie și Geografie²³, calitate ce i-a întărit dorința de a înființa Institutul de Istorie²⁴.

Statutul său, devenit incomod pentru regimul vremii și complicațiile survenite au grăbit pensionarea istoricului, în 1952, la doar 60 de ani – considerată „vârsta deplinei maturități științifice“. Numai că pensia mică și greutatea materiale nu-i asigurau „traul tihnit“ promis de stat, fapt care l-a obligat pe Nicolai Grămadă să predea, ca și profesor suplinitor, la câteva școli generale din Iași. Impresionat de soarta unchiului său, Ilie Grămadă, conferențiarul ieșean, a solicitat autorităților acordarea unei pensii „speciale, de stat“, situație reglementată abia după numeroase intervenții²⁵. Nu același lucru se poate spune despre opera istoricului. O stranie și dureroasă coincidență face ca și Nicolai Grămadă – asemenea lui Teodor Bălan – să nu-și fi publicat, în întregime, materialele. În ciuda avizului favorabil acordat de către academicienii Iorgu Jordan și Emil Petrovici *Toponimiei minore a Bucovinei*, dincolo de elogiile aduse acesteia²⁶, lucrarea a apărut postum, în 1996, grație Centrului de Studii „Bucovina“, ca un gest reparatoriu pe care posteritatea îl datora istoricului bucovinean.

Pentru că starea sănătății istoricului s-a agravat – fiindu-i descoperită o tumoră inghinală, în partea stângă – Grămadă și-a dat acordul mutării sale la București, în vara anului 1960, la o nepoată a soției²⁷. O parte a bibliotecii personale (pe care o considera „cea mai bogată bibliotecă particulară din Iași“), lotul *Bucoviniensia*, a fost donată, în același an, 1960, bibliotecilor Academiei RPR și Universității din Iași, cealaltă parte fiind încredințată lui Pavel Țugui²⁸.

La 19 februarie 1961, în vârstă de 79 de ani, se stingea din viață încă un istoric bucovinean, lăsând în urma sa nu doar cele aproape 30 de titluri de studii monografice și articole, ci și amintirea unui om căruia nu i-a lipsit curajul de a merge pe un drum dificil, accesibil nu oricui, curajul de a se arunca într-o confruntare și aceasta fără să știe unde se termină înfrângerea și unde începe biruința.

NOTE

- 1 Alexandru Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 10.
- 2 Cf. notelor dactilografiate aparținând nepotului de frate al istoricului, profesorul ieșean Nicolai V. Grămadă, identificate, în anul 2004, de prof. Raluca Găitan. Câteva repere biografice oferă și Dimitrie Marmeliuc, *Destine și cărți*, în vol. Nicolai Grămadă,

- Toponimia minoră a Bucovinei*, Academia Română, filiala Iași, Centrul de studii „Bucovina”, Editura Anima, 1996, p. 5–12.
- 3 Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, fond *N. Grămadă*, nr. 138, dosar A 20, f. 1 și A 23, f. 4.
  - 4 Ibidem, dosar A 25, f. 1.
  - 5 Pavel Țugui, *Destine și cărți*, în „Analele Bucovinei”, an. I, nr. 2/1994, p. 369.
  - 6 Anuarul Universității „Regele Carol al II-lea” din Cernăuți, 1937-1938, Cernăuți, 1938, p. 218.
  - 7 Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, fond *N. Grămadă*, nr. 138, dosar A.
  - 8 Ibidem, dosar A 18, f. 1.
  - 9 Ibidem, dosar A 25, f. 1.
  - 10 Nicolai I. Grămadă, *Vicina*, în „Codrul Cosminului”, an. I, Cernăuți, 1924, p. 437–459.
  - 11 Idem, *Anul zidirii bisericii din Zabarești*, în „Codrul Cosminului”, an. II–III, Cernăuți, 1925–1926, p. 35–80.
  - 12 Idem, *Vechile peceti sătești bucovinene 1783–1900*, extras din „Codrul Cosminului”, an. XII, Cernăuți, 1939, p. 219–268
  - 13 Idem, *Studii mărunte din domeniul științelor auxiliare ale istoriei*, extras din „Codrul Cosminului”, an. VIII, Cernăuți, 1933–1934, 28 p.
  - 14 Gheorghe I. Brătianu, *Chestiunea Mării Negre*, ed. I. Vernescu, București, 1942, p. 34.
  - 15 „Glasul Bucovinei”, an. XXI, nr. 5235, din 11 ianuarie 1938, p. 2.
  - 16 Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, fond *Nicolai I. Grămadă*, nr. 138, dosar 132, f. 29.
  - 17 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 376–377 (scrisoarea din 29 mai 1958).
  - 18 Gheorghe Giurcă, *Facultatea de Teologie de la Suceava*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5 (15), Suceava, 1999, p. 326.
  - 19 Vasile Loichiță, *Facultatea noastră teologică și-a redeschis biblioteca*, în „Făt-Frumos”, an. XVIII, nr. 2, 1945, p. 76; vezi și Gheorghe Giurcă, *op. cit.*, p. 327.
  - 20 Gheorghe Giurcă, *op. cit.*, p. 327.
  - 21 „Monitorul Oficial”, nr. 290/13 decembrie 1948, p. 9995.
  - 22 Dimitrie Marmeliuc, *op. cit.*, p. 6.
  - 23 „Monitorul Oficial”, nr. 290, din 13 decembrie 1948, p. 9997.
  - 24 Dimitrie Marmeliuc, *op. cit.*
  - 25 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 371.
  - 26 Iorgu Iordan nota în al său *Raport asupra lucrării „Studii și materiale de toponimie bucovineană de N. Grămadă”* că aceasta „conține o bogăție imensă de toponimice, adunate atât din izvoare scrise, vechi și noi, cât și prin corespondenți [...] Nu cunosc o colecție de asemenea numiri mai bogată decât aceasta și, deci, mai interesantă nu numai pentru cunoașterea trecutului, modest, prin forța lucrurilor, dar real, adică viu, al ținuturilor bucovinene, cu privire la care aflăm din acest material toponimic atâtea lucruri demne de reținut, ci și pentru înțelegerea modului cum iau naștere toponimicele în general”. La rândul său, Emil Petrovici scria: „Lucrarea lui Nicolae Grămadă conține un număr foarte mare de toponimice și nume topice din Bucovina, extrem de importante pentru istoria limbii române, pentru etnografia poporului român, pentru studiul așezărilor românești în acea parte a țării, precum și pentru studiul relațiilor dintre populația românească și cea ucraineană (huțulă) care a locuit odinioară și mai locuiește încă în Bucovina. Studiul acestor toponimice poate da lămuriri și asupra unor probleme privind istoria poporului român. De aceea sunt de părere că această lucrare să fie publicată de Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român” (apud Dimitrie Marmeliuc, *Destine și cărți*, în vol. Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, Academia Română, filiala Iași, Centrul de studii „Bucovina”, Editura Anima, 1996, p. 7–9).
  - 27 Soția lui Nicolai I. Grămadă, Mărioara Lupu, era descendentă a familiei Stârcea.
  - 28 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. 379 (scrisoarea din 8 iunie 1960).

SUMMARY

Harieta Mareci, a historian from the town of Suceava, has taken upon herself the difficult task to revalue the works of several important Bukovinean personalities whose fate and works have been completely or partially forgotten. Our review has already published such articles on T. Balan and V. Grecu.

The present text is dedicated to the Bukovinean historian Nicolai I. Grămadă, a name that has recently become known due to his monumental work *The Minor Toponymy of Bukovina*, edited as late as 1996. His name is essential for the historiography of Bukovina.

DIMITRIE DAN – VALORIFICATOR AL CULTURII TRADIȚIONALE A ROMÂNILOR DIN BUCOVINA

Arcadie Moisei, Antonie Moisei

Cernăuți

Viața și activitatea etnografului bucovinean Dimitrie Dan (1856–1927) sunt puțin cunoscute atât în istoriografia română, cât și în cea ucraineană. Informația, care ne-a fost accesibilă, reflectă doar câteva date biografice și include lista doar celor mai populare lucrări consacrate etnografului bucovinean¹.

Din puținele materiale dedicate lui D. Dan, reținem cartea lui G. Cardaș², în care pentru prima oară sunt publicate scrisorile lui către profesorul bucureștean G. Crețu, din care aflăm despre colaborarea celor doi savanți. L. Bodnărescu, într-un articol semnat cu pseudonimul Leo Binder³, evocă unele din cele mai importante date din viața lui D. Dan, cariera lui de preot în parohiile Bucovinei, activitatea în cadrul diferitelor societăți de cultură și cele mai cunoscute, la vremea aceea, lucrări științifice.

Creația lui D. Dan, orientată spre cercetarea grupurilor etnice din Bucovina, în special a celui ucrainean, a atras și atenția savanților cernăuțeni G.K. Kojoleanko⁴, S.V. Pivovarov și M.C. Ciuciko⁵. Lucrările acestor autori au completat, într-o anumită măsură, informațiile despre viața și activitatea științifică a savantului bucovinean. Patrimoniul etnografic al lui D. Dan e supus cercetării și în lucrările lui A. A. Moisei⁶.

În lucrarea de față sunt cercetate materiale inedite, aflate în fondurile Arhivei de Stat a regiunii Cernăuți, unde a fost descoperit un număr considerabil de documente aparținând instituțiilor de stat, bisericești, de învățământ, unor organizații publice etc. Urmărim să atragem atenția specialiștilor de astăzi asupra materialului etnografic bogat, selectat într-un spațiu multiethnic, sintetizat și prezentat de către cercetătorul bucovinean. O parte considerabilă a acestei baze factologice e supusă cercetării pentru prima dată.

Activitatea etnografului Dimitrie Dan a fost apreciată încă în timpul vieții atât de către autoritățile austro-ungare, cât și de Academia Română al cărei membru corespondent a fost ales în anul 1904. În acest sens evidențiem demersul președintelui județului Rădăuți din 5 mai 1906 către prezidiul ținutului Cernăuți, în care D. Dan este recomandat pentru primirea ordinului *Crucea de aur cu coroană*⁷, care conține și o prezentare a biografiei lui, a activității sale în domeniul învățământului, economiei, științei și culturii. Demersul este scris în limba germană pe șase coli de hârtie și este cea mai amănunțită descriere a vieții și activității savantului până la 1906. În acest dosar sunt anexate încă 45 de pagini conținând 30 documente, care confirmă etapele referitoare la activitatea de preot, de cetățean și savant a lui D. Dan: copii ale diplomelor de distincție, ordine, invitații, certificate de alegere ca membru al diferitelor societăți și organizații, transferări în serviciu etc.

Un set de documente ne inițiază în esența unui incident neplăcut din viața preotului, care a avut loc la Lujeni. Două dosare⁸ reflectă amănunțele acestei întâmplări. Primul conține plângerile enoriașilor ucraineni din Lujeni împotriva „grosolăniei” preotului și jalbe care vizează încasarea unor sume exagerate pentru efectuarea ritualurilor bisericești (1894)⁹. Dosarul următor conține documente referitoare la rezultatele examinării plângerilor. Mitropolia Bucovinei decide încasarea taxelor judiciare și transferarea preotului în altă parohie. Dosarul conține de asemenea apelurile lui D. Dan în vederea anulării hotărârii pe care o consideră ca fiind incorectă. Din aceste documente reiese încă un fapt, puțin cunoscut, dar care a jucat un rol important în cercetarea incidentului și care se referă la acțiunile lui D. Dan contra directorului școlii din Lujeni, V. Orz. Analiza atentă a acestui dosar, precum și a cuvântului introductiv la cartea sa *Rutenii din Bucovina*, ne permite să tragem concluzia că incidentul din Lujeni dintre preotul român și obștimea ucraineană a avut loc din cauza declanșării la acel moment a unui conflict confesional.

Cu ocazia propunerii lui D. Dan pentru decorare, în 1908 a avut loc un control minuțios și al cazului amintit. Activitatea preotului a fost justificată și, astfel, i s-a decernat din partea împăratului *Crucea de aur cu coroană*.

Un număr considerabil de materiale din domeniul activității literar-editoriale a lui D. Dan se află în fondul Mitropoliei Bucovinei: dosare care conțin materiale cu analiza editării și difuzării cărților lui: *Cronica mănăstirii Rădăuți*¹⁰, *Lipovenii din Bucovina*¹¹, dările de seamă cu indicația sumelor primite pentru răspândirea lor, lista persoanelor care au cumpărat cărțile, lista protopresviterilor cu indicația numărului de exemplare procurate¹².

Dosarele, care prezintă interes pentru cei ce studiază viața și activitatea lui D. Dan, conțin și documente care menționează numirea lui ca preot în parohiile Bucovinei¹³, cereri în vederea primirii ajutoarelor materiale (a subsidiilor)¹⁴. Ele ne permit să urmărim activitatea lui în parohiile păstorite de dânsul și în cadrul Academiei Române.

Dimitrie Dan s-a născut la 8 octombrie 1856 într-o familie de meșteșugari din orașul Suceava. Era unicul fiu în familia lui Nicolae și Domnica Dan. Mama făcea parte dintr-o familie de preoți din Straja¹⁵. Studiile începătoare Dimitrie le-a primit la școala primară și la gimnaziul din Suceava (1868–1876), absolvite cu rezultate eminenete. În 1876 el a devenit student al Facultății de Teologie a Universității din Cernăuți, absolvită în 1880. În același an s-a căsătorit cu Emilia, fiica protopopului I. Homiuca din satul Cozmeni, la 27 august a fost numit dascăl, iar în 29 august a fost hirotonisit preot și numit în funcția de administrator parohial în satul Mahala. A slujit ca preot în parohiile satelor Mahala (1880–1881)¹⁶, Jujineț (1881–1890)¹⁷, Lujeni (1890–1896)¹⁸, Straja (1896–1916)¹⁹, și la Roșă²⁰. Din copiile decretelor consistoriului arhiepiscopal ortodox aflăm că pentru servirea credincioasă a bisericii, în 1897 D. Dan primește gradul de exarh și brâul roșu, iar în 1905 e numit vicariu-prototieru al protopresviteriei din Vicov²¹. Apoi a îmbrățișat postul de protopresviter (1908), în 1919 a fost ridicat în rangul de stavrofor, în 1923 – arhiepiscop-protostavrofor²². Concomitent, din 1920 el a fost numit în postul de consilier consistorial²³.

D. Dan a participat activ la viața publică. Materialele de arhivă atestă activitatea în cadrul „Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina”²⁴ și al societății „Arboroasa”²⁵. În 1902 este ales membru de onoare al Societății Academico-teologice „Academia ortodoxă” din Cernăuți²⁶, în 1895 – membru al „Societății etnografice austriece” din Viena (a făcut pentru muzeul Societății macheta unei case țărănești românești²⁷). Din 1905 este membru al Comisiei și al Comitetului de colectare a cântecelor populare românești, care funcționau conform

planului de lucru al Ministerului Învățământului din Viena²⁸. D. Dan participă la festivitățile consacrate jubileului Universității din Iași (1911), la ședința consacrată ocrotirii monumentelor de cultură în Zaltzburg (1911) și la dezvelirea monumentului lui I. Cuza din Iași (1912)²⁹.

D. Dan contribuise la procesul alfabetizării populației rurale din Bucovina: preda lecții de religie în școlile sătești, jertfea mijloace bănești pentru procurarea cărților și a rechizitelor școlare pentru elevii săraci; din inițiativa lui, în 1898, a fost creată Fundația de binefacere pentru școala primară din Straja, din 1901 devenind președintele acesteia³⁰.

Pentru activitatea editorială, D. Dan a fost distins cu medalii: din partea României – cu medalia regală „Bene-Merenti”, clasa I (1904)³¹, și din partea Austro-Ungariei – cu medalii de aur pentru cărțile *Împăratul nostru Francisc-Jozef I* (1898), *Mănăstirea și comuna Putna* (1904), *Cronica mănăstirii Rădăuți* (1913)³². În 1902 împăratul austriac i-a mulțumit lui D. Dan pentru participarea la scrierea volumului *Bucovina* a ediției în mai multe volume *Monarhia Austro-Ungară în cuvânt și imagine* (*Österreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild*).

Pentru activitatea bisericească, cetățenească și științifică, D. Dan a fost ales în 1904 membru corespondent al Academiei Române³³. În 1908 a fost distins cu coroana de aur împărătească.

Spre deosebire de alți cercetători români ai culturii tradiționale a populației Bucovinei din a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX (S.F. Marian, I.G. Sbiera, E. Niculiță-Voronca, L. Bodnărescu, A. Gorovei, T. Pamfile), D. Dan a cercetat obiceiurile, riturile și credințele grupurilor etnice ce locuiau în acest ținut, a cercetat cultura lor materială. Lui îi aparțin investigații etnografice și în domeniul culturii materiale și spirituale a armenilor bucovineni³⁴, a țiganilor³⁵, a lipovenilor³⁶, a evreilor³⁷, și a ucrainenilor³⁸, care constituiau deja, la acea perioadă, cea mai numeroasă populație în Bucovina.

Cercetările lui D. Dan sunt efectuate în spiritul școlii etnopsihologice și al respectării principiului istorismului, al ideii evoluționiste, al toleranței și obiectivismului, al stimei reciproce în oglindirea diferitelor aspecte ale vieții etniilor din Bucovina.

Arealul cercetărilor efectuate de D. Dan este mai restrâns decât cel a lui S.F. Marian sau E. Niculiță-Voronca, cercetările fiind efectuate, însă, în profunzime. Savantul a folosit informația primită din 10 localități din partea de nord a Bucovinei (Fântâna Albă, Verencianca, Lujeni, Mahala, Nepolocăuți, Șirăuții de Jos, Repușiți, Roșa, Șipinți, Jujineț) și 10 – din sudul Bucovinei (Bilca, Vicovul de Sus, Climăuți, Mitocul Dragomirnei, Pătrăuți, Putna, Rădăuți, Straja, Suceava, Sucevița).

Cercetările etnografice ale lui D. Dan au fost consacrate, în primul rând, românilor din Bucovina. În acest context merită să fie evidențiate o serie de articole publicate între 1894–1895 în „Gazeta Bucovinei” sub denumirea generală de *Credințe populare bucovinene*³⁹. Lucrarea a fost publicată în 21 numere ale gazetei și include o mie de credințe populare. Ca și în cazul multor altor lucrări ale cercetătorilor bucovineni ea a rămas nepublicată într-un volum special, materialul, deosebit de valoros pentru specialiștii în domeniu, fiind încă neexplorat.

În lucrarea sa, D. Dan a încercat să cuprindă toată diversitatea culturii tradiționale a românilor din Bucovina: obiceiurile calendaristice și de familie, medicina populară, magia, meteorologia, tălmăcirea visurilor etc. Au fost expuse și credințele legate de munca și viața țăranilor, ca de exemplu, intrarea în casa nouă, tragerea primei brazde, stimularea și asigurarea natalității, asigurarea roadei etc. Au fost examinate în profunzime obiceiurile românilor din Bucovina, fiind redată detaliat principalele sărbători religioase: Crăciunul, Boboteaza, Sfintele Paști,

Sf. Gheorghe, Sf. Foca, Sf. Andrei, Sf. Vasile precum și cele calendaristice, mai ales Anul Nou. Au fost descrise: complexul de vrăji ale fetelor, acțiunile magice de dragoste, acțiunile magice contra agresivității lupilor, prezicerea timpului ș. a. Au fost expuse pe larg credințele legate de interzicerea anumitor acțiuni în timpul sărbătorilor religioase: interzicerea de a lucra în ziua Sf. Foca⁴⁰, de a țese și de a lăsa pe noapte plămădeala în prima săptămână a postului mare,⁴¹ de a bate cânepa în cele nouă joi după Paști, de a merge în ospetie la Paști⁴² ș.a.

Prezintă interes și credințele românilor bucovineni referitoare la termenii începutului de primăvară: „Începând cu ziua lui Alexei se începe primăvara și din acea zi toate jivinile ies din pământ”⁴³ sau „până ce baba Dochia nu aruncă cele 12 cojoace”⁴⁴, credința în existența „rocmanilor”⁴⁵ etc.

Complexul de vrăji ale fetelor de Sf. Andrei, Anul Nou, Crăciun, Sf. Vasile și alte sărbători, expuse de D. Dan în articolele sale, poate fi împărțit convențional în vrăji colective și individuale. Cele mai frecvente sunt ciclurile de vrăji ale fetelor, menite să afle cine va fi viitorul soț și fermecele făcute flăcăilor.

Complexul de vrăji colective este atât de variat, încât poate fi împărțit convențional în mai multe grupuri: 1) folosirea mâncărilor rituale; 2) ghicirea sensului comportării animalelor și păsărilor; 3) vrăji cu calcul; 4) rituri cu folosirea încălțăminte; 5) vrăji cu folosirea obiectelor de uz casnic și gospodăresc; 6) vrăji cu folosirea cuvintelor ocazionale. Din primul grup de obiceiuri fac parte vrăjile româncilor bucovinene în ajunul Sf. Andrei. Iată câteva dintre acestea: se iau bucăți de aluat sau mămăligă, se aranjază pe podea și se dau motanului care, conform credinței, va alege „semmul soartei”⁴⁶. Vraja amintită s-a păstrat, cu unele deosebiri, și până astăzi în satele românești din Bucovina și nordul Basarabiei de pe valea Prutului. De exemplu, în zilele noastre fetele din raionul Noua Sulita coc colăcei (s. Tărăsăuți), colțunași (Forosna, Mahala, Mămăliga, Cernauca), „bala-buște” (Bălcăuți, Nesvoia, Dranița), iar „semmul soartei” e ales de un câine (Bălcăuți, Nesvoia, Tărăsăuți, Forosna). Pentru frământarea aluatului fetele aduc în gură apă neînceptută de la fântână sau de pe roata morii⁴⁷. Tot aici poate fi clasificată și vraja fetelor de la lingurile la Paști, descrisă de D. Dan: după cină fata strângea toate lingurile de pe masă, ieșea cu ele afară, făcea cu ele mare zgomot, apoi asculta lătratul câinilor, care indicau din care cot al satului să aștepte pețitori⁴⁸.

Al doilea grup de vrăji colective permit să afli soarta după comportamentul porcului sau al vacii, uneori după cântatul cucului. Cel mai răspândit în Bucovina era ghicitul după purtarea porcului. Fetele se apropiiau de coștireață (cotet) și se adresau porcului: „Hâr în ist an!”. Dacă porcul grohăia din prima oară, fata se va mărita în acel an. Dacă porcul tăcea, fata se adresa a doua oară: „Hâr la anul!”. În caz că porcul rămânea mut și a doua oară, fata nu se mai mărita nicidecum⁴⁹. Ceva asemănător se întâmpla și cu ghicitul după comportarea vacii. Noaptea în ajunul Sf. Vasile fetele împing cu piciorul vaca culcată și întrebă „în ist an?”. „De se scoală vaca, se crede că respectiva se va mărita în acel an”⁵⁰. Putem afirma că ghicitul după purtarea porcului s-a păstrat și astăzi în satele românești din valea Prutului (Bălcăuți, Nesvoia, Tărăsăuți)⁵¹, este cunoscut și în Transilvania⁵².

Avea o mare răspândire în Bucovina vrăjirea după cântatul cucului. Când cânta cucul fetele întrebau: „Cucule, când mă voi mărita?”. Dacă cucul tace – fata se va mărita în acel an, de câte ori cântă – peste atâția ani se va mărita⁵³.

Celui de al treilea grup aparține vraja descrisă de D. Dan, conform căreia de Sf. Andrei și Sf. Vasile se ghicește după parii din gard. Parul „prezicător” (al nouălea la număr) trebuia să fie ales cu ochii legați (uneori fata era adusă la gard de către o prietenă). De par era legată o cordică sau un fir de lână, iar dimineața după forma parului preziceau cum va arăta viitorul mire. Dacă parul era drept și

lung – mirele va fi înalt⁵⁴. Vrăjile efectuate de Sf. Andrei după parii gardului s-au mai păstrat în memoria românilor din satele raionului Noua Sulița din regiunea Cernăuți – Bălcăuți, Mămăliga, Nesvoia, Tărăsăuți⁵⁵, de asemeni în Moldova.⁵⁶

Vraja cu papucul, de Sf. Andrei, descrisă de D. Dan, face parte din alt grup de obiceiuri: în ajunul Sf. Andrei fetele aruncau un papuc sau o ciubotă peste casă și „se credea că mirele-i va sosi din acea parte de sat în spre care este îndreptat vârful papucului sau al ciubotei⁵⁷.”

Cele mai multe obiceiuri înregistrate de D. Dan le vom clasifica în grupul al cincilea – vrăji cu folosirea obiectelor de uz casnic și gospodăresc: 1) ghicirea batis-tei ascunse sub vas⁵⁸; 2) ghicirea după două lumânări puse pe apă; 3) vrăjirea după umbra din apă a plumbului sau cerii topite⁵⁹; 4) prezicerea în noaptea de Sf. Vasile a termenului de măritiş după o monedă aruncată într-o strachină cu apă⁶⁰ etc.

Mai există un grup de vrăji, al șaselea, legat de ascultarea vorbelor străine. „În presara Sf. Andrei, – descrie D. Dan, – umblă fetele pe la case ascultând sub ferești ce se vorbește în casă, dacă aude una pe cineva din casă zicând cuiva să șeadă, apoi se crede că ea nu se va mărita în acel an, dacă aude ea cum se trimite cineva din casă, sau îi zice să se scoale, apoi se crede că se va mărita⁶¹.”

Concomitent cu vrăjile colective D. Dan a expus și câteva vrăji individuale: vraja cu ciorapii unui bărbat: fetele în ajunul Anului Nou puneau sub pernă ciorapii unui bărbat – în vis trebuia să-și vadă viitorul soț⁶² – sau oglinda: în noaptea de Crăciun fata postește și nu scoate nici un cuvânt, exact la miezul nopții ea se uită în oglindă – acolo va vedea chipul viitorului soț⁶³. Constatăm că asemenea vrăji s-au mai păstrat până-n prezent în s. Mahala și Tărăsăuți din raionul Noua Sulița⁶⁴.

În culegerea de credințe găsim și unele vrăji individuale destul de complicate. De exemplu, vraja cu liliacul: fata ia o oală și face trei găuri în fundul ei, apoi prinde un liliac, îl pune în oală, pune oala cu gura-n jos pe un mușuroi cu furnici și fuge imediat ca să nu audă cum țipă liliacul atacat de furnici. Peste trei zile din liliac rămân numai oasele – unele se aseamănă cu *cângi*, altele cu *greble*. Fata prinde *cangea* de haina flăcăului dorit și cu *grebla* îl împinge pe cel nedorit.

Analiza complexului de obiceiuri ale fetelor de măritat arată că legăturile dintre vrăji și datinele calendaristice sau religioase sunt destul de relative. Mai corect ar fi să studiem obiceiurile magice ca fiind acțiuni rituale independente, care posedă o simbolistică specială.

NOTE

- 1 G. Adamescu, *Contribuție la bibliografia românească. Istoria literaturii române. Texte și autori. 1500–1925*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, 340 p.; O. Bârlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, 597 p.; M. Boca, *Preotul Dimitrie Dan*, „Mitropolia Moldovei”, Iași, 1963, nr. 9–10, p. 610–613; L. Bodnărescu, *Autorii români bucovineni. Repertoriu*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1903, 90 p.; I. Chendi, *Doi membri corespondenți ai Academiei, Enea Hodoș și Dimitrie Dan*, „Sămănătorul”, 1904, A. III, p. 14; I. Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, București, Editura Saeculum I. O., 1998, t. I., 319 p.; O. Gherasim, *Preotul Dimitrie Dan. Istoric și folclorist. 40 de ani de la moartea sa*, „Mitropolia Moldovei și Sucevii”, 1967,

- nr. 11–12, p. 699–701; C. Loghin, *Antologia scrisului bucovinean*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1938, vol. II, 280 p.; C. Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitului Silvestru, 1926, 280 p.; C. Loghin, *Scrittori bucovineni*, București: Reforma socială, 1924, 280 p.
- 2 G. Cardaș, *Documente literare. Studii și documente*, București, Editura Minerva, 1973, vol. II, 408 p.
  - 3 Leo Binder, *Bukovinaer romanen in der literature. Pharer Demeter Dan*, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung“, 1905, nr. 60, 12 mart., p. 4.
  - 4 G. C. Kojoleanko, *Etnograficni doslidjennia Bucovîni v period perebuvannia craiu u scladi Avstro-Ugorșcinî*, în: *Pîtannia starodavnioi ta seredniovicinoi istorii, arheologii i etnologii*, Cernivți, Zoloti Litavrî, 2000, t. 3, p. 25–32.
  - 5 S. Pivovarov, M. Ciucico, *Dimitrii Dan – doslidnik starofitnosti Bucovîni*, „Bucovinskii istoriko-etnograficnii visnik“, Cernivți, *Misto*, 2000, Vîp. 2, p. 88–89.
  - 6 A.A. Moisei, *Rumunski doslidniki etnografii Bucovîni (druga polovina XIX – pociatok XX st.)*, în: *Arheologia ta etnologia shidnoi Evropi: materialî i doslidjennia. Zbirnic naucovîh prați*, Odesa, 2002, p. 205–206; A. A. Moisei, *Dimitrii Dan (1856–1927) – doslidnik etnosiv Bucovîni*, în *Pîtannia starodavnioi ta seredniovicinoi istorii, arheologii i etnologii. Zbirnik naukovîh prați*, Cernivți, *Pрут*, 2004, t. 1, p. 216–223; A. A. Moisei, *Novi dani pro jittevi sliab ta naukovu dialinisti bucovânskogo etnografa Dimitria Dana*, în: *R. F. Kaindl i ukrainska istorâcina nauka. Materiali Mijnarodnogo naukovo seminaru „Kaindlivsichi citania“*, Vijnîța, *Ceremoș*, 2004, c. 1, p. 191–197.
  - 7 Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți (ASRC), f. 3, Dieta Bucovinei, o. 1, d. 9523.
  - 8 ASRC, f. 3, o. 2, d. 15899, 16254.
  - 9 ASRC, f. 3, o. 2, d. 16254.
  - 10 ASRC, f. 320, Mitropolia Bucovinei, o. 2, d. 2279, 2282.
  - 11 ASRC, f. 320, o. 1, d. 2174.
  - 12 Ibidem, p. 32.
  - 13 Ibidem, d. 3814, p. 195; ASRC, f. 320, o. 2, d. 2896, p. 61–62, 78.
  - 14 ASRC, f. 319, o. 3, d. 13.
  - 15 M. Boca, *op.cit.*, p. 610.
  - 16 ASRC, f. 320, o. 2, d. 2896, p. 6.
  - 17 Ibidem, p. 66.
  - 18 Ibidem, p. 78.
  - 19 ASRC, f. 3, o. 2, d. 15899, 16254.
  - 20 ASRC, f. 320, o. 1, d. 3814, p. 195.
  - 21 ASRC, f. 3, o. 1, d. 9523, p. 30, 52.
  - 22 S. Pivovarov, M. Ciucico, *op. cit.*, p. 88–89.
  - 23 ASRC, f. 319, o. 3, d. 13.
  - 24 ASRC, f. 3, o. 1, d. 6576, p. 6.
  - 25 T.V. Ștefanelli, *Societatea academică „Arboroasa“*, „Calendarul pe anul 1877“, p. 112–113.
  - 26 ASRC, f. 3, o. 1, d. 9523, p. 42.
  - 27 Ibidem, p. 53.
  - 28 Vom Arbeitsausschus für die Sammlung und Herausgabe des rumänischen Volkslieder der Bukowina „Das Volkslied in Österreich“ (Rumänisches Volkslied in der Bukowina). Anleitung zur Sammlung und Aufzeichnung. Fragebogen. Druck von Schneider & Lux, Wien, 1906, 28 p.
  - 29 ASRC, f. 320, o. 1, d. 3814,– p. 114, 116, 138.
  - 30 ASRC, f. 3, o. 1, d. 9523, p. 27–29.
  - 31 ASRC, f. 320, o. 1, d. 3814, p. 40.
  - 32 ASRC, f. 3, o. 1, d. 9473, p. 8, 10, 15–23.
  - 33 Ibidem, d. 9523, p. 46.
  - 34 D. Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, Cernăuți, Tipografia și Litografia concesionată *Arch. Silvestru Morariu-Andrievici*, 1891, 45 p.
  - 35 Idem, *Țiganii din Bucovina*, Cernăuți, Tipografia și Litografia concesionată *Arch. Silvestru Morariu-Andrievici*, 1892, 32 p.

- 36 Idem, *Lipovenii din Bucovina*, Cernăuți, Tipo-Litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, 1894, 43 p.
- 37 Idem, *Eveii din Bucovina. Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899, 37 p.
- 38 Idem, *Rutenii din Bucovina (schită etnografică)*, Cernăuți, 1913, 44 p.
- 39 Idem, *Credințe populare bucovinene*, „Gazeta Bucovinei”, 1894, A. 4.; idem, *Credințe populare bucovinene*, „Gazeta Bucovinei”, 1895, A. 5.
- 40 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 67, p. 2.
- 41 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 74, p. 2.
- 42 *Ibidem*, 1895, A. 5, N 43, p. 2.
- 43 *Ibidem*, p. 1.
- 44 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 84, p. 1.
- 45 *Ibidem*, N 97, p. 2.
- 46 *Ibidem*, N 99, p. 2.
- 47 *Materialele expediției etnografice a Universității Naționale „Iu. Fedcovici”*, 1997, T. 20, p. 15.
- 48 D. Dan, *Credințe populare bucovinene*, „Gazeta Bucovinei”, 1895, A. 5, N 2, p. 2.
- 49 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 79, p. 2.
- 50 *Ibidem*, 1895, A. 5, N 2, p. 1.
- 51 *Materialele expediției... op. cit.*, p. 15–16.
- 52 S. Mândrescu, *Literatură și obiceiuri populare din comuna Râpa-de-Jos, comitatul Mureș-Turda (Transilvania)*, București, Tipografia Curții Regale, 1982, p. 35.
- 53 Dan D., *Credințe populare bucovinene*, „Gazeta Bucovinei”, 1895, A. 5, N 23, p. 1.
- 54 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 74, p. 1; *ibidem*, 1895, A. 5, N 23, p. 1.
- 55 *Materialele expediției... op. cit.*, p. 16.
- 56 Бэшу П. Коментарии к савантулуй, „Молдова”, 1981, No. 8, C. 34.
- 57 D. Dan, *Credințe populare bucovinene*, „Gazeta Bucovinei”, 1894, A. 4, N 74, p. 1.
- 58 *Ibidem*.
- 59 *Ibidem*, 1895, A. 5, N 32, p. 1.
- 60 *Ibidem*, 1895, A. 5, N 23, p. 1.
- 61 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 74, p. 1.
- 62 *Ibidem*, 1895, A. 5, N 23, p. 1.
- 63 *Ibidem*, 1894, A. 4, N 74, p. 1.
- 64 *Materialele expediției... op. cit.*, p. 16.

SUMMARY

The article presents unpublished materials existing in the State Archive of the Cernăuți region, aiming at preparing a series of synthesis works dedicated to the life and work of the talented historian Dimitrie Dan. In this archive, a considerable number of documents either belonging to state institutions or public organizations, or having a religious or educational character, were discovered.

Also the author draws the attention of modern specialists upon the rich ethnographic material selected from this multi-ethnic region, synthesized and presented by the Bukovinean historian.

A considerable part of this factological basis is now studied for the first time. The bibliography at the end of the material is a proof of the extensive research work carried out by Dimitrie Dan.

CUVINTE DESPRE STRIGĂTUL LUI PAUL CELAN

Mircea A. Diaconu

Suceava

Cum să scrii despre Paul Celan necunoscând limba poeziei lui și nici traiectul ei complex? Nu e cazul să repet că traducerea e o trădare. Oricum, impactul limbii germane va fi fost cu atât mai mare cu cât, așa cum s-a spus de câteva ori, aceasta e limba care i-a ucis părinții și pe care, în anii '60, el o resimte tot mai acut în această, recidivată, ipostază. În fine, e limba în care s-au scris câteva biografii (una chiar despre perioada cernăuțeană) și o mare parte din exegeză. Cât despre traiectul lui Paul Celan, el va fi fiind cu atât mai elocvent cu cât, dinspre o poezie căreia nu-i era indiferent aspectul eufonic se glisează către construcții logico-sintactice pulverizate într-un aliaj paradoxal ce pune alături cuvinte în germană, în rusă sau în franceză. Să fie aceasta consecința ultimă a propensiunii către calambururi dintr-un „frumos anotimp“ suprarealist? Dacă-i așa, atunci absurdul are semnificația unei împliniri tragice a omenescului. Or, toate acestea seamănă, în ceea ce mă privește, cu un mers pe marginea prăpastiei. Orice aproximare și orice ezitare din parte-mi pot însemna nu numai abatere de la adevăr, dar chiar o situație împotriva adevărului: nimic altceva decât o cădere în gol.

Monumentul lui Paul Celan de la Cernăuți.

Dacă, totuși, scriu despre Paul Celan, de pe poziția aceasta care nu e a inconștienței, faptul se datorează, poate înainte de toate, fascinației. A acelei fascinații hrănite de straniețea celor care, numiți îndeobște poeți, vorbesc despre adevărul și taina ființei, întrupate într-un limbaj și într-un destin. O fascinație care se cere cumva explicată și demitizată prin întoarcerea în concretul textului și al existenței. În plus, cum am studiat cu oarecare rigoare dimensiunea românească a Bucovinei interbelice, cred că pot dezvolta o serie de întrebări privitoare dacă nu la contextul formării lui Paul Celan, măcar la acela al situației sale istorice. Nu în ultimul rând, un argument îndepărtat: Mihai Ursachi a scris, în engleză, o teză de doctorat pe tema *Poezia ființei: de la Hölderlin la Paul Celan*. Toate acestea atrag după sine obligația morală de a vorbi, fie și de pe marginea unei prăpastii, despre Paul Celan.

Nu e cazul să invocăm suprarealismul sau expresionismul poeziei lui Celan. Admirator la maturitate al lui Paul Eluard sau Van Gogh, cărora le și închină poeme, el trece în tinerețe prin experiențe, biografice și poetice, care permit astfel de afinități. Doar că poeții adevărați ies din orice canoane dogmatice pentru a impune propriul model. Inutil să spunem că Paul Celan absoarbe tehnica suprarealistă, dacă nu și etica ei, și, deopotrivă, suflul existențial impus de voci abisale.

Problema întâlnirii cu suprarealiștii din Bucureștii postbelici a fost comentată și altcineva, nu eu, ar putea nuanța. Cred însă că posibilul contact cu iconariștii bucovineni merită un plus de problematizare. Iconarii?! Călinescu îi numește „suprarealiști“, situare adecvată doar în registru ironic. Cum să fie suprarealiști niște poeți care abia acced la modernitate, care asociază modernității teluricul și etnicul (fie el și spiritual), care ajung cu dificultate la expresia metaforică?! Vorbesc de un registru ironic căci fluxul involuntar e al influențelor. De altfel, comentariul lui Călinescu merge în acest sens. Și-apoi, cum să dăm credit situații călinesciene când un Crohmălniceanu, crescut lângă suprarealiști, îi consideră pe iconari, atunci când vorbește despre literatura interbelică, expresioniști? Argumente în acest sens ar putea exista; doar că în cartea sa despre expresionism, publicată ceva mai târziu, „expresioniștii bucovineni“ lipsesc. Să fie vorba de vreo intervenție a cenzurii? De vreun criteriu axiologic? De vreo simplă idiosincrazie? Sau pur și simplu de o resituare?! La drept vorbind, cei câțiva poeți bucovineni ai momentului cu greu pot fi așezați într-o paradigmă comună, în afara aceleia generate de dificultățile oricărui început și a dorinței de a se sincroniza, prin imitarea fie a poeziei germane, a lui Trakl și Rilke, de exemplu, citite în original, fie a poeziei românești contemporane.

E la mijloc un impact pe care, deși paradoxal, l-am asociat cândva cu ceea ce se întâmpla scriitorilor evrei în Viena sfârșitului de secol și pe care, într-un anumit fel, îl trăiesc chiar scriitorii evrei în Cernăuții interbelici. Jacques le Rider vorbește despre o negare de sine, explicată prin dorința integrării într-un sistem străin, cu consecința *urii de sine*; Theodor Lessing folosește această sintagmă chiar mai devreme. E cazul să mă întreb dacă nu cumva condiții comune vor fi generat comportamente similare. Căci, trecând repede peste idilismul unirii, inteligența românească din Bucovina începe să resimtă criza marginalității. Excluși, priviți cu superioritate, ignorați de către Bucureștii asociați invariabil modernității, ei fac eforturi desperate de a se impune, uneori cu superbia celor care transformă provincia într-un element etnic și ontologic legitimator, ca și cu superioritatea cunoscătorilor, din familie, a limbii germane. Visul lor? De a exprima românitătea mai bine decât o fac scriitorii moderni ori scriitorii capitalei. Și asta în condițiile unor poetici imitative, a unor limbafe nedesprinse de capcanele neputinței, a luptei generaționiste născute din frustrare. E un context care poate explica întrucâtva și derapajul puternic către extrema dreaptă. Se impune, însă, aici o precizare: cel care a trăit acut

aceste stări a fost Mircea Streinul. Situațiile lui Călinescu se bizuie mai ales pe poetica lui. Nu vorbim, așadar, de un Vasile Posteuca, legionar obligat să părăsească țara după câteva nopți sângeroase de ianuarie, autor al unei poetici minor-elementare; nu vorbim nici de Traian Chelariu sau Iulian Vesper, devotați până la capăt ai liberalului Ion I. Nistor. Primul dintre ei a fost obligat, la rândul-i, să suporte prigoana colegilor de generație legionari, iar mai târziu, nedreapta confuzie cu aceștia. Poetica lui, neoclasică, refuză și impulsul iraționalist, și suflul teluric.

Ei, bine, trecând peste valoarea intrinsecă pentru a întrezări modele existențiale, ciudate afinități între Mircea Streinul și Paul Celan, afinități care merg dincolo de acest context al urii de sine, manifestate cu o oarecare violență la scriitorul român, mort la doar 35 de ani, într-o epuizare de sine; alcoolul, pederastia nu i-au fost străine lui Mircea Streinul. Moartea lui, un fel de sinucidere, gest împotriva neputinței artei, pe care o slujește cu o euforie nihilistă și fantastă. Poetica lui, ca și a lui Celan, din tinerețe, e una a morții, cu apetență către macabru și către un imaginar care nu e rupt de intenția numirii locului. Ba chiar cu pretenția de a fi consecința lui. Dincolo de siguranța desenului, de forța expresiei, sunt versuri și imagini, atât din cele câteva poeme ale lui Celan scrise în românește, cât și din cele în proză, care își pot găsi ușor echivalente la Mircea Streinul, consecința unor tensiuni similare. Iată: „*Vinul păstrat până azi într-o gură de mort / trezi-va ținutul cu punți, strămutat într-un clopot. [...] // Părul tău scurs din oglinzi va așterne văzdubul, / în care cu-o mână de ger vei aprinde o toamnă. / Din ape băute de orbi va sui pe o scară târzie / laurul meu scund, ca să-ți muște din frunte*”. În alt loc: „*Un zar a căzut dintre leșpezi, cu ochii de culoarea caisei, / iar turla cetății de lemn a plecat cu o umbră*”. O comparație detaliată nu-și are locul aici; ar fi și deplasată.

Care să fie, însă, cauza acestui fond comun de apetență pentru tenebre?! Poate spațiul bucovinean – cu vegetația copleșitoare, cu atmosfera de putrefacție, cu un decor teluric și macabru. Să fie doar un reflex subiectiv toate acestea?! Indiscutabil. Să nu uităm însă că Cernăuții i-au ucis lui Paul Celan părinții, că, spune el, ar putea scrie sute de pagini despre atmosfera antisemită de la liceul său, că tatăl lui Mircea Streinul a murit foarte tânăr, că boala îl afectează din copilărie, că în toate scrierile sale există un singur personaj: moartea. Copii uciși, copii ascunși în pădure și viețuind cu animalele, oameni care trăiesc cu obsesia sinuciderii, totul într-o tensiune de amurg, într-un spațiu verticalizat pe imaginea Prutului care înghite vieți și al unei vegetații abundente – care nu e deloc semn al germinației, ci al putrezirii materiei. Poate fi la mijloc și o influență livrescă: Dostoievski, Trakl sunt printre preferințele lor; nici un contact direct, doar aceiași maeștri. Impactul locului va fi avut, însă, importanța lui. Și revin nu la Mircea Streinul, care a încercat, într-un fel, să reprezinte spiritul locului, ci la Paul Celan. E știută deschiderea sa către concret, către „ocasionale”, cu tot limbajul care pare ermetic și lipsit de reper în existență. Un revelion, povestit de Petru Solomon, e sursa unui poem în care imaginile alcătuiesc o construcție aparent ilogică. Spre sfârșitul vieții, o călătorie împreună cu Heidegger sfârșește într-un poem al speranței, finalmente dezamăgite. În aceste condiții, e greu de presupus ca spiritul locului să nu-și fi pus amprenta pe un imaginar care, în tinerețe, funcționează exploziv. Prefer să văd în imaginarul celor doi poeți și în apetența către morbid nu doar un suflu subiectiv-biografic, nici simpla influență a câtorva expresioniști, ci și spiritul locului, cu tensiunile morale, cu atmosfera decupată în decoruri, peisaje, oameni. Or, va fi fiind această atmosferă a locului doar un reflex subiectiv, consecința participării lor la un sens?

De invocat aici, acum, antisemitismul iconarilor; de fapt, al celor de la revista „Iconar”, printre care, repet, nu se aflau Traian Chelariu sau Iulian Vesper.

Citim în Andrei Corbea: „Se va fi interesat oare Paul Antschel de producțiile literare române din gruparea cernăuțeană „Iconar“ [...]? Greu de crezut, dacă luăm în considerație simpatiile de extremă dreapta și implicit antisemitismul acelora“. Nu cred într-o asemenea ipoteză. Și nu pentru că antisemitismul lui Streinul n-ar fi fost unul real, chit că la el e motivat de invocata ură de sine, de dorința de a se înscrie în modernitate cumva împotriva ei, de o marginalitate, morală, socială, psihică, pe care și-o asumă și și-o exhibă. Oricum, nu e, cred, vorba aici de un antisemitism practicat. Aduc în favoarea mea câteva argumente. Diferența de vârstă dintre Celan și Streinul e de aproximativ zece ani. Greu de crezut că, în tinerețea-i fragilă, Celan nu va fi privit curios spre versurile celor care începeau să se impună într-un spațiu care nu era nici pe departe foarte populat. Altceva mi se pare mai important: în românește, prima traducere din Trakl, unul dintre maeștrii lui Paul Celan, îi aparține lui Mircea Streinul. O broșură aparte cuprindea cele patru poeme în proză ale vienezului; mai târziu, în *Opera lirică (1929-1939)*, erau incluse *Helian* și ciclul *Sebastian din vis*. Cititor al lui Trakl în original, să nu fi fost interesat Celan de sunetul lui în românește?! Greu de crezut. Un al treilea argument: Alfred Margul Sperber, la rândul-i cu vreo zece ani mai mare decât iconarii, mentor al lui Celan, se afla într-o relație cordială cu ei. Îi trimiteau volume cu dedicații (unele măgulitoare); Sperber a scris de câteva ori despre cărțile lor în ziarele evreiești de limbă germană, în „Cernowitz Morgenblatt“ și probabil și-n altele, unde realiza pagini literare. E un inventar care ar trebui făcut de cineva. În ce mă privește, am văzut câteva extrase din astfel de articole. Și-n plus, posed un exemplar din volumul lui Mircea Streinul, *Opera lirică (1929-1939)*, apărut în 1939, cu următoarea dedicație: „Admirabilului poet *Alfred Sperber-Margul*, desăvârșit omagiu pentru coplesitoarea-i personalitate literară, *Mircea Streinul*, Cernăuți, 29.XII.1939“. O carte dăruită pe 29 decembrie poate că spune la fel de mult ca dedicația, afectuoasă. Și în 1939, revista „Iconar“, pe care o realizase Mircea Streinul, își încheiase existența, deci își și făcuse veacul. În fine, nu cred ca Paul Celan și Sperber să nu fi vorbit, fie și în trecere, despre ce va fi cu poezia confrăților români, fie ei și antisemiți. Un ultim argument: de va fi ezitat, Celan l-a întâlnit totuși pe Heidegger, ba a făcut chiar o călătorie privată cu el, în munți; de asemenea, l-a tradus pe Cioran în germană. Cioran, fie și la distanța anilor de Cernăuți, să nu-i fi provocat oroare?!

În fine, departe de mine gândul de a bănui vreo influență. Și dacă apar elemente expresioniste la Celan, ele nu vin nici de la „Der Nerv“, revista cernăuțeană din 1919, nici, ipoteză hazardată în totul, de la iconari. Sursele trebuie căutate la origini: Trakl, Rilke, George, apoi Hölderlin, poate și tumultul locului. Dar nu cred că Celan, deși foarte tânăr, nu va fi știut ce se întâmplă cu scriitorii români din Cernăuții săi, în care „oamenii și cărțile, cum însuși spune, trăiau“. Nu va fi fost curios să citească, în anii războiului, paginile de cronică germană din „Universul literar“, semnate o vreme de Mircea Streinul, apoi de Traian Chelariu?

Încă o chestiune de discutat, privitoare la „meridianul“ lui Paul Celan, cuvânt folosit spre finalul alocuțiunii rostite cu ocazia primirii premiului Georg Büchner, la 22 octombrie 1960. Meridianul – punct al întâlnirii contrariilor, al prezenței umanului protejat și ascuns în absurd, al unui uman posibil doar dacă ființa devine conștientă de neantul care i se întinde deasupra capului. Punct trădat chiar de poezie, din moment ce într-o scrisoare exclamă: „Mă gândesc la excursia noastră în Carpați de acum peste douăzeci de ani. Lia, Lia, înecată, înecată, înecată. Deșertăciune a scrisului“. Asta după ce crezuse sau își pusese speranțe în „solidaritatea poeziei“, după ce mărturisise, veritabil crez existențial, că duce „de mai mult timp o luptă, aceea a poeziei solidare cu adevărul“. Peste nu multă vreme Paul Celan avea să devină, cum frumos spunea cineva, „un afluent al Senei“. În

fine, Andrei Cornea dezvoltă această problematică, a meridianului, într-o carte numită chiar *Paul Celan și „meridianul” său* (1998).

În 1962, într-o scrisoare, Celan i se destăinuie lui Petru Solomon : „Și lui (lui Sperber, n.n.) îi spun, în limba aceasta nemțească care e a mea – *et qui reste, dou-loureusemenet, mienne* – că mă aflu, cu meridianul meu – rudă cu al tău, Petrică – exact acolo de unde am pornit (*avec, je peux le dire ici, mon vieux coeur de communiste*)”. Ciudată *sinonimie*, în fond, între meridianul meu și *vechea mea inimă de comunist*. Tocmai de aceea cred că acest context se cere explicat, cu consecințe chiar asupra înțelegerii poeziei sale. Înainte de toate, alte câteva detalii. În 1944, la Cernăuți, Celan lucrează la cotidianul „Bucovina sovietică”. În București, la Editura Cartea Rusă. Comic aproape, în 1947, *Tangoul morții* se publică pe aceeași pagină cu o poezie numită *Tractorul*. Explicabil să fie om de stânga după ce familia îi fusese ucisă de fasciști. Ura fascismul. Trăiește în Occident momente acute de recrudescență a lui, de „renaștere nazistă”, pe fondul unei sensibilități tot mai accentuate, al unei singurătăți dezolate, al constatării neputinței funciare a poeziei. Mărturisește într-un loc că mai are doi prieteni, membri ai partidului comunist. Pe acest fond, meridianul în care se întâlnește cu Petru Solomon este al nostalgiei și amintirii, *nordul său simbolic*, un nord care, „hotărât lucru, e nițeluș spre răsărit”. „M-am întrebat adesea dacă n-ar fi fost mai bine să fi rămas printre fagii țării mele de baștină”, spune undeva. Altădată, dezamăgit de artificialitatea relațiilor umane din Occident, „acest Occident atât de aiurit”, spune: „Dar eu am avut, cu multă vreme în urmă, niște prieteni poeți: era în 45 și 47, la București”. Dorește chiar să-și doneze manuscrisele Academiei Române.

Dar ce speranță putea avea el în Răsărit? Ce s-ar fi întâmplat cu Celan de-ar fi rămas în Cernăuți sau în România? Iată întrebări grele. Știe că nici corespondența cu prietenii din România nu e chiar normală; vizitat de cernăuțenii de altădată, descoperă „vanitate, viclenie, venalitate, prostie”. Nu era Celan dispus să se lase păcălit de iluziile Răsăritului; aici descoperă, însă, singurele oaze de prietenie. Răsăritul lui e punctul în care comunicarea mai este încă posibilă. Vechea inimă de comunist, în care se regăsește, nu are altă semnificație. De fapt, singurul răsărit în care crezuse fusese poezia. Dar până la urmă poezia devine, cu o sintagmă care dă titlul unui volum, *Trandafirul nimănui*. În 1958 mai credea că „poemul devine dialog – adesea un dialog disperat”, care „interoghează și interpelează”, mesaj într-o sticlă. Peste doar patru ani, un poem „nu-i altceva decât strigătul aceluia care e *desfuițat* – în sensul cel mai dur al cuvântului”. Cred că *meridianul* lui Paul Celan are un revers, mai puternic, *acest strigăt: al singurătății*. E o glisare care dă seama despre măsura exactă a disperării. Cu rădăcini în strigătul expresionist? Irelevantă o astfel de soluționare. Cu rădăcini într-o succesiune de dezamăgiri, ultima dintre ele provocată chiar de neputința poeziei de a recupera Răsăritul. Rilke putea să se adreseze unui tânăr poet ca să-i vorbească despre necesitatea de a scrie : „Recunoașteți față de dumneavoastră de-ar trebui să muriți dacă vi s-ar interzice să scrieți”. Cu Paul Celan se întâmplă altceva: alege moartea pentru că scrisul nu făcuse decât să-i adâncească singurătatea. O alege, dovadă că, în cazul poezilor, biografia slujește poeziei. Ce s-ar fi întâmplat cu Paul Celan de-ar fi rămas la Cernăuți sau la București? Poate că ar fi păstrat câțiva prieteni; dar i-ar fi lipsit chiar poezia. Poate, nevenind din afară, și-ar fi creat el însuși un spațiu al terorii. Oricum, Celan nu s-a exilat într-o țară, ci într-o limbă. Limba care i-a ucis părinții. E faptul decisiv al urii de sine, însemnând trăirea până la capăt a experiențelor dureroase. Și poate avea dreptate Nietzsche: „Insul cel mai periculos e cel care se urăște pe sine”. Dacă pentru un obscur poet precum Mircea Streinul ura de sine

se putea exprima și prin violența față de ceilalți, la Paul Celan ea a însemnat epuizarea tuturor șanselor și devorarea propriului sens.

Poezia lui Paul Celan?! De la distanța, chiar dacă fascinantă, a unei perspective fragmentare și mediate (da, mediate de traducerea lui Petru Solomon și a Ninei Cassian), ea ni se pare că e încercarea, înșenată în disperare, de a așeza ființa în propria-i casă, casa deznădejdiei. *Limbajul, căutarea* nu a unui mesaj ci a unui *prieten* care să facă posibilă comunicarea, *moartea* ca miez al ființei, iată tot atâtea căi pe care poetul eșuează. Căi și teme. Cât despre poezie, ea este suma acestor eșecuri, din care, de altfel, ca și ființa, se hrănește. Poate că *cenușa, urnele, nisipul, ruinele cerului* nu sunt altceva decât emblemele metaforice ale unui timp al eșecului. Oricum, văd în Paul Celan un mare *poet al ne-ființei* și cred că pe temeiul acesta pot încerca o interpretare.

Timpuriul *Tangou al morții* e construit pe ideea scrisului revelator al morții. Eufonia și progresiva tensiune muzicală sunt mărturia căderii delirante în asumarea propriei condiții. Printre leit-motive, iată aceste versuri structurante: „Un om stă în casă și scrie cu șerpilor se joacă“ și „săpăm un mormânt în văzduh și nu unul strâmt“. Conotativ, șerpilor – ca și părul iubitei – impun un teritoriu al curgerii și, finalmente, al morții. Astfel, a scrie nu înseamnă deloc a numi moartea, identificând-o, ci a o provoca. Cât despre mormânt, săpat în văzduh, nu este el chiar imaginea unei lumi, transformate în sicriu cosmic? De aici, cred, sentimentul izolării și străinătății unui eu care se recunoaște ca atare. Oricum, văzduhul nu-l ascunde pe Dumnezeu, ci ascunde mormântul săpat de vers și-n care însuși Dumnezeu agonizează. Dar viziunea, terifiantă în sine, nu e sumbră și poate cu atât mai puțin *macabră*. Există în poezia lui Paul Celan, cel puțin la începuturi, un anume fel de a îmblânzi moartea, de a o vedea ca pe o sumă în care ființa se înscrie. Sora-moarte ori moartea-mamă, imagini ce se întrezăresc în fina țesătură metaforică a unor poeme, constituie secvențe ale unei viziuni tragice: „*Privește în jur: / uite cum totul trăiește – / în numele morții, trăiește!*“. Sunt versuri, acestea, dintr-un poem care are ca premisă îndemnul de a nu despărți „*nu-ul de da*“. Se instituie aici nu numai o poetică, a penumbrei, cu rădăcinii deopotrivă în Paul Eluard și în Van Gogh, ci și o etică, a activism – dacă nu credeți acest cuvânt prea barbar – în direcția negării de sine, al întemeierii golului din sine ca semn al unei bizare nuntiri posibile; întemeiere a sinelui în moarte: „*Era țărână în ei / și-au săpat. // Au săpat și-au săpat, și astfel / le-a trecut ziua, și noaptea. Și nu l-au slăvit / pe Dumnezeu, care (așa auziseră) a vrut toate astea / și (așa auziseră) a știut toate astea. // Au săpat și n-au mai auzit nimic; n-au ajuns mai înțelepți, n-au scornit nici un cântec, / nu și-au născocit nici un grai. / Au săpat. // A venit o tăcere, a venit o furtună, / au venit mările toate. / Eu sap, tu sapi, sapă și viermele, / iar cântatul spune: Ei sapă. // O, unul, nici unul, o, nimeni, o, tu: / încotro s-a mers de nu s-a ajuns nicăieri? / Tu sapi și eu sap, spre tine mă sap. / Iar pe deget ni se trezește inelul!*“. A săpa un mormânt în văzduh alternează cu a săpa în vederea aflării, fie și în moarte, a celuilalt. Dumnezeu însuși e întemeiat pe moarte („*Dumnezeu – așa am citit – / e o parte, și încă una, risipite: / din moartea / tuturor / celor secerate / se-nfiripă!*“), iar un *psalm* e un imn închinat Nimănui („*Nimeni nu ne mai frământă din pământ și din lut, / nimeni nu ne mai descântă pulberea. / Nimeni. // Lăudat fii tu, Nimeni. / De dragul tău voim / să înflorim. / Întru întâmpinarea ta!*“); jocurile de cuvinte și paradoxurile lexicale dintr-un poem, în amintirea parcă a „*frumosului anotimp al calambururilor*“, dar și a lui Villon, condensează amărăciunea că, în absența lui Dumnezeu, moartea însăși e o imposibilitate: „*Când mai erau spânzurători, / era, e drept, / și un Deasupra!*“.

Paul Celan nu e un poet al euforiilor lexicale, decât dacă acestea sunt consecința disperării; sensul se poate ascunde în ele așa cum neantul se ascunde în

ființă. Un poem precum *Migdalina* nu e deloc gimnastică ludică. Citesc poemul acesta ca pe o fascinantă situație în lume, o angajare etică în care lupta împotriva neantului se asociază finalmente admirației și înscrierii senin-tragice în noima lucrurilor: „În migdală – ce stă în migdală? / Neantul. / Stă neantul în migdală. / Stă și stă. // În neant – cine stă? Regele. / Stă regele, regele, / stă și stă. // Bucă a evreilor, nu încărunești. // Și ochiul tău – încotro stă ochiul tău / Ochii stă migdalei împotriva. / Ochii tău, neantului îi stă-mpotriva. / Stă spre rege. / Așa stă și stă. // Buclele omului nu-ncăruneșc. / Goală migdală, albastru ceresc“. Nu știu dacă nu greșesc presupunând că „noua lumină, pe care nimeni / nu se cuvinte s-o plângă, necum s-o numească“ este aceea a apocalipsei. Nu am însă nici o îndoială că atunci când spune „Tu ai fost moartea mea: / pe tine, te-am putut ține, / în vreme ce totul îmi lumeca printre degete“, Paul Celan se adresează poeziei înseși (poezie-moarte ori – de ce nu? – poeziei-femeie), condiție a unei precarități absolute edificate ca punct de reper.

Chiar și Celălalt, așa cum apare într-un poem precum *Acolo unde e gheață*, vine din moarte pentru a fi un mesager al ei. Dar măcar el dă iluzia comunicării. Eu cred că aici trebuie căutată cauza antinomiilor care marchează poezia lui Paul Celan. Zorii și amurgul, piatra și apa, cuvântul și lumea, viața și moartea sunt semnele unor lumi simultane, dar izolate și pustiite de singurătate. Speranța că Celălalt ar putea veni, fie și din moarte, e, însă, deșartă. Și dacă uneori o întrezărești, aceasta nu-i decât o întrupare a disperării; nu numai Dumnezeu e un cadavru, ci și cuvântul: „Un cuvânt – tu știi: / un cadavru. // Lasă-ne să-l spălăm, / lasă-ne să-l pieptănăm, / lasă-ne să-i întoarcem / ochiul spre cer“ (*Pregătire pentru noapte*). Iată, în fond, semnificația unui titlu precum *Zăbrelile cuvântului*. Mai mult decât să însemne comunicare, cuvântul e prilejul unei noi izolări, de nu cumva al unei crime. O întrebare sună astfel: „Ce fel de timpuri sunt acestea / în care o discuție / e aproape o crimă / pentru că include / atâtea lucruri spuse“. Cineva constata distanța dintre limbajul ermetic al poeziei lui Celan și nevoia ferventă a comunicării unor sensuri așa cum se dezvăluie ea în viața civilă a poetului. Eu văd aici dorința instinctivă a lui Paul Celan de a ocoli limbajul direct, strict referențial, acela care, prin faptul că nu admite ezitări, ucide. „Lucrurile spuse“ sunt lucrurile intrate deja în istorie, devenite deja trecut, ucise deci. Ca unul dintre maestrul săi, Dostoievski, el speră într-o comunicare disperată a mesajului umanitarist; întâlnește însă obsesia „lumii fără limbă“ și doar comunicarea, nemediată de cuvânt, cu moartea: „Anul care s-a ivit / cu putrezita / pâine a iluziei. // Bea / din gura mea“. Este șansa și disperarea lui.

Întreaga poezie a lui Celan poate fi, astfel, așezată sub tensiunea câtorva cuvinte emblematice pentru seninătatea tragică ce decantează tangoul macabru într-un delir eufonic. Iată-le: „totul e mai puțin / decât este, / și mai mult decât este“. Urmând unei perspective macabre („cea cu sânge negru / bea sămânța / celui cu sânge negru“), cuvintele acestea sunt expresia unei etici de integrare în moarte, de instituire sau revelare a unui sens care nu e în Dumnezeu, ci în neant. Obsesia sticlei care ascunde un mesaj pe care îl va citi poate cineva?! Da, una dintre obsesiile generatoare ale poeziei lui Paul Celan, al cărui dramatism atinge note maxime atunci când poetul înțelege că Celălalt nu poate fi decât moartea. Cândva, vorbea despre „cortul făcut din pielea uleioasă a cuvintelor“. De asemenea, despre tăcerea – tăcerea-cântec sau tăcerea-lacrimă – care putea fi un mijloc de instituire a mesajului. Dar „ochiul întors către el“ sau „indicibilul, fierbinte, auzibil în gură“ nu instituie la Paul Celan o religie a tăcerii, născută, cum se întâmplă adesea printre moderni, ca un refugiu din fața cuvintelor tribului și ca o consecință a rafinării spiritului. Pentru Celan, ca pentru orice mare poet, comunicarea sau moartea nu se

tematizează; ele sunt cauza unor permanente acute neliniști existențiale care atrag după sine un mod de a fi. Gesturile ultime ale poetului vor fi urmat, astfel, tendința acestor neliniști. Poate că sinuciderea nu-i decât o încununare a operei, punctul ultim al unei traiectorii căreia la început nu i se întrezărea decât eufonia.

Citim într-un poem al începuturilor: „*Păduros cu boncăluitul de orgă al cerbilor, / înghesuit în lume-i cuvântul / ce-ți zăbovește pe buze, / luminat de văpaia verii împlinite. // Ea îl ridică, și tu îl urmezi, / îl urmezi și te poticnești, simți / cum un vânt, în care-ai crezut multă vreme, / îți apleacă brațul spre iarba neagră*”. Din perspectiva ultimelor etape, puteam vorbi nu doar despre frumosul anotimp al calambururilor, ci și despre timpul iluziilor, când moartea se asocia plinătății cosmice, unei vegetații pentru care germinația pulsa moarte. Un anotimp în care viața și moartea comunicau încă. Atunci, însă, când orice posibilitate de comunicare a dispărut, când orice umbră de complementaritate s-a dovedit utopică, sau fatală, poetul va fi optat pentru tărâmul morții, singurul care dăduse senzația care substituie divinitatea. Tărâmul morții, țărnam acvatic, care repetă mișcărilor ondulatorii ale șarpelui, ale scrisului și pe acelea ale pletelor femeilor invocate timpuriu în *Tangoul morții*. Să fie așa pentru că femeile acestea, deopotrivă cu cerul, nu-s decât întrupare a neantului, mormânt săpat în văzduh prin faptul în sine al scrisului?! O întrebare printre altele...

SUMMARY

Dedicated to the personality of Paul Celan, the poet who wrote in German, the article of Mircea Diaconu, a researcher from Suceava, analyses the atmosphere of the inter/war Bukovina where Celan grew up, and evokes his possible contacts with the young Romanian poets in Cernauti. Educated under the influence of the German art and poetry, and of their tragic dimension, the Cernauti poets had certain affinities that paradoxically brought together such writers as Paul Celan and the Bukovinean poet Mircea Streinul. These affinities are visible not only in their creation, but also in their state of mind determined basically by the fate of Bukovina and by their reception on the Romanian and Western literary scene. Although banished by the Bukovinean space, with its „overwhelming vegetation, its atmosphere of decay, its telluric and gruesome scenery“, the Bukovineans felt the nostalgia of their native region till the end of their days. This state of mind was also characteristic of Paul Celan.

Cernauti, the town that „killed his parents“ marked the poet's whole life. In 1944, he was still living there, working for the daily „Bucovina Sovietică“ [Soviet Bukovina] (published in the Ukrainian and „Moldavian“ languages). Later he moved to Bucharest where he worked for the Cartea Rusă Publishing House. But loneliness would not leave him, not even in the West, his longings and memories ever returning to his „symbolic North“.

The article also contains an analysis of Paul Celan's poetry.

IRACLIE PORUMBESCU – SCRIITORUL „CARE TREBUIE DEZGROPAT UITĂRII“

Nina Cionca

București

Oare cine-și mai aduce aminte de scriitorul Iraclie Porumbescu, primul prozator al Bucovinei? La ce ocazii i se mai pomenește numele? Desigur numai atunci când se evocă Ciprian Porumbescu dar și asta se întâmplă tot mai rar. În anul 2003, s-au comemorat ambii: 150 de ani de la nașterea compozitorului, 120 de ani de la moarte și 180 de ani de la nașterea părintelui său, Iraclie. Un dublu paras-tas în familie – rar se întâmplă asta! În ultima vreme, rememorările se fac tot mai rare, tot mai formale, sufletul nu-și mai aduce aminte, n-are vreme, ochii privesc spre viitor, istoria se răfoiește la comandă. Starea aceasta de spirit, indiferența față de istoria noastră culturală și artistică nu ne fac cinste.

A trecut mai bine de un veac de când Iraclie Porumbescu, preot la Frătăuții Noi, după moartea fiului său Ciprian, a hotărât, la insistențele altora, să accepte să i se publice *Amințirile*. El nici nu le-a intitulat așa. Le numea *Episoade*. De fapt, Iraclie nu se considera scriitor. I s-a părut ciudat când i s-a propus să-și adune povestirile, publicate sau doar în manuscris, în vederea unei cărți. Iată cum reacționează în scrisoarea către Constantin Morariu care e unul din cei care insistă: „Mi-a trebuit mie să scriu gogoșerii, ca să-ți bați capul cu mine și eu cu Sfinția ta? Dacă ți-ai luat îndatorirea de cronicar, ai avea un expedient, a zice: «a mai scris și Ir(aclie) P(orumbescu) ceva, dar se roagă să nu mai pomenim», basta!” (24.10.1891)¹.

Aflăm din aceeași scrisoare ceva ce contrazice părerea ultimului exeget, Nicolae Oprea², care susține că doar la bătrânețe scriitorul și-a scris *Amințirile*. Cităm dintr-o scrisoare a lui Iraclie:

„Eu, *Episoadele* mele le am toate publicate până acum, dară fiind ele cele mai multe ca foiletoane, am retezat foile, așa că acum, anul și numărul nu se mai știu. Am și descrierea exhumării lui Ștefan cel Mare, cum e acea descriere reprodusă în «Almanahul Moldovei» pentru anul 1857... *Episoadele* mele cele publicate sunt:

1. *Hoțul Darie și Moș Matei Bercheșeanul;*
2. *Un episod din anul 1848 (contrabandarea Episcopului Iustin din Moldova peste graniță încoace);*
3. *Două episoade din viața lui Dumitrache Mălinescu;*
4. *Numele meu m-a salvat, numele meu mi-a fost fatal;*
5. *Zece zile de baiducie;*
6. *Un episod senzațional din anul 1841;*
7. *Un episod caraghios din mănăstirea Putnei, din anul 1831;*
8. *Cum a vrut să mă însoare tatăl meu;*

9. *Încă însurat nu fusesem;*
10. *Emilia (soția mea);*
11. *Istoria violinei lui Ciprian Porumbescu;*
12. *Ai carte, ai parte, n-ai carte, n-ai parte;*
13. *Amintiri de laureatul Vasile Alecsandri;*
14. *Descrierea exhumării lui Ștefan cel Mare în catacombele din mănăstirea Putnei, în decembrie 1856.*

Iar scrieri de articole prin gazete (ce mi-au atras dizgrația păr[intelui] Eugenie și, după cum spune consilierul de la Guvernământ, Pauli, mi-a substras numele la guvern de trei ori cu ceruză roșie) ceva poate aș mai găsi prin nămolul de hârtii ce-s prin lăzi și cotloane...cele mai multe, s-au dus unele-n vânt, alte în foc“.

Inducerea în eroare a comentatorilor operei lui revine autorului însuși, care scrie, în introducerea la *Un episod hazliu din mănăstirea Putnei*: „La bătrânețe, trăiește omul din amintiri, pe care cu plăcere le reînvie în gândul său. Ele sunt drept o carte bună ce ai citit-o cândva și te-a mulțămuit, o iai apoi după o vreme iarăși și o citești, gustându-i plăcerea de odinioară“³.

„Gustând plăcerea“ – iată pentru ce a scris. Pana îi alunecă pe hârtie în orele înainte de noapte, sub conul de lumină al lămpii de gaz. A scris până în ultimile-i luni de viață, completând, recitind cele scrise de-a lungul anilor. Ore pline de har. Amintirile din vremea copilăriei se leagă de cele ale învățaturii la Cernăuți, la Lemberg (Lvov), apoi timpul trezirii naționale de la 1848 și alte imagini ce par acum la fel de îndepărtate, în chipul acesta evocându-și viața.

Iraclie s-a născut la 9 martie 1823 (de sărbătoarea celor 40 de mucenici), la Sucevița. Familia se numea Golenbiowski și de trei generații locuia în aceeași casă. Tatăl său, Atanasie sau Tănase, cum i se zicea mai des, era vornic, adică primar. Mama, Varvara, născută Crăciun, era din Marginea. Copilul a fost botezat de o călugăriță, Iuliana, care i-a dat numele unuia dintre mucenicii pomeniți în 9 martie. Iraclie avea un frate mai mare, Gheorghe, și se va naște încă unul – Ioan. Mai erau și două surori, despre care amintește scriitorul fără a le da numele.

Iată, de la început, un nume de sorginte polonă care a intrigat pe mulți cercetători, deși prin părțile acelea au fost multe familii de români cu nume înstrăinate, mai ales după alipirea Bucovinei la Galiția, când funcționarii poloni au tradus sau falsificat pe cele autohtone. Dar Iraclie Porumbescu mărturisește într-una din povestirile sale: „Auzii de la bunicul și tatăl meu că în vremurile vechi, să fi emigrat în Moldova un antecesor al lor din Polonia. Și să fi fost încă și nobil. Bunicul și tatăl meu însă se născură acolo în Moldova, care după aceea deveni Bucovina și fură botezați în legea ortodoxă a Țării, fură crescuți între români și se căsătoriră cu românce, și așa veni că eu fui botezat în legea bunicilor și părinților mei și crescut între români“⁴.

Oricum ar fi fost, când s-a născut Iraclie la 9 martie 1823, neamul său era de țărani români din moși-strămoși, botezați în legea ortodoxă.

La doi ani copilul se îmbolnăvi de moarte. Maică-sa, Varvara, se ruga zi și noapte Preacuratei să-l vindică, promițându-i că i-l va jertfi. Și pentru că dorința îi fu îndeplinită, copilul trecu din brațele mamei în cele ale monahinei Iuliana, nepoata arhimandritului Ghenadie Platenchi. Când acesta fu mutat la Putna, luă cu el și copilul, de care nu se mai putea despărți. De-acum, Iraclie urma să fie ocrotit, crescut și învățat de bunul arhimandrit, om de cultură care fusese profesor la Școala clericală din Suceava, de la mănăstirea Sf. Ilie. El îl întreținu la școală, până în 1837, când – probabil din cauză de boală – se retrase din egumenie, rămânând

mai departe în mănăstire. Moare în 1843, înmormântat la Putna, lângă biserica de lemn a lui Dragoș Vodă, adusă de Ștefan cel Mare de la Volovăț⁵.

Urmară ani grei pentru Iraclie, fusese de mai multe ori slugă pentru a se întreține la învățătură la Cernăuți, la singurul liceu din Bucovina, *Staats-Obergymnasium*, apoi la Lemberg (Lvov). Avu parte chiar de închisoare, deoarece a locuit cu un revoluționar polon. Reuși să se elibereze și să se întoarcă la Cernăuți. Ultimele două „clase filosofice“ le termină și se înscrie în 1847 la Seminarul teologic.

În al doilea an de seminar, Iraclie Golembiowski deveni secretar al foii „Bucovina“, pe care o scoteau frații Hurmuzachi. În casa lor primitoare, făcu cunoștința cu revoluționarii refugiați din Moldova, Țara Românească și Ardeal, care găsiră o primire călduroasă la marele vel-agă Doxachi Hurmuzachi. La acea dată tânărul seminarist semna poezii patriotice, cu numele de Porumbescu, între altele, *Cântecul lui Iancu*, care avea și melodie compusă tot de el, „eroic răsunset, devenit popular în întreg Ardealul“⁶.

Aron Pumnul i se adresa cu *Frate Porumbe*, iar Alecsandri îi zicea în șagă *Porumbiță întristată*⁷. După stăruințe îndelungate, legalizarea numelui românesc se va aproba abia în 1881.

În casele Hurmuzachenilor a trăit Iraclie Porumbescu cea mai fericită epocă din viața sa. A cunoscut personalități ca: Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu, Aron Pumnul, Gheorghe Barițiu, care, prin cultura lor și mai ales prin conștiința că ei sunt la acea dată garanți ai deșteptării naționale, îl vor marca spiritual. În special conversațiile cu Alecsandri i-au format concepția despre creațiile populare și simțul pentru limba românească vie.

După căsătoria cu *Emilia*, fiica unui brigadier silvic, Iraclie este trimis să păstorească la Șipotele Sucevei, cea mai răsfirată și mai izolată comună din creierii Carpaților. Aici i s-au născut primii copii, Emilian (1852) și Ciprian (1853).

În 1852, „îndrăznețul preot“ a primit o dojană din partea Consistoriului, că a răspuns la o scrisoare de protest scrisă de el cu litere latine: „... până acum nici un circulator nu s-a slobozit pentru schimbarea literelor, și samavolnicie este, pe care o oprim, a scrie raporturi și cele ale slujbei cu care numai îngreuiază și nu înlesnesc cetirea“⁸. Încă o dovadă a faptului că acest preot era incomod și nu se potolește, deși a fost „gonit prin munți și stânci“, cum ar fi spus episcopul Evghenie Hacman, „să i se răcorească creierii“.

Însoțindu-l pe arhierul Teoctist Blajevici la cercetările întreprinse de Karl Romstorfer la mănăstirea Putna, în 1856, când s-a ridicat și piatra de pe mormântul lui Ștefan cel Mare, Iraclie Porumbescu scrie articolul *Desmormântarea Domnilor Moldovei*, publicat de „Albina Româneacă“ a lui Gheorghe Asachi. În acest *reportaj literar* se simte cutremurul cugetelor și inimilor celor ce au fost de față când s-au văzut rămășițele pământesti ale marelui voievod, fără podoabe și cu țigva întoarsă, vădind profanarea mormântului: „Moldovă, Moldovă, veche și nouă, iată eroul tău, iată părintele tău, iată creatorul gloriei și fericirii tale! Dar, oare de ce-i față înturnată din poziția ei cea naturală? Nu cumva ești tu pentru aceasta de vină?“, scrie Iraclie Porumbescu în acea emoționantă relatare.

Avea acum trei feciori: Emilian, Ciprian și Ștefan, când mâna lungă a episcopului Hacman îl mută ca pe o figură de șah la Boian, unde se răspândise religia greco-catolică prin influența rutenilor. Din cauza unui popă netrebnic, „care asuprea și jupuia poporul“⁹. Urmează doi ani de chin pentru Iraclie și familia sa. Fusese trimis într-un loc primejdios. Aici avu el de luptat cu dușmănia preotului unit și a poporului care-l amenința cu moartea. În sfârșit și după multe stăruințe, i se aprobă să se întoarcă la Șipote, după ce reușise să calmeze spiritele și să reîntoarcă la credința străbună 300 de familii.

Verile anilor 1859–1864 vor aduce în casa părintelui un oaspete ales, pe care-l cunoscuse în casa Hurmuzăchenilor la Cernăuți: Carol Miculi, compozitor, pianist și director al Conservatorului din Lemberg. Acesta își petrecea verile la Șipote, culegând cântece populare românești. În cele 4 caiete de „12 arii naționale române“, multe vor fi culese și transcrise pentru pian la Șipote. Nu e lipsit de interes faptul că Miculi a descoperit urechea muzicală a copilului Ciprian, învățându-l notele muzicale.

În 1861, la îndemnul insistent al lui Alecu Hurmuzachi, Iraclie Porumbescu candidează la alegerile de deputat pentru Dieta Bucovinei. Dar n-a fost să fie după dorința acestor patrioți. În acest răstimp, harnicul corespondent la gazetele „Concordia“ din Budapesta, „Gazeta Transilvaniei“ din Brașov, „Federația“ din Pesta, „Albina“ din Viena, „Familia“ din Oradea, combătea străinismul ce se furișea în biserica bucovineană sub oblăduirea episcopului Hacman.

În 12 ianuarie 1865 muri la Cernăuți Aron Pumnul care pentru Iraclie nu a fost doar un mentor spiritual ci și un prieten. Evocarea primei lui întâlniri în *Cum a venit Pumnul în Bucovina*, publicată de Iraclie la Editura Eckhardt în 1848, e zguduitoare. Aron Pumnul i-a fost și unicul profesor de limbă română. Iraclie a continuat să-l viziteze și chiar să colaboreze la *Lepturariile* lui. Primul născut al lui Iraclie, Emilian, a fost elev la școala lui Aron Pumnul în aceeași clasă cu Eminescu și locuise chiar în casa lui.

Anul 1865 aduce familia Porumbescu la Stupca, sat vechi românesc, atestat de pe timpul lui Petru Rareș.

În anul 1866, a bătuit o foamete cumplită. Atunci s-a întâmplat ca niște oameni necăjiți să bată la poarta părintelui. Printre ei, era un lăutar bătrân cu o vioară stricată în mână. Așa începe una din cele mai frumoase povestiri scrise de Iraclie Porumbescu, *Istoria violinei lui Ciprian Porumbescu*¹⁰.

Anul 1868 aduce frământări politice. La insistența lui Alecu Hurmuzachi, Iraclie candidează pentru a doua oară, pentru a fi ales deputat în Dieta Bucovinei. Ce va fi rostit el în campania electorală nu știm. Avem însă un apel propagandistic scris de el, pentru alegerile din 1871, prin care cere cu insistență să nu se mai aleagă un străin. „... Are străinul inima voastră ca să-l doară necazurile voastre? Are el acelea trebuințe ce le aveți și voi? El vă vorbește frumos și dulce, făgăduiește ce știe că vă place... Că și cel ce vrea să prindă pasărea, de n-ar șuiera ca și dânsa, n-o mai prinde! Alegeți un bărbat de legea și de nația voastră. De nu știți pre unul care ar fi învățat, apoi alegeți un țăran, numai să fie cinstit și cu credință“¹¹.

Dar l-au ales pe Schönbach. Ca bărbat și ca preot, Iraclie Porumbescu suferă pentru starea jalnică a conștiinței naționale și nu tace. Să mai cităm dintr-un pamflet politic, publicat de Iraclie Porumbescu în 1873, „Albina“, nr. 7 și 8: „Poporațiunea moșneană a Bucovinei e o tristă amintire. (...) Suntem în țara urșilor, în care poporul joacă după cum i se cântă. (...) Noi români ai româneștii Bucovine, populația istorică a țării, ne cunoaștem azi după bărbile preoților și colacii ce-i duce poporul la biserică. (...) De vină sunt intelectualii cei neglijenți și perfizi, care nu-și fac datoria de a lumina poporul și de a-l orienta pururi de cu vreme. În fruntea acestora, episcopul Hacman, acest monstru, prototipul aroganței, modelul despotismului, satrap de 38 de ani, a făcut să rămânem mult înapoi...Pe Hacman noi l-am tolerat și încurajat prin lașitatea și supunerea noastră oarbă. Tot așa și pe aliații săi“. Acest articol îl plasează pe Iraclie Porumbescu deasupra menirii sale de preot, la nivelul analiștilor sociali, necesari oricărei societăți civile, în special în mediile în care poporul trebuie „orientat de cu vreme“.

Serbarea de la Putna, la care a participat împreună cu Ciprian, a însemnat pentru ambii o zare de speranță în viitorul românilor de pretutindeni. La 400 de

ani de la ființarea mănăstirii, Societatea academică *România Jună* din Viena a decis să convoace pe toți studenții români de la universitățile Europei, pentru a sărbători acest eveniment și totodată a organizat primul congres al studenților români. În fruntea organizatorilor se afla Mihai Eminescu și Ioan Slavici. Era 15 august 1871. La sfârșitul festivităților, s-a încins o horă mare pe pajiștea de lângă zidurile mănăstirii. Cânta taraful renumit al lui Gheorghe Vindireu. Tatăl și fiul stăteau alături și priveau, când iată că firavul Ciprian, elev în clasa a VII-a de liceu, se îndreptă spre lăutar și-i ceru vioara. Ne putem închipui emoția tatălui, ascultându-și fiul cântând cu taraful o horă, o horă lungă, în timp ce roata celor ce-o jucau, țărani și intelectuali, forma un cerc asemănător cu o țară, pe atunci doar imaginată. La sfârșit, fiul cu lacrimi în ochi i-a spus: „Tată, am cântat Daciei întregi!“¹².

Dacă acele momente au fost clipe de înălțare sufletească și speranță într-un viitor propice neamului nostru, arestarea lui Ciprian ca președinte al Societății *Arboroasa* a fost cea mai grea lovitură. La Cernăuți, în 1877, se pregăteau mari festivități cu ocazia împlinirii a 100 de ani de stăpânire austriacă asupra Bucovinei. La Iași, se vor comemora același număr de ani de la decapitarea lui Grigore Ghica, domnul Moldovei care s-a opus „trunchierii“ țării. (Cuvântul acesta fascinant îi aparține lui Eminescu, din 1875 când a apărut în paginile „Convorbirilor literare“.) În ziua de 12 octombrie, în timpul festivităților, conducerea *Arboroasei* trimite o telegramă de condoleanță la Iași. Peste o lună, Ciprian Porumbescu, Zaharie Voronca, Constantin Morariu, Orest Popescu, Eugen Siretean au fost arestați pentru înaltă trădare. Pe Ciprian l-au ridicat față de tatăl său, la Stupca. Tata l-a cuprins pe Ciprian în brațe, l-a sărutat pe frunte, spunând: „aici ai arătat că ești fiul meu, Dumnezeu să te întărească!“¹³.

După 11 săptămâni de detențiune, cei 5 arboreseni au fost achitați în urma unui proces, comentat de toate publicațiile românești. Dar Ciprian a ieșit din temniță „cu coliva-n piept“, cum spunea el cu al său umor negru.

Urmează un an de mulțumire pentru mult încercata familie, avându-și fiul acasă pentru refacerea sănătății, ascultând tonul viorii lui însoțit de acordurile pianului Mărioarei până târziu în noapte, dar apare și ghimpele îngrijorării, deoarece fiul fuge mereu la Ilișești s-o vadă pe Berta, fiica pastorului german de acolo. E vorba de marea iubire ce-l va inspira și-l va chinui toată viața câtă i-a mai rămas de trăit acestui tânăr dăruit de Dumnezeu cu toate darurile și mai ales cu harul muzicii. Să pună capăt acelei iubiri, pe care părintele o intuia nefericită, își trimite fiul la Viena să studieze la conservator.

Când după doi ani, Ciprian este numit profesor la Brașov și are loc premiera operetei *Crai Nou*, în 27 februarie 1882, Iraclie trăiește poate cea mai fericită zi a existenței sale, citind o duioasă scrisoare: „Îmi aduc aminte că într-o seară de vară, mergeam cu D-ta, cu caii lui Alexandru Botușan, la Burla și pe drum spre Comănești se ivise vorba despre mine, despre viitorul meu și, între altele, spuneai că să sfârșesc teologia și pe urmă o să se vadă ce va mai fi. Iar eu în juna-mi extază, mă cugetam numai la muzică și vă spuneam că dorința mea fierbinte este de a putea compune odată o operetă și să mă văd oarecând, în mijlocul orchestrei dirijând. Ce mi-ai răspuns D-ta nu mai știu, știu însă că la Turcan am mâncat colțunași, de care făcuseră prea puțini și nu ajunseră pentru toți și că am băut must. Și astăzi, astăzi, am ajuns să-mi văd dorința împlinită... am avut aplauze frenetice, am auzit chemând sute de voci, pline de entuziasm și căldură, numele meu...“¹⁴.

De la acea zi și până la trecerea lui Ciprian în lumea spiritelor, avea să treacă numai un an și 4 luni. Moartea acestui fiu *ales*, care dăduse sens vieții sale, a fost cea mai grea lovitură dată lui Iraclie Porumbescu. Totul se năruie. Doar cimitirul îl

atrage. La rugămintele rudelor, copiilor și prietenilor, hotărăște să plece într-un loc necunoscut la cei 61 de ani ai săi.

În toamna anului 1884, se mută la Frătăuții Noi. Se pare că au mai contribuit la plecarea din Stupca și unele neînțelegeri cu boierul Alecu Popovici, care s-a supărat că preotul Iraclie a vrut să-l convingă să cedeze din moșia sa țiganilor¹⁵. Văzând că nu reușește să scoată pământ pentru țiganii lui stupcani din averea boierului, se gândește la imensele domenii ale *Fondului religiosar*, administrat de Curtea imperială. Mai mult, acest om al dreptății, adeptul reformelor sociale, preotul Iraclie Porumbescu, reușește să vorbească cu împăratul Francisc Jozef, în timpul vizitei lui la Cernăuți, pledând cauza țiganilor. Scena s-a petrecut în anul 1880. Întrevederea a fost scurtă și hazlie, împăratul Francisc Jozef mirându-se doar că și țiganii au popă: „Când în anul '80, am fost cu doi țigani voinici și cu medalie de război pe piept, la Împăratul în Cernăuți, să ne rugăm să li se deie lor pământ din *Fondul religiosar*, mă întrebă Măiestatea sa: «Sunteți preotul lor?» – «Da, al lor, Măjestatea Voastră prea supus!» – «Nu știam că și ei au preot!» Atât a durat audiența. Împăratul avea, probabil, alte treburi mai serioase!¹⁶.

A plecat la Frătăuți, cu Mărioara, fiica lui dragă, născută în 1860, singurul copil ce i-a rămas aproape. Ștefan, brigadier silvic, fratele mai mic al lui Ciprian, era căsătorit și se afla cu soția, Laura, la Putna. În cimitirul din Stupca zăceau alături de Ciprian, preuteasa Emilia, moartă la vârsta de 50 de ani, cei doi copii cu numele de Alexandru, morți de moarte năpraznică la vârste de 6–8 ani și două fete, Aurelia și Eufrosina.

La Frătăuți, o bisericuță din lemn în mijlocul cimitirului, la fel ca la Stupca. Poporul îl primește pe slujitorul cel nou, „un om vârstnic, dar încă în putere, înalt, voinic, cu vocea puternică, ochi albaștri ca cerul, barba lungă, albă ca zăpada“. Cu aceste cuvinte îl caracteriza unul din enoriașii care i-a stat în ajutor în singurătatea casei, la treburile gospodărești, nonagenarul Ștefan Ștreangă din Frătăuțiul Nou¹⁷.

Casa parohială, cu trei ferestre la drumul ce trece și care urcă de la biserică, e o clădire solidă, curtea și grădina însă nu se pot asemui cu ce a lăsat la Stupca. Dar și aici gospodarul părinte, exemplu pentru oricare țăran din sat, nu va părăsi grădinaritul. Va avea doi cai, o văcuță și orătaniile necesare traiului la țară. Informațiile despre viața lui la Frătăuți ne vin abia din 1890, după căsătoria Mărioarei, prin scrisorile aproape zilnice pe care i le trimitea fiicei sale dragi. După plecarea Mărioarei cu soțul său, Liviu Rațiu, funcționar la căile ferate la Dolhasca, începe singurătatea, pe care o resimte dureros. Iubirea tatălui pentru fiica sa e leit-motivul tuturor scrisorilor ce i le trimite. Ea se dezvăluie în fel și chip, de la gingășie la dojană duioasă sau glumeață sau până la sfaturi practice.

Mai sunt evenimente ce se cer comunicate, din dorința de a se păstra undeva urma lor. Acestea, fără intenția autorului, devin documente de epocă: un bal la *Junimea*, o aniversare a mitropolitului Silvestru, o vizită la Academia din București, funerariile mitropolitului Silvestru, gânduri de revoltă la „Procesul Memorandului“: „Mulți, tare mulți ai noștri preferă îngrădirea inimii și a minților lor – cum zic țăranii noștri: nu-mi bat capu cu Împărăția, adică cu patria, legea și națiunea“, scrie el lui Constantin Morariu, și zice mai departe, „citește *Doina*. De n-ai cetit-o, ți-o trimet!“

Constantin Morariu, arboroseanul, prietenul cel mai apropiat al lui Ciprian, a devenit cu timpul prieten al părintelui Iraclie, sincer, fără strâmbătate, cinstit, duios, singurul căruia i se destăinuie ca unui vechi și încercat frate. Cu el poate să discute în scris despre toate frământările ce-l preocupă. E atâta nedreptate socială, atâta nepăsare a preoțimii de nevoile poporului, atâta lux și corupție a clerului ortodox bucovinean că el nu poate să rabde și-i scrie părintelui Costache – de

parcă s-ar spovedi lui. Scrie și ginerelui său, Liviu, cu care mai schimbă păreri politice. Colocviul imaginar începe a fi scris.

Scrisorile, rămase de la Iraclie Porumbescu, parțial publicate, merită toată atenția, nu doar ca document de epocă ci ca ilustrare a genului literar – prea puțin exploatat și mai ales citit cu interes de iubitorii de literatură de felul acesta. Epistolarul acesta are marea calitate de a fi sentimental, documentar, glumeț și mai ales sincer. În plus, e meditativ, străluminat de cuvinte înțelepte populare sau duhovnicești.

Să începem cu una din primele scrisori.

Dragilor mei,

Aseară, luni, la șase oare am sosit acasă, dară nu tocmai bine, cu o mână tare bolnavă. N-am stat nicăieri până la Arbore, unde trăsei la preutul Iliuț ca să poposesc, și-apoi noaptea, să mă trag până la Humor. Preutul îmi ieși înaintea și-mi arătă mare bucurie că am venit la el. Abia intrat în casă, vrând a dezbrăca cojocul, fiul preutului, teolog absolvent, vrând a se arăta galant, îmi apucă o mânecă a cojocului ca să-mi ajute la dezbrăcare, dară o trase îndărăt așa repede că-mi sclinti mâna care și așa mă durea. Mă durea tare, și bietul preut văzând răul ce mi s-a întâmplat, mă dezbracă și mă reverendă și-mi trase mâna – teologul, spăimântat, de ce-a făcut, ținându-mă de cealaltă. Veni ori nu veni mâna la loc, nu știu, căci când mi-a sclintit-o, am auzit pocnind în umăr, iar când am tras-o, nu.... N-am putut deci merge mai departe și măsei acolo, unde de altfel mă primiră și mă ospătară cât mai frumos. Ba după cină domnișoara de casă, cea mai mare, avu atenția de a-mi cânta la clavir Potpuriul lui Ciprian din Crai Nou. A doua zi la 5, mă sculai, că nu dormii toată noaptea de durere și, fără a aștepta cafeaua, ba nici scularea celor din casă, mă pornii de acolo, ca nu cumva de voi aștepta scularea căsașilor și a bunului teolog, la îmbrăcare, să-mi rupă și celaltă mână...

Salutare, Iraclie.

Iată, dar, un *model* de scrisoare, care întrunește caracteristicile stilului epistolar al lui Iraclie Porumbescu. Înșiruirea evenimentelor se derulează lapidar, aproape cinematografic. Preferă perfectul simplu pentru acțiuni de moment. Totul este esențial, fără adăugiri inutile. Și ca o străluminare a spiritului său vior, sfârșește prin umor. Tipic pentru Iraclie, care plângea cu un ochi și râdea cu celălalt. De remarcat frumoasa limbă populară din Bucovina și cele câteva cuvinte cu colorit local: *preutul, nicăierea, a se „trage”, în sensul de a parcurge cu greu (e iarnă), căsaș, apoi și ceva din limba intelectuală, cum ar fi: galant, domnișoara de casă, avu atențiunea, clavir.*

Uneori, scrie de dragul unui amănunt, căci numai aceasta are importanță. Amănuntul capătă valoare de timp, loc și adevăr. Iată un exemplu de stil alert din cauza amănuntului, care așteaptă să salte din frază: „... că vă merge bine, că sunteți sănătoși, că aveți distracții cu persoane amabile, acestea toate mă bucură... dar un lucru de căpetenie nu mi-ați spus încă: mâncat-ați deja urzici?” Abia în cele ce urmează vom vedea ce rol au urzicile aici. Ele dezvăluie brusc că în casa părintească e sărăcie. Dar asta se spune în glumă, să n-o supere pe Mărioara, care mereu aduce vorba că i-ar mai trebui bani să-și acordeze pianul, ba că i s-a terminat hârtia de scrisori, ba despre îmbrăcămintă, sau că i-ar trebui „eau de Cologne” (fără de care nu se poate!) (...) Și bietul tata, mânâncă urzici și trimite bani.

Jena materială pe care o simte Iraclie, și-i vine greu s-o recunoască, o spune din nou cu o butadă glumeață: „... Măriorica scrie că veți merge poate la 10 mai la

București. Tare bine-ați face! O, și cum aș mai merge și eu dac-aș putea! Dară cuvântul acesta «putea» e foarte mare domn... voi mai gândi și, dacă taxa trenului, pentru acesta serbare la București, scăzută – poate că voi face ceva ca să merg și eu...Mâncare – cine știe – de mă vede Carol, la masa ce se dăruiește țăranilor, să-mi deie și mie un talger de lemn, cu cuvintele arse în el «10 Mai 1890», la acea masă, și de nu, îmi strâng pânțele cu brăul cel roșu, bine, ca să tacă o zi, cât oi fi în București și pace bună!¹⁸

Alteori, salutările de genul acesta au nuanță de paradox: „N-am ce vă scrie și, cu aceasta...șed și scriu“. Sau: „Am cumpărat 4 corețe de crumpene...ca să am cu ce primi musafirii la vară, că știu că s-or îmbulzi ca pân-acum, că Slava Domnului, n-a fost nici unul“.

Iată un exemplu de umor negru: „La balul *Junimei* l-am văzut pe domnul consul al României. Deie Domnul ca așa să prospîțeze România, cum prospîțează Domnia lui...că are o burtă, aferim, și cu tot trupul e gras și arătos“¹⁹.

Frumoase sunt exprimările populare plastice și poetice din aceste scrisori:

„Cum îi fufălă afară, de socoți că s-au pornit zilele babei, a tuturor babelor din lume, așa-i și înlăuntrul meu“.

„Bătu-le-ar pustia de bătrânețe să le bată, cum fac ele din cap oală și din creieri scamă“!

„Că Dumnezeu e bun și numai puțină răbdare cere“...

„Bunul totdeauna numai cu bune răspunde“.

„Dă-i, Doamne, un gând bărbat să cugete pentru binele său!“

„Nu mă supăr de ceea ce nu se poate“.

Unele din acestea și multe altele, ce apar în scrisul său așa, din întâmplare, înflorindu-l, au o pondere de aforisme sau maxime. De altfel, vorbirea populară, din oarecare parte a țării, e împănată cu astfel de podoabe, care, în vorbirea țăranului, au o altă strălucire decât în scrierile culte. Ele apar ca macii în lanul de grâu, neșemănați. Atrag privirea, devin esențiale.

Când zilele sunt prielnice, Iraclie gustă plăcerea singurătății. Se simte eliberat de agresiunea chipului omenesc, de conversații goale de conținut, nedorite. Există și prezențe „binevoitoare“ de care nu știm cum să scăpăm! În acele clipe de har ale singurătății, îi revin în suflet momente îndepărtate, pe care le retrăiește cu o dulce nostalgie. Uneori, în acea singurătate Iraclie Porumbescu își revede unele scrieri.

Din pâcla vremii, prima figură și cea mai proeminentă ce se desprinde este cea a *haiducului Darie* – și mult l-a iubit Iraclie pe acest erou popular căci îi închină două din povestirile sale și anume: *Zece zile de haiducie* și *Haiducul Darie și Moș Matei Bercheșeanul*. L-a cunoscut prin viul grai al tatălui său, care avu parte de a trăi zece zile de haiducie cu Darie. Prin urmare, imaginea haiducului stăruie din copilăria lui Tănase, până-n anii de bătrânețe ai lui Iraclie...și stăruie și-n memoria poporului, care știe foarte bine cui îi conferă titlul de erou. Puțini haiduci au rămas în memoria poporului ca acest Darie. De remarcat că Miculi însuși a fost „inițiat“ de Iraclie Porumbescu, deoarece „când fredonezi *Cântecul lui Darie* – caietul I nr. 5 – nu poți să nu faci legătură cu *Zece zile de haiducie* și *Haiducul Darie* și *Moș Matei Bercheșeanul* de același Iraclie“²⁰.

„Nu numai numele ci și persoana lui Darie era pe tot locul cunoscută. Pentru că el nu umbla numai tot pe furiș pe la capetele pâraielor și pe potecile ascunse ale codrilor și nu ședea numai prin fundoaiele pădurilor și pe lângă stâncile măgurilor, ci el venea foarte adesea și-n sate, mergea la biserică cu ceilalți creștini, după aceea la cârciumă, la scrânciob, se prindea cu feciorii la horă și-apoi mai trăgea câteodată și din fluier, de-l ascultau nu numai roată, împrejurul lui toți

oamenii, bărbați, flăcăi, femei și fete – dar până și păsările și frunza de pe copaci. Căci de săteni, Darie nu avea nici o frică, deoarece pe lângă aceea că trăia cu dâșii bine, îi cinstea și-i omenea, dar mai și boteza, cununa și miluia, dând la fini și la fine junci și chiar părechi de boi, și nu o vădană își îndulcea copiii cu lapte de la vaci căpătate pomană de la căpitanul Darie“.

Iată un portret literar ce ar putea fi semnat de Sadoveanu.

Deja în acest fragment întâlnim fraza lungă, cronicărească, așa cum ar spune-o un bătrân povestitor, care nu se grăbește și adastă cu drag în rostire.

Să ne îndreptăm atenția spre un alt fragment scris cu măiestrie, din *Zece zile de haiducie*: „...mă îndosii după un moș de brad în partea poienii din preajmățul vântului, cum trebuie la pândă, dacă nu vrei să te trudești degeaba și-mi gătii pe-ncetul pușca cu o încărcătură cum se cade la căpriori sau cerbi, adică cu un plumb dinainte grijit din ciocan și apoi stătui molcom și neclintit cu ochii strună spre poiană“.

Această frumoasă frază dacă o traducem în vorbirea și scrisul contemporan, ar suna așa: „mă ascunsei după un brad bătrân, pe lângă poiană în bătaia vântului (...) și-mi încărcai pușca fără grabă, cu un glonț pentru căpriori și cerbi, lucrat cu ciocanul și apoi stătui nemișcat, privind atent spre poiană“. Ce plastografie banală e această limbă față de cea veche! Și când scria Iraclie Porumbescu fraza de mai sus, nu era nici Creangă, nici Sadoveanu, care ar fi fost bucuroși să-l cunoască și să se sfătuiască, aflându-se din aceeași breaslă.

Să adăstăm puțin asupra stilului lui Iraclie Porumbescu în povestirile literare, adică cele autentice românești, fără atingerea „aripii lui Aron Pumnul cu chinuita-i limbă ce se vroia românească“, dar plină de „buruieni“ latiniste, care, vai, împănează din păcate unele scrieri ale autorului nostru... Probabil, așa trebuiau să arate în acea epocă.

Iraclie Porumbescu preferă totuși frumoasa limbă strămoșească: fraza lungă cronicărească sau șagalnic-țărănească, stufoasă, cu pauze interioare, necesare adăstării pe câte un moment-cheie. De multe ori, ideea-tulpină se sprijină pe rădăcini ce o leagă de fraza anterioară, își dezvoltă ramurile subordonatelor și sfârșește rotund ca o coroană de stejar. Fiecare segment de frază e o microstructură grăitoare, lăsând loc imaginației cititorului de a putea completa. Pentru că așa vorbește țăranul. El niciodată nu spune tot despre un fapt sau despre un lucru. Iată o frază din care s-ar fi putut scoate câteva pagini de acțiune. E vorba tot de Darie, despre care aflăm anterior că nu omorâse pe nimeni, numai pe un cârciumar din Marginea, care l-a denunțat.

„Dacă auzi de hăinia jidanului, care până atunci avuse și avea încă să aibă *zimțuși* de la dânsul, să-i fi mers la întâmpinare pe drumul spre Solca și văzând în întunericul nopții într-adevăr sclipind baionete, ce coborau pe dealul Iederii la vale, întâlni și pe trădătorul său, o distanță bunicică înaintea soldaților și, acolo pe acel loc, Darie să-l fi prins pe cârciumar numai cu o mână după gât și să-l fi strâns puținel, încât mârțoaga-i să-l fi adus acasă mort cum se cade“²¹.

Câtă mișcare, momente de acțiune, colorit, elemente descriptive, imprevizibil dezvoltat brusc într-o singură frază! Ce-ar fi să citim și-n spatele cuvintelor!

Acțiune: Doar unul ce nu era de același neam putea să-l trădeze, în ciuda banilor buni ce i-a primit și i-ar fi primit încă de la el. Darie îi iese în întâmpinare singur. Întâlnirea e un moment doar, pe care dacă povestitorul ar fi zăbovit, ar fi îngreuiat rapiditatea acțiunii. În clipa aceasta, cei doi sunt călare. Darie îl strânge de după gât puținel, numai cu o mână...

Colorit și atmosferă, mișcare: În întunericul nopții sclipesc baionete: ochiul lui Darie, obișnuit să deslușească și noaptea, vede baionetele cu luciul lor metalic,

pe care se răsfrângea palida lumină a stelelor sau a lunii. Iată o explicație care ne convine nouă, deprinși a desluși noaptea numai lucruri luminate. Însă Darie avea ochi de sălbătăciune. Sugestiv ni se spune: „în întunericul nopții văzu sclipind baionete“. Atmosfera de pericol crește în timp ce soldații se apropie coborând dealul *la vale*. O coborâre înceată ne sugerează cele două cuvinte alăturate, care ar părea la prima vedere pleonasm și inutile. Denunțatorul putea veni împreună cu soldații sau mai aproape de ei. Dar omul cu conștiința încărcată preferă singurătatea. În urma lui, la o distanță bunicică, veneau soldații, deoarece dac-ar fi fost mai aproape, ar fi văzut ce urma să se întâmple.

Imprevizibilul: Numai cu o mână îl strânge pușintel – așa de pușintel, insistă autorul cu acel umor sănătos al țăranului, că mărtoaga lui l-a adus acasă mort cumsecade...., adică cumsecade – devenit brusc „cinstit“, ori cum se cade să pățească un mârșav.

Povestitor autentic, „născut iar nu făcut“, scrie cu ușurință celui care nu-și poate stăpâni pana în *Numele meu străin mântuitor*, textul curge nu stagnează nici o clipă, exprimarea e plastică, simplă fără podoabe de care n-are nevoie. Se citește dintr-o răsufare, deși povestirea e presărată de momente dureroase, grele, pentru un flăcău, fie el de 17 ani cum era atunci, în 1840, dar slăbit din mizerie și foame.

Rămânând fără nici un sprijin după moartea arhimandritului Platenchi, „foamea și frigul“ l-au hotărât să plece la Lemberg, unde se afla atunci profesorul său de filosofie care-l sprijinise anterior. Merită să ne oprim asupra unei mici observații din text (ce ni se potrivește și azi): „unicul stipendiu (bursă) pentru noi românii la Gimnaziul superior din Cernăuți era numai stipendiul clerical – iar acesta nu-l căpătau goii și flămânzii ci „...cine are, aceluia i se va mai da“...do ut des (adică dau dacă dai).

Călătoria la Lemberg, cu un șvab ce transporta saci cu pene, urmând să se despartă la 6 mile înainte de destinația lui Iraclie, e descrisă emoționant. Tânărul nostru, dar și șvabul parcurg drumul mai mult pe jos decât în căruță, prin gropi și zăpada ce nu contenea, ajutând cu umărul să nu se răstoarne căruța: „umărul meu, de ținut draghina bahabalei, era umflat de nu mai încăpea în mâneca surtucului, iar încălțările mele, de mers mai tot drumul pe jos, erau sfărtecate, de scriam deja cu degetele picioarelor necazul meu pe omătul înmuiat“. Cei doi se despart după ce șvabul îl ospătează într-un han. Flăcăul urma să parcurgă încă 6 mile până la Lemberg pe jos. Pe drum, o calfă călătoare îi fură pușinii bani ce-i avea într-o legăturică, ce-o observase calfa pe când cei doi erau la han. Iraclie aleargă încolo și-ncoace, căutându-l pe hoț, prin ningău, nemaștiind încotro a fugit acela, până când e luat de guler de un bărbat. Acesta îl aduce într-o casă mare, în fața unui „boier polon“ și, aici, deodată, „îmi *scipi* un gând deșanțat și temerar“. Urmează povestea originii sale polone, își spune numele – la întrebarea boierului – o mai recită și în fața boieroaicei, în timp ce papagalul din colivie grăia pe polonește „nic rospaci“ (nu despera!). Boierii se îmbrățișează, plângând de fericire și-și spun unul altuia că „viitorul Poloniei este asigurat“. Să mai amintim că boierul trimise galopenii săi, 4 cazaci, în căutarea hoțului, pe care l-au și adus etc., etc. și că Iraclie plecă spre Lemberg, nu doar cu sorocoveții lui ci și cu un ajutor bănesc și „cu promisiunea din parte-le că dacă m-oi purta bine și voi învăța cu sârguință, dânsii mi-or fi și tată și mamă“.

În afara unor neologisme ca: *ferm, dester, a balbutia, efect emfatic, otomană, elemosină, pauper, madamă*, limba e curgătoare și plăcută cu specificul ei moldovenesc. Și prin acesta, un plus de autenticitate.

Cum nu avem timpul și locul să descifrăm celelalte *Amintiri*, m-aș opri puțin doar asupra aceleia ce se numește *Un episod hazliu la mănăstirea Putna*.²²

Scrisă în 1865, la Șipote sau în primele luni la Stupca, povestirea e compusă din două părți: o introducere extrem de interesantă pentru istoria școlilor mănăstirești, chiar și la începutul veacului XIX, „când nu se pomenea de școli pe la sate, precum și astăzi – și cel care dorea să-și învețe copilul măcar a ceti din ceaslov și în psaltire, și-l da la un neam al său la mănăstire ori de slugușoară la un călugăr, aducându-i sub nume de merengioare ceva de acasă“. Învățând „azbuchile, scrise pe o scândură destul de mare, ce o purta pe o ață la gât“, își amintește Iraclie cum „a învățat și notele grecești, la a căror învățare, prin bătaia tactului cu palma pe genunchi, acestea mi se umflară ca mălaiele, iar îmbrăcămintea lor, acolo unde *pranicam*, cu palma, se făcu fereastră“.

Tot în acea introducere, Iraclie Porumbescu ne dezvăluie aspecte din administrarea mănăstirii sub oblăduirea arhimandritului Platenchi, care era un model de comportare, ținea predici din cele sfinte și călugărești. Era neîntrerupt de față în mănăstire și între conventualii săi, era către aceștia pururi amical și cu pildă de demnitate și morală. El nu-i trata pe călugări ca un despot și nu-i oprea în interiorul zidurilor mănăstirești să fie și oameni lumeni, numai să nu compromită mănăstirea și confesiunea monahală. Îmi aduc aminte cum serile – afară de timpurile posturilor, – după cină, îi invita bătrânul arhimandrit pe călugări la sine, îi primea cu dulcetți, ceai, cafea neagră și cu câteva copturi și-și petrecea cu dânsii în povestiri și conversații vesele.

Aici Iraclie îi enumeră pe cei mai „meșteri“ în povestiri și pe cei mai glumeți dintre călugări, paragraf ce lipsește în ediția ultimă a *Amințirilor* lui Iraclie Porumbescu (ediție îngrijită de Nicolae Oprea, în 1978, la Editura Dacia, Cluj). Între aceștia din urmă, era unul, „Nicanor Pasovici (probabil Nicu Pascu) – de origine ardelean – când ieșea din mănăstire și se plimba prin codru, trăgea niște doine de, cum se zice, cădea și frunza de pe fag!“

Într-o atare atmosferă de trai aproape normal – dacă nu ținem seama de slujbele la 12 noaptea – de înțelegere și îngăduință între călugări și stareț, se pot întâmpla, uneori, și accidente. Un astfel de „accident“ este subiectul acestei povestiri.

Mai întâi aflăm că arhimandritul Ghenadie i-a dat cheile pivniței lui Iraclie care avea atunci nouă ani. Copilul-chelar avea voie, la cerere, să dea câte o oacă de vin, doar să însemne numele aceuia, într-un catastif.

Într-o bună zi, apare un taraf de țigani, având și instrumentele cu ei, deși spuseră că ar fi venit pentru „închinare și jertfire“.

Călugării, la vederea lăutarilor și a instrumentelor (scripce, cobze, nai, țambal și bas), „au fost ca electrizați prin inimă, aducându-și aminte de lume, în care și ei odată au trăit“. Scena se petrece după prânz. Arhimandritul se culcase. Și în mare grabă, părintele Lavrenti (despre care cititorul a aflat deja că e bun de petrecere și de povești) intră în chiliuța lui Iraclie și îi pune în mână 20 creițari, „noi, roșii ca para focului“ și-i zice: „Vin-o și ne dă acolo câte o ocșoară de vin“. Copilul, „brudiu la minte“, se grăbește spre pivniță cu felinarul în mână, deschide și cât ai clipi, „părintele Lavrenti și societatea-i, după dânsul, adică după buți și antaluri în fundul pivniței“. Vadra în care curgea vinul ca apoi să fie împărțit cu oca, adică cu păharul, suna mereu a gol, în timp ce lăutarii se-ntreceau cu doine și jocuri: „hei, d-apoi schimbă rolurile cu țigani: ei cântau și țigani țineau hangul“. Și cum era de așteptat, încep jocul și chiuiturile lumești: „moșnegi și tineri, ținându-se de mână, o luară printre buți“ (...) părintele Lavrenti, cu potcapul pe-o ureche, numai ce-l auzii: „sub călcâiul cizmei mele, șade dracul c-o muiere și mă-nvaț-a face rele!“ I se părea lui Iraclie că „toți cuvioșii își aduseră acum aminte de cântecele ce rămaseră afară din mănăstire“, căci „din toate colțurile și de după toate buțile se auzeau „frunze verzi și iu, iu, iu-uri“. Speriat se roagă de Lavrenti să iasă cu toții

din pivniță, că e vremea vecerniei „și de-ar auzi părintele arhimandrit...– Taci, îmi curmă el cuvântul și trase un șuier în deget, de băgă în spaimă nu numai stafiile pivniței ci ale tuturor zidurilor mănăstirii și-apoi, învârtindu-se pe un picior, își puse potcapul pe scăfârlia primașului, înfipse mâinele în șolduri și strigă ca în extaz: Nici nu-mi pasă, de Năstasă, de Nichita, nici atâta!”

Atunci, apăru bastonul arhimandritului și...trocă una peste potcapul țiganului și alta peste scripca lui.

„Urmarea a fost – sfârșește Iraclie – că vecernia a sfârșit-o arhimandritul singur, cu noi băieții la stranele călugărilor (...) și că cheile pivniței n-au mai rămas pe mâna mea. Dar nici taraf de țigani n-am mai văzut veniți la mănăstire spre închinare și jertfire“.

Proză umoristică, proză satirică, dar mai ales literară. Momentele se succed rapid. Părintele Lavrentie e un personaj vrednic de pana lui Damian Stănoiu: vioi, glumeț, vrednic la băutură, la cântare și joc. Și parcă-i auzi vocea: – Ian trageți una de-a codrului! Și toate chiuiturile lui. Și șuierând „în deget“, trântindu-și potcapul pe scăfârlia țiganului... Nu știu dacă la acea dată a mai descris cineva un astfel de chef la mănăstire! Și să mai fie și popă acela! Dar citind acest text, ceva te încântă. Nu simți nici un moment de revoltă că așa ceva s-a putut întâmpla, și încă la Putna! E un iureș de voie bună în toate mișcărilor și gesturile „actorilor“! Numai copilul-chelar e speriat, îngrozit. Și spre uimirea lui, până la urmă, nu s-a întâmplat nimic! Doar n-a mai fost chelar!

Pentru a ilustra verva și ritmul de povestitor autentic, ne reîntoarcem la *Darie și Moș Matei Bercheșeanul*, din care am spicuit mai la început și, în loc de a comenta, îl lăsăm pe Iraclie să povestească mai departe, de unde l-am întrerupt, acolo unde mărtoaga l-a adus acasă pe acel trădător, „mort cum se cade“.

Aici, autorul adaugă : „Asta o atinserăm aici numai așa în treacăt și de astăzi nici nu-l prinseră pe Darie. După această mică întâmplare, Darie încungiuță satul și cârciuma din Marginea, și într-o sârbătoare, se coborî de la *Pietrele lui Dragoș* – un munte dintre Dragoș și Humorul în Bucovina – în sat la Sucevița. Intră în cârciumă, dară fiind numai ceva după amiază, nu era încă nimeni în cârciumă, decât numai cârciumarul singur. Acesta era un creștin din loc. Darie îi dete «Bună ziua!» și văzând că nu-i nime și fiind trudit, poate chiar se întoarse de la o expedițiune de ale sale, acolo pe la Hârlău sau Bacău – scoase pistoalele argintuite de după curea, le puse pe masa din fundul cârciumei și singur făcându-și sumanul căpătâi, se culcă jos cu capul pe pistoale.

Vine un om, vine altul, vine al treilea. Cârciumarul le face la toți semn să tacă, arătând la cel de jos. Oamenii cunoscându-l pe Darie, ca și cârciumarul, și văzând că el e cel culcat, se așezară cu toți încet pe laviță, fără a grăi un cuvânt. În sfârșit mai că se umplu cârciuma de oameni. Vine apoi și un moșneag bătrân cu barba până la brâu. Acesta era Matei Bercheșeanul din sat de acolo din Sucevița, care pe cât era de stimat de toți consătenii săi pentru bătrânețele sale, căci trecuse de mult de șaptezeci de ani, pe atâta era el și temut de toți, până și de satele vecine, fiindcă el trecea de un mare solomonar și farmason, el închea apa și pe la Sfântu Ilie, când era soarele drept în creștet...

Cârciumarul face și moșneagului semn arătând pe cel de jos. Moșneagul stă, se uită lung la cel culcat, apoi la oamenii molcomi de primprejur, dă apoi cu ochii și de pistoalele pe masă, stă, gândește cu fruntea încrețită, își dă cușma ceva înapoi, mai caută la cel ce doarme, ca și când ar fi voit să se încredințeze de doarme sau ba, mai gândește ceva și apoi, înconjurându-l pe cel de jos, merge încet spre masa cu pistoale. Se mai uită odată la el, apoi, luându-și cușma țurcănească din cap, înfige ochii în pistoale, se apleacă asupra și șoptește oarece. Face apoi un

semn mistic, pare că cruce asupra lor, își pune cușma-n cap și întorcându-se către oameni, zice cam cu jumătate de glas: «Amin de-acum plumbilor din buza lor!»

– Ce-ai zis, moșule?! – strigă atunci Darie, sărind drept în sus. Sar și oamenii de pe lavițe, surprinși de acest accident. Stă și Moș Matei și se uită intrigat la Darie, apoi, după o pauză, îi răspunde rar și cu tocmeală: «Ce am zis, fătul meu, e zis și ce-am făcut e făcut!»

– Moșule, strigă Darie cu mânie! Dar ce ai cu mine, ce ai cu pistoalele mele? Ce rău ți-am făcut? Și roșu la față ca bujorul, de mânie, face un pas către moșneag.

Acesta tot rar și așezat îi zice: «Destul, fătul meu, destul de haiducie, mai gândește de-acum și de...»

– Taci, moșnege! curmă Darie ultimul cuvânt, înfuriat peste fire și, întorcându-se iute către pistoale, bagă mâna în cureaua, scoate o frunză din ea, niște cenușă, o pune pe palmă, zice peste ea în taină câteva cuvinte și apoi, suflă cenușa peste pistoale. Le ia apoi în mâini amândouă, le trage cocoșul și, întors către moșneag, strigă: «Moșule, unde să pun plumbii din buza lor?»

– Aici, fătul meu, zice Bercheșeanul dârz și apăsător, aici! Și desfăcându-și gura cămeșii, îi arată lui Darie peptul gol și cărunț...

– Vai de mine, strigă oamenii ca din o gură, căutând speriați ba la Moș Matei, ba la Darie.

Acesta, și el nedumerit, îngrijorat de siguranța moșneagului, dă deocamdată un pas înapoi, îl soarbe cu ochii țintă la el, și apoi, ca și când și-ar fi adus aminte ceva, ia iute pistoalele în stânga, iar în dreapta, ia barba albă ca omătul a moșneagului, o pupă și, tremurând de mânie, zice: «Moșule, aceasta te apără!» Și întors spre dulapul crășmei, ... brrrum! Tună din ambele pistoale deodată, încât numai târâte se făcură șipurile și păharele din dulap, iar borțile de doi plumbi se vedeau în părete una lângă alta.

Spaimă cumplită prinse pe toți și pe moșneag, care apoi trezindu-se zise cu glas slăbit:

– Bree, asta-i alta!

Apoi, îndreptat către Darie, zise:

– Voinice, căpitane, eu sunt meșter bătrân, dar tu m-ai întrecut!

Iese apoi pe ușă, cu capul plecat și de aici înainte, nu-l mai văzu nimeni printre oameni“.

Acest „model“ de schiță literară e ca o secvență de film, autorul nu-și face simțită prezența, pentru că el n-a trăit scena. I-a fost doar povestită de tatăl său, precum citim o notă în josul paginii finale. Faptele se înșiră strâns condiționate, fără divagații, fără comentarii ale autorului ca în celelalte amintiri. Acestea pot fi foarte interesante prin informațiile ce le aduc, ca de exemplu cum se învăța carte la mânăstirea Putna la începutul secolului XIX, tema formând introducerea la *Un episod bazliu...* și în altele, cu un gir de autenticitate. De multe ori aceste „intercalări“ în povestire sunt de mare valoare literară și morală, ca, de exemplu, în *Zece zile de haiducie* pe care o cităm pentru frumusețea ei: „Ei, ți-aș spune eu – zice aicea tatăl meu – multe despre acel Vodă Dragoș – oamenii îl numeau mai demult *Drăguș* – apoi și despre alți voievozi de după dânsul, care au stăpânit Țara Moldovei și care toți, creștini, cu voinicii noștri de moși-strămoși, au îngrădit zice... cu piepturile lor, sărăcii, hotarele acestei țări, ca să nu le ia liftele rele și păgâne, ci să ne lase nouă, neamul lor. Dară acestea, tu, dragul meu, le vei ști mai bine din cărți, că zice că toate-s scrise. Noi, țărani, orbi, atâta știm ce-a spus tata la fecior și de acolo știm și noi cei de acum. Dară auzind ce auzim, socotim și noi că țara aceasta a Bucovinei, bună sau rea, e munca neamului nostru și încă nu muncă ia așa ușoară și eftină, ci muncă plătită cu sânge și cu mii de vieți de oameni creștini. Toți

care veniră încoace mai târziu de acea muncă a moșilor și strămoșilor noștri, veniră la masa gata. Nu s-ar cădea deci ca ei, pentru cei ce au muncit pentru acea masă, să-i împingă și să-i dea așa înapoi, pe la prag, prin tindă“. Așa vedea țăranul român din Bucovina năvala polonilor, evreilor, nemților și rutenilor în mica lui țară, pe care strămoșii „au îngrădit-o cu piepturile lor“ și „au muncit-o“. Și metafora aceasta atât de vizuală, plină de năduf: că oaspeții veniți la masa-ntinsă îi „împing“ pe cei care au pregătit-o, „pe la prag, prin tindă“. Cât adevăr dureros în câteva cuvinte din popor. Și acest verb „a împinge“ cu cât e mai viu, mai tangibil și jenat decât „a scoate afară.“

Iraclie Porumbescu nu e doar un vajnic povestitor ci și un valoros portretist. Iată pe marele vel-agă Doxachi Hurmuzachi, acesta fiind unicul portret al părintelui ilustrațiilor „frați“, portret inedit în istoria literaturii române, până astăzi: „Îmi aduc aminte și vor fi încă și cernăuțeni contemporani de pe atunci, care-și vor fi aducând și ei aminte cum bătrânul boier Hurmuzachi, în hainele sale patriarhale, în anterior de arșenic de mătase, încins cu șal scump de Bagdad, care ajungea până sub piept, cațaveica cu blană de jderi, deasupra cu giubea de cel mai fin postav, în cap cu fes roșu, de sub care se vedea retezatul păr alb ca laptele și peste fes, pălăriuță sură – în mână cu o vârguță de gutapercă cu bold de aur la mănunchi, călare pe un cal sprinten și focos, ce mergea cu umblet mărunț și cilibiu, de-ți era mai mare dragoste să te uiți la el și la septuagenarul său călăreț.

Cum zisei, bătrânul Hurmuzachi, încă pe la șase oare dimineața și-n toată ziua cu vreme bună, așa călare, traversa orașul, coborându-se de pe cal, ce-l da feciorului, ce așisderea călare-l urma, pe la hoteluri și pe la casele în care se aflau în cvartir musafirii moldoveni, intră în odăi și pe mulți chiar sculându-i din somn cu vorbe vesele și șăgalnice, îi invita la sine la masă...și zicea încă pe prag: «Să știți că cucoana vă așteaptă și vă așteaptă de bună seamă!»

Într-o atare dimineață, aflându-mă la frații Cazimirești, unde locuia și principele Alecu Moruzi și ofițerul Filipescu.... veni bătrânul Hurmuzachi, deschise ușa și văzând, în prima odaie, pe ambii frați, iar prin ușa deschisă, în cealaltă, pe principele Moruzi încă în pat, așși de pe prag și într-o poziție ca de orator, declamă:

*Voi ce stați în adormire, voi ce stați în nemișcare,
N-auziți prin somnul vostru acel glas triumfător...*

erupse într-un dulce hohot și adăugând cu o față veselă, ce vădea că ce spune e numai șagă: Vodă cu Duhamel și cu Bălușcă-s acum pe drum, raite încoace! Hai sculați, să mergem să-i primim cu alai (iar un hohot), dar până atunci, poftim astăzi la masă, cucoana vă așteaptă și vă așteaptă de bună seamă. – Bună dimineața, principe, bună dimineața, domnule Filipescu, bună dimineața, Petrache și Vasilică! Și se duse, mai lăsând să se audă vorbe de șagă asupra declamării sale. Amabilul bătrân învățase anume acea strofă pe de rost ca să scoale cu ea musafirii din Moldova²³.

Iată dar pe părintele celebrilor „frați Hurmuzachi“, la 1848, traversând călare, cu slujitorul după el, străzile și piețele frumosului oraș baroc, deja cu aer occidental, creat așa de austrieci, pentru a fi capitala provinciei de la marginea de răsărit a imperiului. Și în acest decor, boierul moldovean, agă, Doxachi Hurmuzachi se plimbă călare în îmbrăcămintea lui occidentală, bine dispus, ca acel persan în Parisul lui Montesquieu.

Iată și portretul lui Vasile Alecsandri: „El era de statură mijlocie, dară sprintenă și mlădioasă, fața-i era rotunzie, (...) fruntea-i bine dezvoltată pe care nu o împrejmuia nici un păr până după vârful capului, ce însă nu-i scăzu amenitatea.

Ochii-i erau negri și sprâncenele negre, împreunate la mijloc (...) ce-l făcea și mai frumos (...) Buza-i superioară o orna o mustață nu mare, neagră ca și sprâncenele și ca părul scurt dindărătul capului. Barba și favoritele și le rădea. El era pe atunci de 26–27 ani. Fiind vară, se îmbrăca schimbiș ca și intimul său amic, Costache Negri, în bluză și pantaloni, ba albi, ba narazii, la gât, fără nici o legătoare, ci numai cu gulerul cămeșii îndoit în jos. În cap, cu pălărieuță, «panamă» fină. Mersul îi era pururi galant, dar nicând afectat. Numai atunci când câteodată seara, întorcându-se cu consorții săi de la plimbare, în Cernăuți, din grădina publică, iar la moșia bătrânului Hurmuzachi, Cernauca, din parcul curții, ori de pe fânațe, ținându-se câte șase-șapte inși la brațe, Alecsandri și Costache Negri totdeauna la mijloc, cântând cu toții: «Allons enfants de la patrie, le jour de gloire est arrive», pasul îi era după tactul cântecului Marseillezei. Glasu-i era atât de în vorbire cât și în cântare domol, de un timbru foarte amabil și atrăgător. Vasile Alecsandri era, cum îl numește și Eminescu, pururi vesel... Pe mine, când veneam la el, ori când mă întâlneam pe drum, totdeauna mă bineventa cu:

*Porumbiță întristată,
Eu ca tine sunt străin
Și-ntr-o țară depărtată,
Tu cânti tristă, eu suspin.*“

Alecsandri și-a luat răgazul să-i corecteze un poem istoric lui Iraclie Porumbescu și, mai ales, să-i dezvăluie crezul său estetic: „Cearcă, caută, ascultă și întreabă de atari tradițiuni, în poporul din care ești... te vei îndulci de mărgăritarele prețioase și încântătoare ce-l are poporul nostru (...) Cel mai scurt cântec, cea mai mică poveste să nu o bagatelizezi, să nu o ignorezi, să o scrii – ele sunt ori frânturi din întreguri mai mari, ori conțin în sine un întreg sintetic, pe care analiticul îl va desfășura și dezlega (...) Stete apoi locului, mi se păru că privește spre cerul înstelat, mă luă de mână și cu patos: – O, poezia poporului nostru, domnule Porumbescu, este poezia întregului nostru neam și așa de frumoasă e această poezie, că dezvăluindu-se ea la lumina soarelui, este ca o copilă frumoasă din Carpați, tânără, mândră, nevinovată și, după cum zice vorba românească: pe soare-i putea căta, dar pe dânsa, ba!“²⁴.

„Iar eu culesei, cât am mai fost student, în ferii, cântece populare și, ferindu-mă cu toată sfințenia a schimba, a corecta sau adăuga la cele, ce și cum auzii, le trimisei lui V(asile) Alecsandri“²⁵.

Aceste portrete prețioase ar trebui să nu fie neglijate de istoria literaturii române.

Ar mai fi multe de comentat cu privire la valoarea spirituală a scriitorului Iraclie Porumbescu: articole politice și sociale, predici și studii religioase publicate în timpul vieții lui și mulțimea de scrisori în română și germană, din care s-au publicat doar o mică parte. Ca statură morală, Leca Morariu l-a caracterizat cu titlul *Dacoromanul*.

NOTE

- 1 Nina Cionca, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, Editura Ars Docenti, 1999, p. 55.
- 2 Nicolae Oprea, *Iraclie Porumbescu „Amintiri“*, Editura Dacia, Cluj, 1978.
- 3 Leonida Bodnărescu, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, partea I, Cernăuți, 1898, p. 83.

- 4 Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 135.
- 5 „Candela”, 1 ian. 1883, an. II, p. 59.
- 6 Leca Morariu, *Scrisoare din 16 III. 1923*, din arhiva familiei.
- 7 Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 123.
- 8 *Ibidem*, p. 9–10.
- 9 Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, 1986, p. 117.
- 10 Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 175.
- 11 Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, Editura Muzicală, București, 1986, p. 156.
- 12 Valeriu Braniște, *Ciprian Porumbescu*, Lugoj, 1908, p. 43.
- 13 *Scrisoare* ms. Mărioara Rațiu-Porumbescu, arhiva familiei.
- 14 Nina Cionca, *Ciprian Porumbescu, o viață, o epocă, un ideal*, Editura Muzicală, 1974, București, p. 170.
- 15 Constantin Brăteanu, *Scrisoare către Ciprian Rațiu*, nedatată, arhiva familiei.
- 16 Nina Cionca, *Scrisorile...*, *op. cit.*, p. 108.
- 17 *Ibidem*, p. 25.
- 18 *Scrisori*, p. 35, din arhiva familiei.
- 19 *Scrisori*, p. 74, din arhiva familiei.
- 20 Cf. Geoge Breazul, *Pagini din istoria muzicii românești*, 1966, p. 304.
- 21 Leonida Bodnărescu, *Haiducul Darie și Moș Matei Bercheșeanul*, p. 81–82.
- 22 *Idem*, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, p. 83.
- 23 Versurile de mai sus fac parte din *Deșteptarea României* de Vasile Alecsandri, apărute chiar în acele zile la Cernăuți.
- 24 Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, *Amintiri despre Vasile Alecsandri*, p. 128.
- 25 *Ibidem*.

Bibliografie

I. *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate și însoțite de o schiță biografică de Leonida Bodnărescu, Cernăuți, Ed. Bodnărescu, 1898, vol. I. Leonida Bodnărescu mai indică, la sfârșitul cărții, următoarele titluri ce urmau să apară în volumul II:

1. *Două incidente din viața celestului Francisc Servias*.
2. *Misterul nefericit din viața lui Ciprian Porumbescu*.
3. *Kloster Putna*, broșură de 17 pagini, scrisă în limba germană și apărută la Cernăuți, la anul 1895.
4. *Sfat cu sătenii* despre autonomia și congresul bisericesc din Bucovina, broșură de 16 pagini (retipărită în „Albina” în Pesta), în care preutul Iraclie desfășoară poporenilor ideile de „biserică” și „congres bisericesc”.
5. *Răspunsurile la cele 7 întrebări cardinale, date unor preoți de episcopul Hacman în anul 1864 în privința organizării administrative a bisericii ortodoxe în Bucovina*, tipărite în „Concordia” din Budapesta. Traducerea în germană a acestei lucrări a apărut în Cernăuți, la 1891, într-o broșură de 32 pagini, intitulată *Zur administrativen Organisierung der gr.-ort. Kirche in der Bucovina*.
6. *Tarifa Stolei* din anul 1786 în eparhia ortodoxă orientală a Bucovinei, Cernăuți, 1892, broșură de 12 pagini, în care autorul biciuiește răutatea străinilor, ce ar voi să facă la noi între credincioșii ortodocși-orientali, prozeliți.

7. *Cine-i culpabil*, o broșură de 10 pagini, tipărită la Brașov în anul 1894, ținută într-un stil de rectificare personală.
8. *Salvus conductus la catastrofa din Boian*, rectificată în aprilie 1858, broșură de 18 pagini, tipărită la Brașov în anul 1894, care ne vorbește în grai prea convingător de ceea ce știm și noi și anume că mulți preoți zeloși – în loc să fie apărați de prepoziții lor – sunt lăsați pradă momitorilor străini, sunt expuși râsului lumii și poporului, căruia ar trebui să fie preoții cele mai respectate persoane.

9. *Predici*.

10. *Articole publicate din diferite foi*.

II. Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, ediție îngrijită de Ioan Ștefan, București, Editura Gorojan, 1943.

Iraclie Porumbescu, *Amintiri*, ediție îngrijită de Nicolae Oprea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, Editura Muzicală, București, 1986.

Nina Cionca, *Ciprian Porumbescu*. Album ilustrat comemorativ, Editura Muzicală, 1984.

Nina Cionca, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, Editura Ars Docenti, București, 1999.

III. Post-scriptum: ERICH BECK, în *Bibliographie zur Landeskunde der Bukovina – Literatur bis zum Jahre*, 1965, München, 1966, enumeră următoarele scrieri ale lui Iraclie Porumbescu:

1. *Ceva despre trecutul Bucovinei*, Cernăuți, Editura Eckhardt, 1889, București, 1890.
2. *Colmicul Tătarilor de lângă Tereblecea*, Calendarul pentru ducatul Bucovinei, Cernăuți, 1885.
3. *Desmormântarea Domnilor Moldovei*, Cernăuți, Editura Eckhardt, 1865.
4. *Kloster Putna in der Bucovina*, Czernowitz, Pardini, 1895.
5. *Desmormântarea Domnilor Moldovei în catacombele mănăstirii Putna*, Calendarul pentru români, Iași, 1857.
6. *Un episod hazliu din mănăstirea Putna*, în C B, 1865.
7. *Das Kloster Putna*, în B P, 1895, nr. 202 – o ediție specială îmbunătățită. (Eine erweiterte Sonderdruck).
8. *Nunțile la țară*, în C B, 1857.
9. *Zur administrativen Organisierung der gr.-ort. Kirche in der Bukowina*, Czernowitz, Metr. Silvester, 1891.
10. *Sfatul cu sătenii despre autonomia Congresului bisericesc în Bucovina*, Budapest, Bartalits, 1871.
11. *Tarifa Stolei din anul 1786, în eparhia ortodoxă orientală a Bucovinei*, Cernăuți, Editura Mitropolitul Silvestru, 1892.
12. *Salvus conductus la catastrofa din Boian*, rectificată în aprilie 1858, Cluj, Mureșianu, 1894.
13. *Dare de seamă după 10 ani de păstorie în Frătăușii Nou*, în „Candela”, 14 – 1895, p. 381–86.
14. *Cum a venit Pumnul în Bucovina*, Cernăuți, Editura Eckhardt, 1848.
15. *Cuvânt la aniversarea funerară a feciorilor bucovineni, din regimentul 41, căzuți la Sencivițe*, în „Candela”, 10 – 1891, p. 673–76.

SUMMARY

The present work aims to rediscover a writer who has been little mentioned in the history of Romanian literature. Iračlie Porumbescu (1823–1896) is one of the first prose writers of Bukovina.

Being one of the witnesses of the national cultural movement around the year 1848, Iračlie Porumbescu used to meet political refugees from the Principalities of Wallachia, Moldova and Transylvania, while visiting frequently the house of the Hurmuzachi family in Cernauti. The memoirs about these encounters are documents coming from a reliable and first-hand source, valuable since they bring supplementary historical data.

After graduating from the Theological Institute of Cernauti, Iračlie Porumbescu was a priest in Șipotele Sucevei, then in Boian, Stupca and in his last years in Frătăuții Noi. He was a contributor to „Albina Romană“, „Gazeta Transilvaniei“, „Românul“, „Fântâna Blanduziei“, „Candela“, among other publications.

In his writings he proved to be an outstanding story teller, in the good tradition of the Romanian prose, developing the popular Moldovan idiom that would reach its summit with Ion Creangă and Mihail Sadoveanu.

Suggestive expressiveness, long sentences coming from ancient chronicles or from old fairy tales, an alert rhythm, the lack of artificiality, a sound humour, wise words, sayings, aphorisms and paradoxes – these are some of the essential marks of this story teller.

The reprinting of his writings would be for the benefit of the history of our literature and culture.

1904, ANUL SADOVEANU

Cornelia Mănicuță

Suceava

„Cu acest volum (*Crășma lui moș Precu*), se mântuie un an de literatură românească ce s-ar putea numi, după acela dintre scriitorii care s-au ridicat, în cuprinsul lui, printr-o bogăție de activitate admirabilă, la situația de cel mai cetit și iubit dintre nuveliștii de astăzi – «anul lui Sadoveanu».”

(N. Iorga, *Un nou volum al domnului Sadoveanu*, în „Sămănătorul”, nr.1, 1905)

În preajma lui 1900, viața literară românească se animă, se complică, se diversifică și se agită. „Convorbirile literare”, mutate la București, continuă să publice și mai ales să comenteze creația care răspunde modelelor estetice ale epocii, păstrându-și identitatea națională. Dar peisajul estetic este din ce în ce mai variat, marcat de publicații și grupări literare care se situează între un tradiționalism conservator, la un capăt al spectrului cultural și un modernism novator, uneori cu atitudini radicale antitraditionaliste, la celălalt capăt. Ca dovadă, publicațiile noi au programe foarte diferite, unele dominant sociale și etice, altele dominant estetice, unele tradiționaliste, altele moderniste.

De obicei, aceste conflicte și atitudini belicoase sunt mai vizibile și mai zgomotoase în sfera poeziei, unde se și comit atacurile fulminante ale avangardiștilor. Dar și proza narativă trece prin procese de remodelare a universului fictiv și a discursului narativ. Se caută ceva: teme, subiecte, personaje cu o altă încărcătură psihologică, consonantă cu mediul social și cu timpul istoric căruia îi aparțin. Și se experimentează formule noi de discurs, pentru care terminologia tradițională nu mai este adecvată. Fenomenul este general în epocă, atât în apusul Europei, cât și în răsărit. Prozatorii români, inclusiv Sadoveanu, au, astfel, două modele: literatura franceză (Balzac, Maupassant, Mérimée) și literatura rusă (Gogol, Tolstoi, Turgheniev, cunoscuți fie prin versiuni în limba franceză, fie prin traduceri în limba română). Prozatorii ruși, deși în legătură destul de puternică și de evidentă cu romantismul și cu realismul francez, își creează propriul univers ficțional și inovează discursul narativ, sub influența epicii autohtone tradiționale. Așa se explică faptul că, la începutul secolului al XX-lea, primele încercări notabile de analiză modernă a speciilor narative aparțin Școlii formaliste ruse. Trei erau problemele pe care încercau să le formuleze și să le rezolve teoreticienii timpului: ficțiunea ca referent al discursului, identitatea naratorului și funcția discursului emis de acest narator¹. În plus, se căutau termeni cât mai bine definiți și care să funcționeze cât mai precis posibil în exegezele științifice și în comentariile critice. Este în curs de constituire un nou metalimbaj teoretic cerut de varietatea și mobilitatea formelor narative intrate în circuitul literar.

Dar primele studii de naratologie ale formaliştilor ruși vor fi publicate după 1916.

În cultura română problema raportului subiect-obiect în actul narării rămâne, deocamdată, întrezărită și neteoretizată. În schimb, teoreticienii din Școala for-

malistă rusă, analizând excepționala tradiție a narațiunii orale și scrise din literatura rusă, au identificat și au impus criteriile de departajare și de definire a două forme narative ușor confundabile: nuvela și povestirea pentru care ei propun termenul *scaz*. Șklovski și Petrovski descriu nuvela ca „structură închisă” în care acțiunea are deznodământ, iar viața (adică realitatea) devine *subiect*, ceea ce înseamnă că dobândește un sens. În schimb, în *scaz* (spun Eihenbaum și Vinogradov), naratorul trece pe prim-plan, discursul are forma unui monolog oral de tip narativ, ceea ce creează *iluzia* unui „povestitor autentic”².

Dar, la începutul secolului al XX-lea în literatura română încă nu se făcea distincția dintre narațiunea subiectivă și cea obiectivă. Labilitatea terminologică și starea de confuzie din critica literară a timpului sunt bine reprezentate chiar de istoricul editării celor patru volume sadoveniense din anul 1904.

Efervescența și productivitatea autorului sunt provocate și întreținute de proiectele și programele revistelor literare ale timpului, în special cele ale revistei „Sămănătorul”. Era vizată mai ales proza, respectiv epica. Fiind conștienți de dificultatea genului romanesc, pentru care tinerii scriitori români încă nu erau pregătiți, editorii preconizau ca fiecare număr al revistei să publice o nuvelă. Ceea ce s-a și realizat, astfel încât, în 1903, deja apar primele volume de proză: I. A. Bassarabescu, *Nuvele*, și I. A. Brătescu-Voinești, *Nuvele și schițe*. La 4 aprilie 1904, Iorga publică un articol de bilanț: *Povestiri de ieri și de astăzi: nuveliști și scriitori de schițe*.

În acest timp, tânărul Sadoveanu face proiecte și se angajează conștiințios într-un program de lucru consonant cu programul revistei. Într-o scrisoare din februarie 1903 îi comunică lui Enric Furtună un proiect pentru un ciclu de patru volume:

- I. Romanul *Frații Potcoavă*.
- II. Patru nuvele (*Ion Ursu, Întoarcerea, Ruini, Petrea Străinul*).
- III. Mai multe nuvele (circa 20), plus 4–5 „nuvelete”.
- IV. Douăsprezece nuvele, între care *Cosma Răcoare, Ivanciu Leul* și *Cântec de dragoste* cu subiecte luate „din trecutul nostru”.

Într-adevăr, în 1904, apar patru volume, trei de proză scurtă și un roman:

- I. *Povestiri* – mai 1904;
- II. *Șoimiș* – iulie 1904 (anterior, romanul fusese publicat în foileton în 30 de numere, în „Voința națională”, începând din decembrie 1903);
- III. *Dureri înăbușite* – septembrie 1904;
- IV. *Crâșma lui moș Precu și alte povestiri* – noiembrie 1904.

Editarea celor trei volume de proză scurtă a ridicat o problemă de terminologie, atât pentru editor, cât și pentru critica literară. Pentru primul volum, titlul preconizat inițial era *Nuvele*, pentru că autorul însuși folosea acest termen când se referea la lucrările sale. Până la urmă, s-a optat pentru titlul *Povestiri*. În „Revista idealistă” (nr. 4–5, 1904), un comentator care publicase trei proze ale lui Sadoveanu numindu-le „povești” consideră că astfel se face distincția între neologismul *nuvelă* și o denumire românească tradițională, mai adecvată ficțiunii și ideologiei autorului⁴. Este posibil ca această observație să-l fi determinat pe tânărul autor să renunțe la denumirea *nuvele* și să caute un termen autohton, dar care să nu se confunde cu specia narativă folclorică numită *poveste*.

Volumul *Povestiri* este un amestec de formule narative, lucru observat de Titu Maiorescu în *Raport citit la Academia Română pentru acordarea premiului* (1906)⁵. Criticul se referă la „schițele” caracterizate prin „puternică originalitate”, la cele cincisprezece nuvele și la „noveleta” *Năluca* cuprinse în volumul *Povestiri*

(p. 469–470). Se pare că, pentru criticul „Convorbirilor literare”, povestirea este, în acest caz, genul maxim, atât în sens de gen narativ, cât și în sens de ficțiune epică.

Sigur este că, până atunci, termenul nu fusese folosit pentru a identifica o formă literară, deși literatura română era dominată de epica minoră (prin dimensiunea textului). Termenul *nuvelă* era impus de literatura occidentală. Termenul *schită*, împrumutat din artele plastice, fusese adoptat după ce I.L. Caragiale își intitulase volumul de proză scurtă *Momente și schițe* (1901).

Ca urmare, autorii și editorii cărților care apar la începutul secolului al XX-lea precizează, în titlu sau în subtitlu, încadrarea epică a lucrărilor din volume:

- I.A. Bassarabescu, *Nuvele* (1903); *Vulturi, schițe și nuvele* (1907);
  - I.A. Brătescu-Voinești, *Nuvele și schițe* (1903); *În lumea dreptății*, nuvele și schițe (1907); *Întuneric și lumină*, nuvele și schițe (1912);
  - Emil Gârleanu, *Schițe din război* (1908);
  - Sandu Aldea, *Ape mari*, nuvele și schițe (1910);
- și așa mai departe...

Dar, după 1904 și după reeditarea de șase ori a volumului sadovenian de *Povestiri*, noul termen este utilizat din ce în ce mai frecvent, atât de scriitorii minori, epigonici, cât și de prozatorii importanți ai epocii:

- N.N. Beldiceanu, *Povestiri mărunte* (1909);
- Ion Dragoslav, *Povestiri alese, Povestiri de sărbătoare* (1910);
- Ion Agârbiceanu, *Schițe și povestiri* (1912).

Pentru teoreticienii și criticii contemporani, apariția și adoptarea titlului *Povestiri* sunt explicabile, dar atunci a funcționat mai curând instinctul estetic, decât gândirea teoretică. Există particularități ficționale și mai ales naratologice care le conferă prozelor din cele trei volume sadoveniene atributele subiectivității. Nu este vorba de inerenta, inevitabila subiectivitate auctorială (pe care au clamat-o romanticii în secolul al XIX-lea și comportamențiștii în secolul al XX-lea), ci de subiectivitatea unui narator fictiv, adică a unui personaj-narator. Când autorul, cu eul său biografic, este prezent în ficțiune, își asumă rolul de martor și rolul de colportor, nu pe cel de agent al acțiunii (acțiune care, o dată relatată, devine ficțiune). Dar chiar persoana colportorului poate fi o ficțiune, iar un cititor neatent poate fi păcălit de vocea care spune „eu am auzit, eu am văzut, mie mi s-a întâmplat”. Este cazul ciclului *Hanu Ancuței*. „Seara aurie de toamnă” în care naratorul a auzit multe povești la hanul Ancuței este o seară din anul războiului ruso-turc de la începutul secolului al XIX-lea. Deci, naratorul n-ar putea fi, nici măcar convențional-fictiv, autorul istoric al cărții.

Micul șiretlic al „colportorului fictiv” este folosit de Sadoveanu de la începutul creației sale, deși este greu, chiar imposibil de ales între ceea ce a preluat „de la lume” și ce și cât este ficțiune proprie. În orice caz, în cele trei volume cu „nuvele”, cele mai multe au un incipient tipic de povestire.

„Eu stau pe pânțec în căruța mea cu covergă; ascult o povestire din bătrâni a bunicului.” (*Cântecul de dragoste*, în *Povestiri, Opere*, I, p. 25).

„Măi băieți, am să vă povestesc ceva” (narator, boier Dumitrașcu) (*Hanu Boului*, în *Opere*, I, p. 65).

„O să vă spun o istorie simplă, zise el, o istorie ca multe altele” (publicistul Ion V. din *Epilogul*, vol. *Dureri înăbușite*, în *Opere*, II, p. 189).

„Demult, eram copil, moș Precu ținea crâșmă între târgul Șomuz și satul Broșteni, drept la jumătate cale. Satul și târgul erau aproape, o zvârlitură de băț”. Pentru narator, eventual autor, crâșma devine sursa ficțiunii, un fel de colecție ineputabilă de caractere: „La crâșma lui moș Precu venea fel de fel de lume: și

mai proști, și mai deștepți, și mai bogați, și mai săraci, de toate soiurile“ (*Botezul*, în vol. *Crâșma lui moș Precu*, *Opere*, II, p. 285).

Prezența naratorului ca agent al narațiunii, ca martor sau colportor ar trebui să confirme, chiar să garanteze veridicitatea faptelor – de obicei excepționale – narate pentru niște receptori care *ascultă* cu sufletul la gură. Este vorba, în egală măsură, de personajele cărții, așa-numiții receptori interni, și de lectori, receptori externi. Sadoveanu, însă, este un mare ironist: „Asta-i una dintre multele întâmplări la crâșma lui moș Precu. Alte minciuni de acest fel știa multă lume (...)”⁶. O astfel de „informație” strecurată cu abilitate în text, trebuie să-l avertizeze pe lectorul care devine complicele autorului.

Una dintre caracteristicile oarecum stranii ale povestirilor sadoveniene o constituie finalul: întâmplarea, evenimentul, drama sunt relatate în așa fel, încât personajul narator pune în umbră deznodământul. Este mai mult o sugestie decât o indicație. În *Cântecul de dragoste*, un boier a sedus nevasta uneia dintre slugile sale credincioase și apoi a plecat. Întors după cincisprezece ani, află că femeia murise după plecarea lui „de o boală necunoscută”. „Boierul se întoarse, îl privi fără nici un cuvânt și ochii dintr-o dată se umeziră. Voi să zică ceva bărbatului” înșelat, dar se opri și tăcu.

Și-n liniștea asfințitului, o fâlfăire sfioasă de vânt trecu prin ramuri.

Parcă trecea sufletul moartei“. (*Opere*, I, p. 44)

În *Ion Ursu* (vol. *Dureri înăbușite*), protagonistul care, înstrăinat de mediul lui cultural cu repere morale clare, își distruge viața, nu mai poate recupera nimic din ceea ce, altădată, constituise repere ale echilibrului moral și social. Încearcă să se întoarcă acasă, dar nu-și mai are locul alături de copiii și soția sa. Acum este obligat să plece definitiv, fără a ști – nici el, nici noi – unde, pentru că nu mai are nici un reper, nici un scop și nici o motivație.

Finalul ironic încheie narațiunea într-un mod care contrariază lectorul în *Doi feciori* (din vol. *Dureri înăbușite*). Un boiernaș îl ține la curtea lui, ca slugă, pe propriul său fiu bastard și asistă, fără milă și fără dragoste, la violențele și umilințele la care-l supune fiul său legitim, un ratat. Într-un moment de oarecare sensibilitate paternă, tatăl are o intenție vagă și nedeslușită de a-și apropia copilul nedreptățit. Îl strigă, dar când acesta vine ca o slugă ascultătoare, nu știe ce să-i spună: „Iar cuconul Gheorghies, rămas singur, se gândi ce să-i spună argatului. La urmă, văzu că nu putea să-i spuie nimic. Deschise casa de fier și se puse să pregătească banii pentru celălalt“. (*Opere*, II, p. 203)

Cel mai interesant final este cel din povestirea *Hanul Boului*, pentru că Sadoveanu se autocomentează și, mai ales, se situează ironic față de clișeele literaturii sentimentale minore. Chiar acțiunea povestirii pare să fie creată după un clișeu: la o crâșmă izolată, un personaj povestește tovarășilor săi o aventură nocturnă. Plecat la vânătoare, a rătăcit drumul, a poposit la un han, a avut niște halucinații (sau chiar a văzut ceva), apoi a intrat într-o aventură de dragoste cu hangița al cărei bărbat era prea bătrân. „Aventura”, însă, s-a sfârșit cât se poate de banal. Și personajul narator comentează: „Dar lucrurile acestea n-au nici o însemnătate – adică n-ar avea nici o însemnătate, dacă ar rămânea așa, fără sfârșit; ele trăiesc încă în mintea mea, după atâta vreme, numai din pricină că s-au sfârșit într-un anumit chip. Și să nu vă închipuiți, dragii mei, o izbucnire de sânge; povestirea mea nu se sfârșește tragic cum se sfârșesc de obicei povestirile nuveliştilor noștri“. (*Opere*, I, p. 68)

În cele mai multe povestiri, însă, naratorul intern se comportă, față de receptorii săi, ca un protagonist real sau ca un martor credibil al unor fapte dintre cele mai diverse, de la situații comice (inclusiv farse), până la drame personale sau

sociale. Lucrările lui Sadoveanu, fie ele nuvele, schițe sau povestiri, au urmat programul tematic cerut de gruparea sămănătoristă. St. O. Iosif dorea ca fiecare număr al revistei să publice câte o *nuvelă* cu una dintre teme: istoria națională, drame din societatea vremii, dragostea, misterul locurilor și oamenilor⁷. Evident că este vorba de un program în egală măsură ideologic și estetic, în care coexistă tematica romantică și cea realistă. Mai precis, un neoromantism minor de coloratură și intenție națională și un realism a cărui obiectivitate este afectată de suportul etic și de intenția moralizatoare.

Așa că în prozele lui Sadoveanu din cele trei volume putem identifica tot programul ideologic al revistei:

– *Secvențe dramatice din istoria Moldovei: Răzbumarea lui Nour, Pribegii, Ivanciu Leul* – toate în volumul *Povestiri*;

– *Viața socială*, reflectată în registrul dramatic sau în registrul comic cu un amestec de satiric și ironic: *Cântecul de dragoste (Povestiri), Ion Ursu, Epilog, Sluga (Dureri înăbușite), Botezul, Preoteasa Mărioara* – cu o mențiune aparte, deoarece discută un aspect mai puțin semnalat și anume condiția femeii (*Crâșma lui moș Precu*); în sfârșit, cu o atitudine într-adevăr ironică, statutul și valoarea intelectualității (funcționari, învățători, preoți – *Sfatul*)⁸;

– *Dragostea: Cântecul de dragoste (Povestiri), La moară, Anica (Crâșma lui moș Precu)*; în toate, iubirea este patimă chinuitoare prin intensitate și prin complicațiile sociale care, de obicei, duc la un eșec dramatic și dureros;

– *Fabulosul* de sorginte mitico-magică: *Povestea babei carne (Crâșma lui moș Precu)* în care tema principală este iubirea imposibilă.

Sadoveanu face uneori concesii programului sămănătorist, publicând câteva pseudo-povestiri al căror singur scop este să descrie, cu mijloacele ficțiunii literare, obiceiuri tradiționale. Am zice că este un fel de scenariu pentru un posibil spectacol etnofolcloric: *Claca, La moară, Sărbătorile* (în acest caz, nu există nici un minimum de ficțiune epică), toate din volumul *Crâșma lui moș Precu*. Pentru cei familiarizați cu istoria folcloristicii românești, este foarte ușor de observat legătura acestor texte cu activitatea științifică a folcloriștilor români din epocă. Școala mitologică inițiată de Hasdeu la mijlocul secolului al XIX-lea a atins apogeul în activitatea sistematică de culegere, publicare și interpretare științifică a datinilor și obiceiurilor din ciclul familial și din ciclul agrar prin Simion Florea Marian (el însuși junimist) și prin Artur Gorovei. Acesta a condus revista „Șezătoarea” (prima revistă de folclor din România), „Răvașul poporului” și „Revista populară”. La aceasta din urmă colaborează și Sadoveanu. Deci, așa-zisele povestiri citate nu au altă valoare decât cea de document sau de mărturie literară pentru preocupările de folclorist ale scriitorului.

*
*   *
*

Șoimii este un roman de aventuri în care se amestecă politicul (lupta pentru putere și răzbumarea trădării lui Ioan Vodă cel Cumplit), iubirea (doi frați iubesc aceeași femeie) și conflictul etic-psihiologic. Această ultimă temă dă frumusețe și complexitate subiectului pentru că este vorba de o succesiune de iubiri vinovate care vor duce la un deznodământ dramatic: un păcat al bătrânului Gânj, tatăl adevărat al celor trei frați care se credeau de os domnesc, iubirea vinovată a fraților Nicoară și Alexândrel pentru aceeași femeie, fiica trădătorului care a provocat moartea violentă a fratelui lor, Ioan-Vodă, uciderea lui Gânj de chiar fiul său, Alexandru etc., etc... După ce răzbumă moartea lui Ioan-Vodă, Nicoară părăsește

tronul Moldovei pentru a se întoarce în stepă, între cazaci, la modul de viață aventuros și liber, fără a afla niciodată adevărul pe care acum doar Pokotilo, prietenul nefericitului tată Gânj, îl mai cunoștea.

Tematic și ficțional, romanul este bogat și incitant. Dar ideatic, este sărac, iar naratologic, este stângaci.

Subiectul l-a urmărit pe Sadoveanu o jumătate de secol. Prima versiune, *Frații Potcoavă*, a fost redactată (dar neterminată) în 1901–1902 sub forma unei narațiuni la persoana I, cu începutul: „Mă cheamă Radu Suliță. Mă vedeți, sunt cărunți...”. Proiectul este abandonat. În decembrie 1903, *Șoimii* – a doua versiune a subiectului – începe să apară în foileton, precedat de un articol al lui Vasile Pârvan. Acesta povestește, pentru publicul neinformați al timpului, istoria romanului ca gen „relativ nou” (deși îi amintește pe antici și pe medievali). Apoi, omul de știință relatează faptele istorice, pentru ca cititorul să le poată compara cu ficțiunea literară.

Abia peste cincizeci de ani, în 1952, frații Nicoară vor deveni protagoniștii unei capodopere, ultima, a lui Mihail Sadoveanu: *Nicoară Potcoavă*.

Sadoveanu a fost un scriitor prolific, dar nu prolix. A străbătut cincizeci de ani din istoria literaturii române, construindu-se și remodelându-se etapă cu etapă. A trecut de la romantismul minor al unei literaturi încă fără personalitate la un neoromantism cu suport filosofic pe care el însuși l-a configurat la maturitate. A trecut de la un realism minor, tezig și moralizator, la un realism modern, în care faptele vieții zilnice au țeluri ascunse și sensuri metafizice. Este drumul de la *Șoimii*, la *Frații Jderi* și *Nicoară Potcoavă*, de la *Crâșma lui moș Precu* la *Hanu Ancuței*.

NOTE

- 1 În cea mai mare parte, acestea vor fi și temele teoreticienilor din Școlile structuraliste și semiotice, până la celebrul studiu al lui Tzvetan Todorov, *Les catégories du récit littéraire*, în „Communications”, nr. 8, 1966 (trad. rom. *Categoriile narațiunii literare*, în vol. *Poetică și stilistică*, Editura Univers, București, 1972).
- 2 Cf. *Ce este literatura? Școala formală rusă* (articolele: Boris Mihailovici Eiheanbaum, *Iluzia skaz-ului*; Mihail Aleksandrovici Petrovski, *Morfologia nuvelei*; Viktor Borisovici Sklovski, *Structura nuvelei și a romanului*; Vladimir Vinogradov, *Problema skaz-ului în stilistică*), Editura Univers, București, 1983.
- 3 Prima versiune a subiectului din *Șoimii* datează din 1901, era intitulată *Frații Potcoavă* și a rămas neterminată. Ultimul roman publicat de Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă* (1952), reia aceeași intrigă, dar cu alte sensuri și semnificații. Acum, accentul se pune pe semnificația etică și filosofică a *faptei* și pe sensul existenței umane. Noul Nicoară este un renescentist, un om de acțiune și un înțelept care își pune întrebarea fundamentală: de ce trăim în lumea asta? Disperant este că Nicoară știe că nu există răspuns.
- 4 Cf. *Opere*, vol. I, Editura Minerva, București, 1981, p. 481.
- 5 Cf. Titu Maiorescu, *Critice*, vol. II, EPL, București, 1967.
- 6 *Crâșma lui moș Precu*, în *Opere*, II, p. 291.
- 7 Cf. Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Editura Junimea, Iași, 1970.
- 8 Este de semnalat diferența de atitudine dintre nuvelistica secolului al XIX-lea, mai ales cea ardelenescă, pe tema condiției și funcției intelectualului și atitudinea satiric-ironică a lui Sadoveanu din volumele discutate aici.

Texte de referință

Opere, ediție critică de Cornel Simionescu. Note și comentarii: Cornel Simionescu și Fănuș Băileșteanu. Studiu introductiv: Constantin Ciopraga, vol. I – *Povestiri. Începuturi*, Editura Minerva, București, 1981; vol. II – *Șoimii. Dureri înăbușite. Crâșma lui moș Precu*, Editura Minerva, București, 1985.

SUMMARY

In this article, Cornelia Mănicuță, a researcher from Suceava, analyses succinctly the work of the great prose writer, also making a general presentation of the literary process at the beginning of the twentieth century.

At that time, Romanian literature made no distinction between the subjective and the objective narrative, the young writers were not prepared for the novelistic genre, and the first notable attempts of modern analysis of the narrative species belong to the formalist Russian School. Thus, the most important role in accomplishing numerous projects of Romanian literary theory and criticism was played by the "Semănătorul" [The Sower] magazine, and the young Sadoveanu conscientiously committed himself to a work program "consonant with the agenda of the magazine".

The article also tackles the terms of *novelette*, *story* and *short story*, the author making an analysis of the narrative formulae used by Sadoveanu who, in order to distinguish between the neologism *novelette* and the traditional Romanian terms, always specifies in the subtitle the epic genre of each of his works in the published volumes. Thus the title of *Short Stories*, given to one of his volumes.

EMINESCU LA COSTIȘA?

Ion Filipciuc

Câmpulung Moldovenesc

Costișa este un sat oarecare așezat în coasta din stânga râului Suceava, în Bucovina, cam pe la jumătatea distanței dintre Dornești și Bilca, pe direcția răsărit-apus și aproximativ în crucea zării dintre orașele Siret, spre mieznoapte, și Rădăuți, spre miezăzi, fără un document de atestare timpurie în istoria Moldovei și fără ieșire la marea întretăiere de drumuri bântuite în vreme de țărani, călugări, negustori, oșteni, oaspeți și cotropitori.

Întâmplător, cinstiți boieri dumnilor voastre, eu sunt născut în acest sat și înzestrat cu meteahna de a mă interesa cam de toate cele petrecute într-o „gândire spusă sau scrisă” despre Costișa.

Într-un articol tipărit în revista „Țara Fagilor”, Suceava, an. XII, nr. 1(46), ianuarie–martie 2004, p. 14, despre *Samuil Isopescu – profesor și om de cultură la Suceava*, titlu din care înțelegem că unui profesor îi mai trebuie câte ceva pe deasupra spre a fi gratulat cu atributul „și om de cultură”, neobositul istoriograf, heraldist și genealogist al familiei Isopescu, prof. Petru Bejinariu (vezi și lucrarea unui colectiv de autori, *Familia Isopescu în mișcarea națională din Bucovina*, Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Studii „Bucovina”, Rădăuți; Editura Septentrion, Rădăuți, 2004, de unde a și fost extras, p. 151–158, textul împricinat) avansează o afirmație care ar trebui, cel puțin pe mine, să mă umple de mândrie patriotică localistă, și anume că: „După unele informații neconfirmate documentar, se pare că, ajuns în Rădăuți, în vederea participării la Serbarea de la Putna din august 1871, Eminescu a trecut și pe la Costișa, la prietenii săi Isopescu Samuil și Arcadie”.

Nu-i vorbă că autorul fluturase ideea în urmă cu câțiva ani când preciza enigmatic: „Sunt păreri potrivit cărora Eminescu s-a interesat de buna primire a oaspeților, inclusiv la gospodării țărănești și pentru aceasta s-a deplasat în localitățile: Vicovu de Sus, Frătăuți (aici probabil la colegul său Samuil Isopescu), Marginea, Volouăți și Satu Mare”. (Pe urmele lui Eminescu, de la Cernăuți la Putna, în august 1871, în „Obiectiv, Vocea Sucevei”, Suceava, an. I, nr. 2, joi, 16 august 2001.)

Însă cum eu, jos-iscălitul, am oarecare antrenament în a urmări ubicua hăituire a poetului de către unii istorici literari precoci, feroci și perspicaci prin Feldru, Năsăud, Dej, Sighet, Șomcuta Mare, Beiuș, Sibiu, Rădăuți și alte așezări fără de care cultura lui Eminescu ar fi schiopătat „cu asupra de măsură”, și față de această răbufnire istoriografică „după unele informații neconfirmate documentar” țin să-mi exprim serioase rezerve chiar la acel „se pare” impersonal, care ar trebui grafiat cătuși de responsabil prin „mi se pare” și mai mult decât atât. Că nu avem documente e treaba destinului, dar a confrunța câteva repere cronologice și

geografice intră în ceea ce s-ar chema bună-cuviință pentru „dramul de crieri” cu care ne-a miluit dumnezeirea.

În august 1871, preotul paroh Vasile Isopescu (și soția sa Domnica, despre care în Condica născuților din Parohia Costișa, soțul ei nu face nici o mențiune că ar fi născută Grigorovici, așadar sora Mariei, mama viitorului mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, înrudire de care parohul din Costișa nu s-ar fi rușinat nicidecum) nu mai slujea, după mai bine de 45 de ani de nevoită creștinească, la Biserica din Costișa, unde acum oficia preotul de ajutoriu Georgie de Reus. Mai exact, George Reus de Mârza, care, spre deosebire de predecesorul său nementionat nicăieri că ar fi publicat vreun rând în presa vremii, este autorul unor texte interesante precum: *Sacrificiile în timpul până la Christos*, în „Candela”, Cernăuți, an. II, 1883; *Predicile*, în „Candela”, an. IV, 1886; an. VI, 1888 și an. XI, 1893, sau *Personalitatea preotului ortodox*, în „Candela”, an. VI, 1888, și *Comunicat*, în „Candela”, an. VII, 1889.

Va fi fost detașat Vasile Isopescu la biserica din Frătăuții Noi? Va fi luat calea întru cele veșnice? Oricum, scrisul și iscălitura lui Vasile Isopescu, vicariu până în aprilie 1827 și paroh după această dată la Biserica Nașterii Sf. Marii din Costișa, dispăre după notația din 23 octombrie 1865 din Condica născuților a Parohiei din Costișa.

Dar este Dimitrie Arcadie Isopescu, fiul lui Vasile Isopescu, născut în 1842, în același an cu fratele său, Samuil Isopescu? Condica născuților din Parohia Costișa nu înregistrează nașterea și botezul vreunui Dimitrie, fiu al preotului Vasile Isopescu din Costișa în 1842, ci în 1844, 14 august (botezat în ziua de 21 august 1844, de către Maria soția parohului Georgie Petrovici din Siret, aceeași nașă având-o și Samuil Isopescu, născut la 27 noiembrie 1842 și botezat la 1 decembrie, de același paroh din Siret, după cum stă scris în Condica născuților din Parohia Costișa, tom. III, p. 56–57 și 64–65 din anii respectivi).

Nici o mărturie nu-l înfățișează pe vreunul dintre cei doi frați printre participanții la Serbarea de la Putna. De ce s-au sfiit bucovinenii mai vârtzoși din Cordon de a susține și de a lua parte la comemorarea lui Ștefan cel Mare din 1871, e o chestiune pe care istoricii n-au lămurit-o, dacă au dibuit-o cumva, dar explicația vine singură când știm că, în urma unei adunări pregătitoare, desfășurate în ziua de luni, 19 aprilie/ 1 martie 1871, prin Decretul Imperial din ziua de miercuri 28 iulie/ 9 august 1871, Francisc Jozef II îngăduia bucovinenilor un Congres bisericesc al românilor ortodocși spre a se hotărî autonomia Bisericii Ortodoxe din provincie și înființarea unei Mitropolii a Bucovinei. Ceea ce era un act de independență nu numai religioasă dar în aceeași măsură și un gest opozant față de cei ce doreau o Mitropolie a tuturor românilor din Banat, Ardeal și Bucovina. Așadar, unitatea românilor preconizată prin serbarea de la mormântul lui Ștefan cel Mare intra în contradicție cu interesul special și acțiunile românilor din Bucovina pentru autonomie bisericească în provincia administrată de Austro-Ungaria.

De observat un fapt: și Samuil și Dimitrie Isopescu își încheie studiile de la Viena în anul universitar 1871–1872, spre a se îndrepta ca profesori la Ober-Gymnasium din Suceava. Cum preparativele pentru ocuparea celor două catedre de către Samuil (de istorie-geografie) și Dimitrie (de matematică-fizică) vor fi început cu un an mai înainte de numire, adică măcar în vara anului 1871, e dificil de imaginat că solicitanții unei asemenea slujbe în învățământul austriac din Bucovina ar fi riscat implicarea într-o acțiune studențească – fie și cu un afișat caracter religios cum a fost închinarea la mormântul lui Ștefan cel Mare – menită să suscite ideea unității românilor. Ceea ce nu-i de reproșat pentru „virtualii și viitorii” corifei ai

mişcării naționale în provincia de sub flamura drăguțului de împărat de la Viena. Dar nici nu trebuie trecut cu vederea.

De altfel, din „mişcarea națională“ efectivă de la Putna anilor 1870–1871 lipsește numele oricărui Isopescu, neîntâlnit în nici un comitet provizor sau aranjor, nici în vreo listă de subscripție cu jertfă bănească și nici între cei vreo 2 000 de participanți la praznicul hramului Sf. Marii din ziua de duminică, 15/27 august 1871.

Și explicația o putem rotunji cumpănind purtarea altor doi frați bucovineni: Ioniță (31 ianuarie 1843 – 25 mai 1902) și Vasile Bumbac (7 februarie 1837–27 februarie 1918). Întâiul, îndârjit antijunimist, nici nu urcă din Costâna, nici nu coboară din Viena (unde încă studențează și peste vara anului 1871) la Putna, căci era la acea vreme în tratative pentru ocuparea (pornind cu anul școlar din septembrie 1872) postului de profesor de limba latină și română la gimnaziul din Suceava. Al doilea, Vasile, prieten bun cu Eminescu, student bursier în Viena încă din 1864, se eschivează a participa direct la Serbarea de la Putna – cu toate că la un moment dat era chiar președintele comitetului organizator – sub pretextul că își prepară examenele pe care le tot amâna de vreo șapte ani și pe care le va isprăvi abia în primăvara anului 1874, din cât se presupune, chiar cu un doctorat în filosofie. O repede ochire prin scriptele Universității din Viena ne-ar desluși dacă Vasile Bumbac a dat sau nu vreun examen în perioada iunie–septembrie 1871 și ar mântui orice suspiciune. Dar, în sfârșit, cum se face că Eminescu, venind de la Ipotești, de unde la 6 august (stil vechi sau stil nou?) 1871 îi scria lui Titu Maiorescu, trecând prin Burdujeni și Ițcani, nu face un popas în satul Costâna de lângă Suceava, la Vasile Bumbac, și merge glonț la Costișa, drept la frații Samuil și Dimitrie Isopescu?

Să presupunem că Eminescu vine de la Ipotești la Putna prin Mihăileni, iar de acolo ajunge în Siret, unde face popas la Teodor V. Ștefanelli (18 august 1849–23 iulie 1920), prieten de nădejde, cu amintiri prețioase despre tinerețea cernăuțeană și vieneză a poetului, urmând să meargă împreună la mormântul voievodului, cu vreo trăsură a unui negustor din Siret, prin Baineț, Climăuți, Fântâna Albă și Vicovul de Sus. Ei, nu, drumetuț „nepereche“ trece pe lângă Siret, apucă la vale dâmbul unui pârâiaș din Ruda și se oprește musai la Costișa, ca să-i vadă pe frații Samuil și Dimitrie Isopescu, feciorii popii Vasile, cum îmblăteau vârtos grâul pe aria din ograda casei cu numărul 26! Așa că Ștefanelli pleacă singur-singurel spre Putna, fără a mai trece pe la frații Isopescu din Costișa, în ziua de joi, 12/24 august 1871, povestindu-ne mai de-apoi cum l-a aflat pe Eminescu sosit la Putna taman cu o săptămână înaintea de ziua serbării, adică sâmbătă, 7/19 august 1871. Și nu pomenește nici un cuvânt despre frații Samuil și Dimitrie Isopescu obercâind „pe drumul de Costișa“ sau petrecând măreț în... mișcarea națională de la Putna.

Samson L. Bodnărescu (27 iunie 1840 – 3 martie 1902) era originar din satul Voitinel, nu mai departe decât la 15 km de Putna și, ca student la Viena (1868–1870), apoi cu un doctorat în filozofie la Giessen, în Germania, ca înfocat admirator al acțiunilor *Junimii* ieșene, unde a fost chemat și susținut de Titu Maiorescu, s-ar fi convenit să fie entuziasmat de serbarea aranjată de studenții români din Viena. Și totuși Samson Bodnărescu nu a fost în vara anului 1871 la Putna și nu l-a putut amăgi pe Eminescu să-l aibă ca oaspete la vatra natală din Voitinel.

Probabil că poetului i-a fost mai la îndemână Costișa!

În ziua de marți, 20 iulie / 1 august 1871, comitetul organizator semnează și expediază din Cernăuți un comunicat cum că „...*el și-a străpus reședința la Cernăuți în Bucovina, în 1 August st. n. a. c., începând aici pregătirile necesare pentru serbare, despre a cărei realizare nu mai poate încapa nici o îndoială; roagă așadar a adresa*

toate corespondențele precum și listele netrimise încă îndărăpt, fie ele și deșerte către: Pamfil Dan, jurist, Cernăuți (Czernowitz, Bucovina). Semnatarii, Ioan Slavici, președinte, și E. Luția, secretariu, „roagă mai odată” ca doritorii „a participa la serbare în interes propriu” să se anunțe până la data de 10 august st. n. a. c., adică până în ziua de joi, 29 august, stil vechi 1871 (cf. „Albina”, Pesta, nr. 61 din 29 iulie / 10 august 1871, sau Teodor Balan, *Serbarea de la Putna, 1871*, în vol. *Șaptezeci de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina [1862–1932]*, Cernăuți, 1932, p. 187).

Faptul că textul nu a fost semnat și de M. Eminescu ar proba că poetul nu era la acea oră în Cernăuți. Putem doar presupune că a fost cu câteva zile înainte sau că va reveni câteva zile după această dată. În nici un chip că între timp, neavând nici o treabă, a tras o fugă până la Costișa!

În ziua de vineri, 23 iulie / 4 august 1871, în ziarul „Românul” din București apare articolul *Serbarea de la Putna* (an. XV, p. 621, reprodus imediat în „Curierul de Iași”, an. IV, nr. 83 din 30 iulie / 11 august 1871, p. 1) semnat de cunoscutul om politic Dumitru Brătianu, apreciind eforturile organizatorilor serbării de la Putna și accentuând asupra importanței istorice a comemorării lui Ștefan cel Mare.

În ziua de vineri, 30 iulie / 11 august 1871, comitetul conducătoriu anunță publicul că la ședința din ziua de marți, 20 iulie / 1 august, stil nou, ținută la Cernăuți, în urma demisiei lui Vasile Bumbac (care a rămas doar „ca agintele comitetului central în Viena”) și a lui Belesiu – „împedecați fiind parte prin împrejurări familiare, parte prin ocupațiuni cu studiul pentru examene” – au fost aleși „fostul secretariu dl. Slavici de președinte, dl. M. Eminescu de secretariu”, ceea ce însemna că Eminescu a fost ales în contumacie, de vreme ce comunicatul din data de 20 iulie / 1 august a fost semnat de un secretariu ad-hoc, E. Luția. Peste zece zile însă, vineri, 30 iulie / 11 august 1871, poetul e prezent în comitetul conducătoriu din Cernăuți, comunicatul prin care virtualilor participanți la serbarea de la Putna li se dădeau amănunte – „Ultima stațiune de descălecare pentru persoanele ce vor veni pe calea ferată este Hadikfalva Bucovina: trenul sosește numai o dată pe zi și anume pe la 2 oare după amiază. La această stațiune comitetul va ordina o secțiune, care are să îngrijească transportarea publicului la Putna – o depărtare de cinci oare –, prețul de persoană e 1 fl. și 1 fl. 50 cr.” – fiind semnat de Ioan Slavici, președinte, și M. Eminescu, secretariu (cf. „Albina”, Pesta, nr. 63, din ziua de joi, 5/17 august 1871, sau Teodor Balan, *op. cit.*, p. 188–189).

Unde va fi hălăduit Eminescu în acele zile nu prea putem ști și ar fi hazardat să glosăm pe baza unor „informații neconfirmate documentar”.

Cert rămâne faptul că în ziua de marți, 3/15 august, apar două materiale semnificative: întâiul fiind răspunsul iscălit „Pentru comitatu: Mibaiu Eminescu, Pamfilu Danu” în paginile 693 și 694 în „Românul” din București, sub semnăturile celor doi de la Cernăuți, urmând – p. 694, coloana I – o liniuță despărțitoare și scrisoarea – p. 964, coloana I și II – lui D. Brătianu, datată „București, 11/23 Augustu, 1871”, văzând în acțiunea studenților români de la Viena „evenimentul timpurilor moderne, cel mai însemnat, cel mai fecund în rezultate mărețe pentru români. De aceea, România liberă, până aici înmărmurită, deodată tresări în preziua serbării voastre”.

Important pentru discuția de față e însă faptul că în ziua de marți, 3/15 august 1871 Eminescu se afla în Cernăuți, iar Slavici nu mai era în același oraș, găsindu-se ori la Putna ori la Rădăuți pentru a pregăti serbarea de peste 12 zile.

Că Eminescu lucra de câteva zile în Cernăuți pentru promovarea serbării academice ar fi o dovadă și articolul ce se tipărește în aceeași zi de marți, 3/15 august, în ziarul „Czernowitz Zeitung” din Cernăuți, în partea de foileton, sub titlul

Das Säkularfest im Kloster Putna, scris cu o zi înainte – „Czernowitz, 12 August 1871” – și nesemnăt.

Întrucât textul nu a fost reeditat sau tradus până astăzi, ne îngăduim a-l prezenta în întregime, în traducerea făcută de Thomas Kauler, jurist din Câmpulung Moldovenesc, pentru care oficiu îi mulțumim și pe această cale.

Sărbătoarea seculară din Mănăstirea Putna

Hramul Mănăstirii Putna, care are loc anual după străvechi obicei la zi de Sf. Marie, cu participarea credincioșilor locali dar și a celor veniți de departe, se va desfășura anul acesta deosebit de frumos și fastuos. În această mănăstire situată într-o maiestuoasă zonă de munte se odihnesc osemintele marelui voievod Ștefan cel Mare, cel care a luptat victorios în războaie grele împotriva boardelor asiatice în numele creștinătății. El este ctitorul acestei mănăstiri pe care a dotat-o cu proprietăți imense. Și pentru că în anul trecut s-au împlinit patru secole de la întemeierea mănăstirii Putna, conventul mănăstirii sub conducerea stareșului Arcadie Ciupercovici a organizat o sărbătoare grandioasă pentru cinstirea memoriei marelui ctitor, sărbătoare la care au participat nu doar poporul drept-credincios ci și persoane din toate clasele și păturile sociale.

Amintirea marelui voievod Ștefan cel Mare, care a luptat pentru națiunea română, a trezit și în inimile tinerilor studenți de naționalitate română dorința de a merge în pelerinaj la Putna. La mormântul ctitorului doreau să aducă prinos de recunoștință și să dăruiască o urnă de argint lucrată în filigran. Un incident neplăcut adus la cunoștința publicului prin intermediul presei a împiedicat studențimea să-și realizeze această dorință cu ocazia sărbătorii de anul trecut. În acest an însă studențimea dorește să îplinească această sfântă datorie în măsura în care mijloacele modeste și împrejurările le vor permite.

După anunțarea oficială în ziare și după convorbirile de la Viena, mai mulți studenți au fost trimiși aici pentru a pregăti primirea, cazarea și masa pentru oaspeții ce vor veni în pelerinaj. Acest comitet și-a început deja activitatea și se prevede că în orice privință vor fi asigurate cele mai bune și mai ieftine condiții. Pentru transportul de la ultima stație de tren, Hadikfalva, spre Putna, vor exista căruțe ce vor putea fi folosite în schimbul unor mici taxe. În Putna și în localitățile învecinate vor exista locuri de cazare, iar mesele comune ale oaspeților se vor ține, după slujbă, în prăznicar.

Sărbătoarea propriu-zisă va avea loc în zilele de 15 și 16, respectiv 27 și 28 august, timp în care se vor desfășura slujbele și celelalte festivități. Un cor studentesc va colabora de asemenea și va aduce strălucire serbării. Darurile ce vor fi aduse cu această ocazie spre veșnică amintire constau într-o prețioasă urnă din argint, donată de către studenți, din două acoperăminte de morminte brodate cu migală de doamnele bucovinene și de cele din București, precum și câțiva prapori. Detalii mai amănunțite despre această sărbătoare vor fi încă precizate iar programul va fi adus în curând în atenția publicului.

Cernăuți la 12 august 1871.

Prezentarea de mai sus a fost consemnată succint în „Curierul de Iași”, nr. 87, duminică, 8 august 1871: „(Serbarea de la Putna) «Czernowitzer Zeitung» (foaie provincială oficială) în foiletonul său din nr. 127 cu data 15 august st. n. vorbește foarte frumos și simpaticu despre serbarea seculară de la Putna. După ce dedică mai multe cuvinte călduroase memoriei fondătorului acelei Mănăstiri, recunoscându-i luptele și victoriile, precum și meritele sale civilisatoare și recapitulându pe scurtu istoria Mănăstirii și serbarea memoriei patru seculare săvârșită anulu trecut de către egumenu Arcadie Ciupercovici, regretă cauzele (vorbind numai despre cele financiale) cari au făcutu să se amâne anul trecut pelerinagiul românilor din toate regiunile Române, și constată lăudabila activitate a comitetului centralu al Studenților Români din Viena, precum și călduroasa părținire a Publiculu Român, și mai alesu îngrijirile ce dezvoltă Comitetul pentru primirea celor ce vor merge să încungiure mormântul gloriosu; apoi descrie ofrandele ce se vor pune în biserică și prevede că serbarea va fi bine frecventată” (Notița e preluată întocmai în ziarul „Românul”, București, sâmbătă, 14/26 august 1871, p. 690).

Se vede limpede că autorul notiței din „Curierul de Iași”, unde luca Ioniță Scipione Bădescu și căruia par a i se datora toate însemnările din acest ziar despre *Serbarea de la Putna*, știe mai multe lucruri decât spune foiletonul de la Cernăuți, căci în „Czernowitzer Zeitung” e vorba doar de un „incident neplăcut” pe care ziaristul de la Iași îl traduce exact: un incident financiar, adică pierderea sumei în valută austriacă prin încredințarea biletului de depunere primit de la o bancă vieneză de toată încrederea unei bănci falimentare a românilor Perlea & Murășianu.

Motivația cu izbucnirea războiului franco-prusac este destul de puerilă, ca să nu spun chiar că sare în ochii onoraților subscripitori la fondurile adunate, căci războiul s-a declanșat în ziua de marți, 7/19 iulie 1870, iar comitetul aranșor al serbării pleacă la Putna în ziua de miercuri, 15/27 iulie, prin urmare cu 8 zile bune de la desfășurarea conflictului armat din Apusul Europei, și lucrează vârtos la Mănăstirea Putna până când primește decizia de amânare a serbării, luată de trei săptămâni de război între Franța și Prusia.

Peste doar două zile, vineri, 31 iulie / 12 august, trei dintre cei cinci membri ai comitetului aranșor de la Putna – Emanuel Logoteti, Gabriel Băleanu și Ioan Volcinschi – părăsesc mănăstirea și, ajunși la Rădăuți, semnează un apel către publicul român și studențimea implicată în susținerea și pregătirea serbării precizând că „conclusul de amânare” s-a făcut de către comitetul central din Viena fără „conțelegerea și învoirea delegațiunei” de la Putna. S-ar deduce de aici că alți membri din delegațiune au rămas la Putna și au participat la Hramul Sf. Marii Mari, bucurându-se de fastul zilei de sâmbătă, 15/27 august 1870. Cum însă scrisoarea, expedită din Rădăuți în ziua de luni, 1/13 august, către redactorul ziarului „Curierul de Iași” poartă doar semnătura lui Gabriel Băleanu, am deduce că numai el s-a deplasat la Rădăuți ca să expedieze documentul cu pricina (în „Curierul de Iași”, an. III, nr. 66, duminică 9/21 august 1870), a rămas câteva zile la casa părintească din Volovăț, unde numele familiei sale era Buliga, și până prin ziua de vineri, 14/26 august, s-a întors la Putna, unde a participat la Hramul Sf. Marii, despre care face o amplă relatare, semnată numai cu inițialele „G. B.” în ziarul „Albina” din Pesta, tipărit în nr. 75, duminică, 30 august / 11 septembrie 1870, p. 2-3.

În scurt, în zilele de marți-miercuri, 3-4/15-16 august 1871, Eminescu era în Cernăuți și se ocupa de promovarea imaginii serbării, astfel încât rândurile din ziarul cernăuțean au darul de a slobozi un „ausweis” oficial – fiind nesemnat, echivala ca un act oficial din partea publicației și a administrației austriece – pentru continuarea nestingherită a pregătirilor de la Putna. Imediat după lectura arti-

colului, jandarmii și grupul turbulent al evreilor din satul Putna au renunțat la orice piedică în preparativele pentru festivitatea din 15/27 august. Amatorii de itinerarii fantasmagorice ar zice chiar că poetul avea vreme să treacă, mai pe ocolite, ce-i drept, și pe la frații Isopescu din Costișa.

Numai că presupunerea e subminată de Conдика Parohiei din Rădăuți, unde preotul Ioan Mândrilă scrie negru pe alb că:

„Azi am găzduit la mine doi știudinți din Viana, pe Mihalaș Eminescu și pe Ionică Slavici. Mai sunt vreo zăce zile până la bramul monastirii Putna. S-a botărât să se țină în vara asta și sunt așteptați oaspeți din toate părțile. Vreme caldă și sece-toasă cumu-i în august pe la noi în Rădăuț.

Tinerii aiștia doi au găzduit o noapte la bezîrchauptmanul Orest Rănea. El își zice Orestes Renney, după obicina proastă a beamterilor, măcar că-i fecior de popă din Burla. I-au trimăs la mine, căci el nu i-au putut țânea în casă, ca să nu-i iasă vorbe și bănuieli, care până la urmă tot au fost.

Hramul de la Putna s-au ținut cu știrea lui Rănea și veștile au ciurs și au mărs până la Viana.

Ștudenții cei doi vorbeau nemțește ca apa și mi-au cerut șfat cum să rânduiască mai bine. Era vorba mai mult de bucate, căci vor veni oameni mulți și bram fără mâncare și băutură nu se poate. Apoi eu le-am înșirat câteva nume de oameni vrednici rămânând să-i cerceteze, ca să-i ajutoreze cu câteva cuptoare de colaci și plăcinte. Holercă să va găsi că-i destulă. Care a putea le-a fâgădui și alte bucate, că la bram oamenii vin cu merindea în coșorci și în traiste.

A doua zi i-am dus la biserică și le-am arătat mormintele cele domnești. Au văzut și căsoaiele bergheliei împărătești. Ionică ungureanul a suduit împărăția.

Au stat după prânzare la șfat de taină. Mihalaș Eminescu moldoveanul mi-a spus câteva vorbe mari, care m-au uns la inimă. A zis: «Românii n-or sta cât lumea împărțiți, nice călcați de ciubotele cătanelor împărătești și-a veni și ziua cea mare pentru Rădăuț, când s-or trezi voievozii din morminte. Ștefan cel Mare ne cheamă la Putna».

Moldoveanul și ungureanul au stat la Rădăuț trei zile și au rânduie o seamă de lucruri cu bezîrchauptmanul Rănea, care s-au purtat frumos și le-au dat șfat cu priință, adică cum să se petreacă toate fără sminteală pentru mine.

Azi s-au întors de la bram amândoi și mi-au povestit cum a fost și cum le-a plăcut. Am fost și eu la bram cu radvanul lui Larionescu, dar n-am stat decât o zi. A curs lume peste lume la bram. Au venit și mărimuri din Moldova. S-au ținut și cuvântări tare frumoase. Mihalaș a citit stiburi tare bine aduse din condei iar feciorul lui Iraclie, prietenul meu, a cântat din scripcă. Mihalaș era tare mulțămît, măcar că obosit. A spus câte și mărunte și mari. Mi-a dat și mie stiburile cele tipărite. De dormit, au dormit în turnul cel mare de la mănăstire în fân.

Au dormit o noapte și la mine să se întremeze.

Azi au pornit spre Suceava cu harabaua lui Colrus. Bani aveau numărați. Am adaus și eu două coroane și cinci grițari.

După bram au fost în târg o seamă de vorbe. Altcum nimic.”

(Petru Rezuș, *Mihai Eminescu*, Editura Cartea Românească, București, 1983, p. 68–69).

Textul de mai sus, pretins a reproduce o scriere din 1871, nu e facsimilat în ediția invocată de autor (Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți*, București, Editura Litera, 1975, p. 149–151), în condiții care să permită aprecierea autenticității documentului. În absența unei asemenea perspective nu ne îngăduim decât a observa câteva mărci stilistice – „zăce zile” în loc de „zăce zăle”, „bramul

monastirii Putna" și „de la mănăstire în fân" în loc de „manastiri", „să se țină în vara asta" în loc de „să să țână", „el își zice Orestes" în loc de „el își zăce...", „aiștia doi au găzduit o noapte" în loc de „au gazduit" sau mai obișnuit „au mas", „câci el nu i-au putut țânea în casă" în loc de „că el nu i-au putut țâne...", „eu le-am înșirar" în loc de „eu le-am înșărar", „în traiste" în loc de „în trăist" sau „traistuțe", „sminteală pentru mine" în loc de „sminteală pentru nime", „au rânduit o seamă de lucruri" și „au fost în târg o seamă de vorbe" în loc de „o samă" – care sunt probe de limbă literară însușită în școală după manualele editate în Vechiul Regat România și difuzate în Bucovina după 1920 – sau de a trece în revistă neprecizarea zilei, „azi...", „a doua zi", „azi" pentru a treia zi și încă o dată „azi" pentru cea de-a patra zi, fără nici o datare – de unde se vede că *scritoriul* șirelor din cronica nu avea la îndemână *Calendariu pentru Ducatul Bucovinei pe anul mântuirii 1871, carele este an de rând de 365 de zile*, Cernăuți, Tipărit la Rudolf Ekhardt – decât că prima zi, când oaspeții au fost găzduiți la „*bezirchauptmanul Rănea*" (peste câteva rânduri „*bezirchauptmanul*") era cu „*vreo zăce zile până la hramul monastirii Putna*", adică în noaptea de miercuri spre joi, 4–5/16–17 august 1871.

Miră apoi amănuntul că a doua zi, cum ar veni vineri, 6/18 august, oaspeții parohului Ioan Mândrilă văd biserica, mormintele domnești și căsoaiele hergheliei iar nu și *căii de rasă* din herghelie care, oricât ar fi fost de-ai cătanelor împărătești, meritau admirați și mai cu seamă *târgul de vineri*, unde în Rădăuți se perindau pe atunci și chiar mult mai târziu *țărani și țărănci în cele mai frumoase străie naționale* din satele apropiate.

Mențiunea că „*la hram oamenii vin cu merindea în coșărci și în traiste*" nu concordă cu stipulațiile ctitorului unei biserici mănăstirești – nemaivorbind de ctitoria lui Ștefan cel Mare – și cu obiceiul pământului ca mănăstirea să-și ospăteze drumeții vreme de trei zile iar la hramul sfințirii lăcașului să le dea pomană tuturor celor ce iau parte la liturghie și au dorința de a se împărtași din praznicul cuvenit ctitorului și sfântului căruia i s-a închinat biserica. În sfârșit, cronicarul nu știe că hramul Sf. Marii Mari de la Putna, în ziua de sâmbătă, 15/27 august 1870, s-a desfășurat cu un fast și cu o participație mai largă decât în anii obișnuiți, ceea ce nu-i de iertat unei fețe bisericești din Bucovina de atunci.

Din *Cronica anonimă rădăuțeană*, pusă de Petru Rezuș pe seama preotului Ioanu Mândrilla din Rădăuți, ar rezulta că M. Eminescu s-a hodinit, tăfăsușit și preumblat prin târgul așezat cam la jumătatea distanței dintre Cetatea Sucevei și Mănăstirea Putna, exact în zilele de miercuri, joi și vineri, 4–5 și 6 stil vechi sau 16–17 și 18 stil nou, cu „*zăce zile până la hramul monastirii Putna*" – ceea ce pentru limbajul obișnuit al unui preot ar trebui să sune „hramul Sf. Marii Mari", spre a nu se confunda cu hramul de la „Sf. Marie Mică" din 8 septembrie – după care sejur a plecat dimpreună cu Slavici la Putna.

„Au plecat" ori „s-au întors"? Pentru că anonimul cronicar uită a nota de unde veneau cei doi „știudinți" – de la Suceava?, de la Cernăuți?, cu trenul, prin Hadikfalva?, sau chiar de la Putna? –, amănunte care ar fi sporit marja de credibilitate a textului și i-ar fi predispus la oarecare prudență pe culturnicii care în amintirea unui fapt neatestat documentar au „înălțat" o placă memorială chiar pe tencuiala fostei case a parohului Ioan Mândrilă, cam prea la marginea calică pe atunci a orașului Rădăuți, ca să se opoșească niște „știudinți" minunați de la Viana. Pe vremea aceea erau hanuri și hodăi chiar în buricul târgului!

Așa că „azi" ne mulțumim doar a observa că nici în zilele de miercuri, joi sau vineri, 4–6 august 1871, cu mai bine de o săptămână înaintea serbării de la Putna, poetul nu avea cum să-i viziteze pe cei doi frați Isopescu decât în cazul în care bătrânul paroh din Costișa și-ar fi trimis feciorii la „târgul din Rădăuț" să vândă

un vițal de lapte întărcat prematur prin lectură expresivă a însemnelor heraldice din chilnița familiei!

Oricum, să ne întoarcem la Cernăuți și să luăm în seamă cele povestite de preoteasa Eufrosina Petrescu din Crasna, însemnate de Leca Morariu „cu exactitate stenografică” din cele ce-și mai amintea mătușa sa, cu care a stat de vorbă în ziua de 18 decembrie 1928, locuitoare în Cernăuți sub numele Eufrosina Petrescu, dar născută Popescu și probabil, de loc, din Crasna ori din apropiere, pentru că prin anul 1871 (iar nu 1870, cum greșește ea însăși) era căsătorită cu preotul Samuil Petrovski (Petrescu), în casa căruia ar fi venit Vasilică Morariu, fiul viitorului Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, și Eminescu, într-o problemă de mare urgență pentru serbarea ce urma a se desfășura de Hramul Mănăstirii Putna, în ziua Sf. Marii Mari, la 15/27 august 1871.

Firește că cei doi studenți de la Viena doreau să li se coacă ceva cozonaci pentru hrămenii de la Putna, drept care au și adus în ograda popii din Crasna un car de faină de grâu, înfățișând preotesei cât se poate de limpede perspectiva culinară:

„*Eram la Crasna, în 1870 – că Samuil Petrovski, soțul meu, 30 de ani a fost paroh în Crasna. Și numai ce mă pomenesc cu Vasilică Morariu că vine cu Eminescu, pe Eminescu îl cunoșteam de la Cernăuți, de la teatru.*

Era așa, sub seară. Mă uit eu în ogradă: ce car străin îi acolo? un cogeamite car mare, cu saci; să zici că-i car boieresc, nu ceva. Da aceea: Vasilică și cu Eminescu! Tren încă nu era și ei au fost venit cu carul; să fi fost vreo două zile înainte de serbare.

Și Vasilică așis: – Hei, bună seara, bine că v-am aflat! Și zice:

– Dragă Frosinică ți-am adus olecuță de faină să-mi faci v-o doi cozonaci pentru Putna.

– Bine – zice coana preuteasă – oleacă de faină văd eu c-ai adus! Da' unde-i zaharu, unde-i untu, unde-i vanilia, unde-s ouăle? La un car de faină, cât ouăret nu trebuie! Da el: – Apoi, druguță, îi mai pune și tu ce-a mai trebuie!

Dă! Ce să faci? N-am putut zice nu. Că doar serbare era să fie asta! Munceau și alții pentru Putna. La mătușa din Vicov (la învățătorul superior Grigori Grigorovici) știu că s-o copt tortele. Și mă fac eu a întreba: – Bine, zic, dar dacă i-oi face cozonacii, i-ți mânca?

Atunce s-a răspuns și Eminescu, parcă-l văd și acuma, că tare era om plăcut. Și zice el: – Doamnă, ne-om da toată silința să-i mâncăm pe toți.

Pe urmă le-am dat cina și au mas la noi. Vasilică tot povestea la glume de-ale lui și râdea, da' Eminescu știu că tare era îndrijat de serbare. Demineața, cu noaptea-n cap, abia am apucat să le dau cafeaua, și-au pornit la Putna, tot cu harabaua lor, în fân.

*Peste două zile au plecat și cozonacii mei la Putna. Și eu după dânșii. Doamne, iaca am azi 70 și atâția ani, dar așa rai n-am mai trăit! Vorbirile cele minunate, norodul cea românesc, din toate părțile... Ai fi dat atunci și cămeșa de pe tine pentru **năciune**. Și stam eu așa deoparte de priviam la frăția cea, masă mare, ca la nunțile bătrânești. Și om lângă om, supt o șandrama mare și lungă și largă.*

Pe urmă, n-oi uita niciodată cât de frumos mi-a mulțămît atunci Eminescu, pentru că m-am trudit și eu să-i ajutur la serbare. Știu că l-am văzut atunci vesel și-i râdeau ochii de bucurie.

Eminescu era om mijlociu și tare plăcut. Nu era o frumuseță, da oricine îl cunoștea îi plăcea de dânsul. Era serios și numai din când în când arunca câte o vorbă, câte-o glumă.

Pe urmă, altădată, a fost la noi și Andrei Mureșanu.”

(Leca Morariu, *Eminescu la Crasna [în Bucovina], În ajunul serbării de la Putna [1871]*, în „Făt-Frumos”, Suceava, an. IV, ianuarie-februarie, 1929, p. 11–12).

Câteva observații se impun: autorul consemnării ne asigură că redă informațiile d-nei Eufrosina Petrescu, „reproduse cu exactitate stenografică”, dar nu îndrăznește să facă un simplu calcul asupra vârstei pe care o avea în vara anului 1871 „doamna Eufrosina”, deși aceasta îi declara nepotului ascultător că la data consemnării măturiei, în 18 decembrie 1928, povestitoarea are mai mult de 70 de ani. Câți, nu precizează. În orice caz încă nu 80! Să admitem că doamna Eufrosina, după trecerea celor 58 de ani de la serbarea din 1871, nu-și mai amintește cu exactitate anul serbării de la Putna și că putea să aibă în acea vară o vârstă cuprinsă între cincisprezece și cel mult douăzeci de ani, motiv pentru care studenții vienezi o gratulau pe tânăra preteasă cu reverențiosul orășenesc „doamnă”, în ciuda faptului că în satele din Bucovina mai cuviincios era „coană preuteasă”. Sare însă în ochi amănuntul: „Pe Eminescu îl cunoșteam din Cernăuți, de la teatru”.

Or, e cam dificil de crezut că o fată de vreo zecé sau cincisprezece ani ori o tânără cucoană preteasă din satul Crasna, de la depărtare de vreo patruzeci de kilometri de Cernăuți, umbla la reprezentațiile teatrale date de diferite trupe în anii 1863–1866, când Mihai Eminescu era școlar și intra cu biletul oferit gratuit de directorul comitetului teatral, prof. I.G. Sbiera. Sau Eufrosina Petrescu îl va fi văzut pe Eminescu jucând pe scenă, în turneul trupei lui Mihail Pascaly, în iulie 1869? Totuși, foștii colegi de clasă și de Ober-gymnasium declară că, deși s-au străduit să-l întâlnească pe Eminescu în iulie 1869, nu au reușit să-l vadă nici prin oraș, nici prin culise și nici măcar pe scena vreunei reprezentații: „... când în luna iulie 1869, directorul de teatru Mihai Pascaly a dat 9 reprezentații în Cernăuți mulți colegi îmi spuneau că și Eminescu se afla ca sufleur în această trupă. Eu nu l-am văzut atunci, cu toate că mi-am dat multă silință să-l întâlnesc. Dar și el se vede că și-a dat toată silința să nu se întâlnească cu cunoștii săi” (Teodor V. Ștefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, ediție îngrijită, prefață, bibliografie și note de Constantin Mohanu, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 78–79).

Din care precizare am trage concluzia că preteasa Eufrosina Petrescu îl cunoscuse pe Eminescu la Teatrul din Cernăuți doar din cele citate prin ziare și reviste după... moartea poetului. Mai mult și mai sinistru, aceeași doamnă pretinde că: „Pe urmă, altădată, a fost la noi și Andrei Mureșianu”. Or „pe urmă” înseamnă după 1871, când autorul aceluși faimos *Răsunet*, în schimbat în *Deșteaptă-te, române*, era mort de mai bine de... șapte ani! Căci Andrei Mureșianu se născuse la Bistrița în ziua de 16 noiembrie 1816 și a murit la Brașov, în ziua de 24 octombrie 1863! Pe când Eufrosina nici nu era încă măritată cu preotul din Crasna.

Alt amănunt: Teodor Ștefanelli mărturisește în amintirile sale că Eminescu a venit la Putna în august 1871, cu cel puțin o săptămână înainte de ziua hramului: „Câtva timp înainte de serbare, comitetul aranjator s-a mutat la Cernăuți ca să poată dirija de aproape lucrările. Era și Eminescu acolo, și ca unul ce cunoștea Cernăuțul așa de bine, lucra din răspuțeri împreună cu comitetul... De la Cernăuți comitetul se stabili apoi la Putna. Eu am sosit la Putna cu trei zile înainte de serbare. Eminescu sosise cu câteva zile înaintea mea, avea acu cunoștință locală și mă informa despre toate.” (*Ibidem*, p. 109).

În aceste condiții, o ședere peste noapte în Crasna era și necesară și lesnicioasă. Poetul va fi făcut acolo un popas în calitatea lui de „mădular în comitetul aranșor”, spre a pregăti cele trebuitoare serbării de la Putna și peste vreme, după moartea poetului, oamenii din sat își vor fi adus aminte. Dar coana preteasă nu precizează dacă Eminescu și Vasile Morariu veneau de la Putna la Crasna cu misiă specială de a li se coace cozonacii – care puteau fi copti la fel de frumos și de către o gospodină din Putna – sau erau în drum, cu făina purtată în harabaua cu fân, de la Cernăuți la Putna.

Numele satului, Crasna Putnei, derivă din faptul că pământul și sufletele din această baștină erau danie domnească pentru Mănăstirea Putnei și din acest rezid feudal carul de pâine la hramul mănăstirii din 15/27 august 1871 intră în canoanele tradiției. Modificarea de mai târziu din numele unei părți a satului, Crasna-Ilschi, se lămurește de la numele arendașului care a luat în stăpânire pământurile și roadele muncii țăranilor din acest sat. Să mai amintim, și nu doar în treacăt, ci pentru că ar putea justifica popasul eminescian din august 1871 în Crasna, că din acest sat era și Vasile Gr. Pop, colegul lui M. Eminescu la liceul cernăuțean. Din păcate, în al său *Conspect asupra literaturii și literațiilor români* din 1875–1876 sau în altă scriere, Vasile Gr. Pop nu ne-a lăsat nici o mărturie în legătură cu serbarea de la Putna. Dar cine ar putea să ne șubrezească presupunerea că, trecând de la Cernăuți prin Crasna, Eminescu nu s-a oprit să se odihnească la casa părinților lui Vasile Gr. Pop?

Neîndoios, detaliul „*peste două zile au plecat și cozonacii*” împinge data popasului eminescian în Crasna cel mai târziu miercuri și joi, 11–12/23–24 august 1871, pentru că, de s-ar fi copt cozonacii cu o săptămână mai devreme, jârfta culinară a preotesei din Crasna ar fi ajuns la Putna sub înfățișarea și duritatea unor bolovani rotunjiți de apele râului Suceava. Oareșcăt, nu ne putem imagina că Eminescu, venind cu carul îndestulat de la preotul crăsnean, lasă calabalăcul în vadul Sucevei dintre Vicove și se repede preț de vreo 15 km spre a-i vedea pe băieții popii din Costișa. Excluz!

Cum Eminescu pornește de la Cernăuți, unde era încă în ziua de miercuri, 3/15 august, prin Crasna – unde stă doar o noapte, poate cea de joi spre vineri, 5–6 august – și ajunge la Putna abia vineri seară, 6 august, ar fi de înțeles mărturia lui Ștefanelli că poetul se afla la mănăstire cu câteva zile, poate trei sau patru, înainte de sosirea prietenului din Siret, în ziua de joi, 12/24 august 1871. Ceea ce concordă cu amintirile lui Ioan Slavici, demne de toată crezarea, că poetul ar fi ajuns la Putna în ziua de vineri sau în cea de sâmbătă, 6–7/18–19 august 1871: „*Eminescu, venit cu vreo opt zile înainte de serbare, a luat și el parte la toate mulțumirile noastre*”.

Într-un cuvânt, dacă Eminescu a stat până în ziua de joi, 5/17 august în Crasna, oricât ar fi fost el de „nepereche” și în călătoriile sale, nu putea ajunge totuși în zilele de joi–vineri, 5–6/17–18 august în casa parohului Ioan Mândrilă din Rădăuți și, cu atât mai lipsit de interes și logică, în casa fraților Isopescu din Costișa.

Cu aceste date suntem însă puși într-o dilemă rutieră greu de lămurit și doar logica distanțelor pe cele două drumuri Cernăuți, Storojineț, Crasna, Vicov și Putna, însumând cel mult 70 de km, și Cernăuți, Hliboca și Hadikfalva (cu trenul), preț de cel puțin *două oare și 30 de minute*, de unde încă 5 ore, pentru cei 40 de km de la Hadikfalva (Dornești), prin Rădăuți, până la Putna – ne obligă să concedem că genialul poet a preferat să ia calea codrului prin Storojineț, Crasna și Vicove, pentru a ajunge la Putna în 8 ore de mers, pe o distanță de cel mult 80 de km, în harabaua cu fân aromitor decât să facă peste 2 ore cu trenul de la Cernăuți la Hadikfalva (58 km) și încă vreo 5 ore cu trăsura – alți 40 km – până la Putna.

Ar fi de așteptat chiar ca Eminescu să fi fost mai încântat să meargă pe același drum spre Putna, pe care a mai „ambulat” cândva, fie însoțindu-l pe profesorul Aron Pumnul în periplul său către mănăstire pentru a împrumuta vechi cărți bisericești trebuitoare la întocmirea celebrului *Lepturariu rumânesc* (1862–1864), fie hălăduind singur în primăvara anului 1866 în drumul poetului spre Blaj.

Până aici toate bune și frumoase, dacă n-ar exista un document care dă peste cap amândouă aceste ipoteze cultural-turistice; ba chiar și popasul „după

unele informații neconfirmate documentar“ de la Costișa, căci în ziua de vineri, 6 august 1871, Eminescu semnează în Ipotești o scrisoare ce va ajunge la *adrisantul* Titu Maiorescu din Iași. Cum actul nu are specificat stilul calendarului, dacă admitem ziua de 6 august 1871, stil vechi, adică vineri, înseamnă că poetul nu era în acea zi nici la Crasna, nici la Rădăuți și nici la... Costișa, cinstiți boieri dumnilor voastre! Ci doar la vatra părintească din Ipotești.

După care zi, sâmbătă, 7/19 august, pornește de la Ipotești la Burdujeni, trece vama la Ițcani, urcă în trenul de Cernăuți, coboară la Dornești (Hadikfalva), năimește o căruță până la Rădăuți sau chiar până la Putna, unde susține Ștefanelli că poetul era *prezinte* în ziua de sâmbătă cu o săptămână înainte de ajunul serbării din duminica de 15/27 august 1871.

Dacă însă Eminescu, sosit de la Viena la Cernăuți, în ziua de 20 iulie / 1 august 1871, de unde merge mintenaș la părinți, îi scrie lui Titu Maiorescu în ziua de 6 august având reminiscența stilului nou din calendarul oficial de la Viena și din întreaga împărăție, atunci putem conveni, fără prea mare cronistică zbatere, că scrisoarea către Maiorescu datează din ziua de duminică, 25 iulie / 6 august 1871 și poetul are destulă vreme să parcurgă spațiul dintre Ipotești și Putna chiar într-o poetică rătăcire pe cele două drumuri și – de ce nu? spre slava istoricilor mai puțin drumeți și mai mult glumeți! – chiar pe al treilea, prin satul Costișa. Cu precizarea că, dacă poetului pornit de la Dornești, prin Mitoc și Costișa, Frătăuții Noi, Bilca și Vicov până la Putna, prin hârtoapele care trândăvesc netămăduite de mai bine de două veacuri, cel mai hapsân drumeț fiind, i-ar fi trebuit o săptămână bătută pe muchie! Dacă nu cumva ar bântui și astăzi pe-același drum!

În fapt, drumurile lui Eminescu în vara anului 1871 s-ar putea să fi fost mai puțin încâlците și cu ceva repere sigure: de la Viena la Cernăuți (luni, 19/31 iulie 1871), de la Cernăuți la Mihăileni și Ipotești (unde stă cel puțin o săptămână, din 20 iulie / 1 august până în 29 iulie / 10 august), din Ipotești, de iznov, prin Mihăileni, la Cernăuți (din 30 iulie / 11 august până în 4/16 august), din Cernăuți, prin Storojineț și Crasna, la Putna (între 7/19 și 17/29 august) iar de la Putna la Rădăuți (8/20 august), unde n-avea vreme să hodinească și de unde n-avea rost să plece cu harabaua lui Corlus până la Suceava, din moment ce putea lesne lua trenul din Hadikfalva până la Ițcani, Burdujeni, Pașcani și drept la Iași, pentru a colecta subscripțiile rămase „deșerte“, izbăvitoare peste datoriile lăsate la Putna în seama casierului Pamfil Dan.

Prin ce orașe sau sate moldave va fi peregrinat poetul în disperarea de a stinge datoriile din urma festinului de la Putna nu prea știm. Știm doar că paralele au ajuns la destinație și presupunem că Eminescu s-a îndreptat de la Iași la Ipotești, de unde, înspre sfârșit de septembrie, va lua drumul, prin Mihăileni, Cernăuți, Lemberg, către măjestuoasa Viană, unde pe aranjorii serbării naționale de la mormântul lui Ștefan cel Mare îi așteptau reproșurile și incriminările...

În sfârșit, o concluzie s-ar impune: întocmindu-se un inventar cu satele și orașele în care au viețuit în vara anului 1871 prieteni sau cunoscuți ai poetului, s-ar ajunge la fantasticul rezultat că, pentru a-și vizita prietenii sau colegii din dulcea Bucovina, Eminescu a călătorit cu... delta-platfusul inventat de istoricii culturii noastre mitomanizante. Iar dacă am sta să urmărim cu dichis – dar cine-și mai pune mintea? – pe unde și când ajunge, cine îl găzduiește și cum îl omenește pe poet în drumul său din august 1871, de la Cernăuți la Putna și îndărăpt, spre Ipotești sau Viena, am întocmi un hățș de drumuri și popasuri eminesciene mai complex decât *itinerariul unei găze în țalindri!*

Așa încât ne oprim în crucea drumurilor și ne crucim de ce le trece prin cap și prin pix unor scribi încurcați în treburi culturale precum puil în călți.

Dar poate că n-ar fi rău de precizat cu acest prilej că:

1. Nu orice așezare în care s-a născut ori a viețuit un prieten sau un cunoscut al poetului a fost și loc pentru o cărare sau un popas eminescian!

2. Nici o „placă comemorativă înălțată” sub sfeștenia unui sobor de preoți și înșurubată sub presiunea unor strâmte „firi vizionare” ahtiate în a-și împopoțona baștina cu relice culturale nu poate suplini documentul probatoriu al faptului istoric!

3. Toate măsluirile hagio-historio-grafice menite a trage spuză nobiliară pe turta unor muritori de sub rând, pe care dumnezeirea n-a avut îngăduința de a-i înzestra decât cu ifose, jighește hodina veșnică și memoria martirului care în viața de zi cu zi s-a numit și a iscălit **M. Eminescu**.

SUMMARY

In the present article the author voices his doubts regarding Professor Petru Bejinariu's assertion that while taking part in the Feast at Putna in August 1871, Eminescu also visited his friends Samuil and Arcadie Isopescu in Costișa. By comparing numerous chronological and geographical landmarks, the author analyses the events that took place in August 1871 and Eminescu's stops on his way to Putna, challenging a series of assertions and "discoveries" of some literary historians. The author also presents Eminescu's article published in "Cernowitzer Zeitung" of August 3/15 1871 (translated by Thomas Kaules, a jurist from Câmpulung Moldovenesc).

Din istoria muzicii românești

INTEGRAREA MUZICII BIZANTINE ÎN CREAȚIA ENESCIANĂ

Vasile Vasile

București

Deoarece exegeza creației enesciene s-a făcut, în cea mai mare parte, în perioada totalitarismului comunist, autorii ei nu au putut urmări și contura coordonatele religioase ale acesteia și nici raporturile genialului muzician cu religia, cu componenta religioasă a concepției ce găsea elemente comune ale celor două domenii: arta și religia. Enescu a ajuns chiar la faza de a vedea în „artiștii lumii” niște „apostoli ai păcii”, care dezvăluie „omenirii calea spre armonie, care e fericire și pace”¹, iar una dintre cele din urmă locuințe ale sale era asemuită de Yehudi Menuhin unei „chilii monahale, cu pereții văruiți, goi, fără nici o pictură, un pat îngust de metal, o singură fereastră...”². Un cronicar maghiar îl considera „un profet, un Isaia al artelor”, el purtând în inima sa credința, „iar deasupra inimii – Biblia”³.

În pofida acestor aprecieri sincere și autentice, viața și creația lui George Enescu au fost trecute prin cele mai perfide site materialiste și propagandistice, ele falsificând fizionomia spirituală a unui mare artist, a cărui concepție umanistă, renașcentistă nu putea decât să așeze la loc de cinste sentimentele religioase.

Aceste raporturi trebuie investigate nu cu un scop în sine, ci pentru întregirea personalității sale, una dintre cele mai complexe pe care le-a înregistrat istoria muzicii și mai ales pentru că în felul acesta se deschid noi perspective asupra valențelor creației muzicianului considerat, pe bună dreptate, una dintre efigiile spiritualității românești, în care credința creștină ortodoxă reprezintă un element esențial, nedepartabil și definitoriu.

Pe de altă parte, aceste investigații largesc perspectivele cercetării integrării muzicii religioase în creația enesciană.

Până în prezent nici una dintre puținele cărți dedicate lui George Enescu nu urmărește implicarea religiosului în viața marelui artist, care declara cu câțiva ani înainte de trecerea Styxului: „Cum cred în muzica pe care am iubit-o atât, cred și în Dumnezeu, care m-a creat. După umila mea părere, trebuie să fii cu adevărat naiv, ca să declari că Dumnezeu nu există. Însuși faptul că e invizibil ne face să-l adorăm. Mă înspăimântă însă mulțimea și varietatea căilor pe care le urmează oamenii, pentru a ajunge la El...”⁴.

Cele mai apropiate de noi pagini consacrate sentimentelor religioase ale lui George Enescu – și sunt numai două – aparțin anului 1927, fiind semnate de preotul moldovean, Nicolae Hodoroabă, în cea dintâi încercare monografică a fiului Livenilor⁵.

Propriile declarații pe această temă au fost trunchiate ori omise în totalitate din textele publicate postum, sau din trimiterile bibliografice. Exemplul cel mai

edificator îl constituie interviul acordat lui Petru Comarnescu în anul 1927, publicat în revista „Politica”, în care eminentul om de cultură sistematizase problemele specificului românesc în arta muzicală.

Capitolul consacrat muzicii religioase – filon principal al spiritualității românești – nu a putut fi publicat în primul volum al *Interviurilor*, deși ocupa o parte importantă din interviul citat. Din păcate, numai cei care au apelat direct la sursă au avut ocazia să găsească echivalentul punctelor de suspensie și au putut găsi considerațiile pline de substanță despre muzica religioasă. Printre ei se numără Vasile Tomescu și Laura Manolache, cea care include aceste puncte de vedere în agenda celui de-al doilea volum al *Interviurilor*.

La cealaltă extremă, se situează exagerările perioadei naționalist-comuniste, când s-a ajuns din interese propagandistice la afirmația că Enescu ar fi cunoscut creațiile școlii de la Putna, pe care le-ar fi investigat pentru a-și extrage materialul melodic pentru capodopera sa *Oedip* și că ar fi fost un asiduu cercetător al trecutului nostru muzical. De ce nu a fost publicat un răspuns al regretatului bizantinolog și etnomuzicolog Gheorghe Ciobanu, la aceste exagerări, este ușor de explicat și poate măcar acum ar merita ca acest material să vadă lumina tiparului, el lămurind două probleme cruciale pentru hermeneutica enesciană: raporturile creației autorului operi *Oedip* cu folclorul și cu muzica bizantină.

Întrebările vitale pe care și le pune prezentul demers sunt: a fost George Enescu un „homo religiosus” și în ce raporturi se află creația sa cu spiritualitatea ortodoxă?

Întrebările sunt mai dificile decât în cazul lui Eminescu, autorul excepționalelor invocări poetico-religioase *Rugămu-ne-ndurărilor...* și *Lumină lină* și a nemuritoarelor versuri „*credința zugrăvește icoanele-n biserici*”. Aceasta pentru că, față de fiul Ipoteștilor, care s-a exprimat prin cuvinte, fiul Livenilor și-a durat opera în sonuri și în armonii, în care spiritul religios este mai greu de decelat. De aceea nu avem pretenția decât să aruncăm un fascicul de lumină și să atragem atenția asupra unui domeniu neexplorat și să îndemnăm să fie inclusă și o perspectivă religioasă în hermeneutica enesciană.

Vom porni de la o constatare ce nu mai are nevoie de demonstrații: Enescu avea în codul său genetic elementele credinței ortodoxe, descinzând, pe ambele ramuri, după tată și după mamă, din familii de preoți. Ambele familii erau mari iubitoare de muzică și vom reține faptul că străbunicul genialului muzician, Enea Galin, devenit Enescu, a fost un protopsalt de excepție al comunei Zvoriștea și al împrejurimilor. „*Din breasla lui, prin partea locului nu se găsea un altul care să-l întreacă sau să-i stea împotriva*” – preciza în 1927 preotul Nicolae Hodoroabă⁶, idee preluată și de Maximilian Costin⁷. Bunicul după tată, preotul Gheorghe Enescu din Zvoriștea, învață psaltichia la Mănăstirea Vorona, slujind 15 ani ca diacon și alți 37 ca preot, având – cum îl descrie același biograf – „o voce îngerească de tenor prim”⁸, apreciat la timpul respectiv, „un cleric cu o voce așa minunată”⁹. Fiul lui Gheorghe Enescu, Costache, urmează cinci clase ale seminarului întemeiat de Veniamin Costache, vestită citadelă a psaltichiei din Moldova secolului trecut, străjuită de mari psalți aduși de mitropolitul Veniamin Costache, de la Constantinopol – ce-și asuma mari riscuri în cazul lui Petru Lampadarie, cel care contractase a doua căsătorie, ce-i interzicea să-și continue activitatea de psalt – și de vajnicul Dimitrie Suceveanu, conturat de noi recent¹⁰ și sub a cărui oblăduire, sau influență se prea poate să fi trecut și tatăl viitorului mare muzician.

Bunicul după mamă era preotul Ioan Cosmovici din târgul Mihăilenilor, și el „înzestrat cu darul cântărilor”¹¹, pianist și chitarist amator. Recent o tânără cercetătoare – Zamfira Bucescu-Dănilă – a prezentat un manuscris psaltic scris de

bunicul lui George Enescu, în anul 1843, în perioada uceniciei lui la vestitul seminar de la Socola, dovadă peremptorie a cunoașterii muzicii bizantine de către cel care semnează manuscrisul „dascălul Enescu”¹².

Ambii părinți se dovedeau în primul rând buni creștini, aveau o dotare muzicală excepțională și erau cunosători ai cântărilor liturgice. Costache este primul Enescu ce întrerupe firul generațiilor de preoți, neputând, din cauza unei boli, să termine seminarul și devenind mai întâi învățător și dirijor de cor, cunoscând „la perfecție tipicul și psaltichia” (cum susține Nicolae Hodoroabă) și rămâne „un om bisericos”¹³. Mama, Maria Cosmovici, devenită Enescu, „era o femeie foarte religioasă”, ducându-și copilul deseori la biserica Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. Datele se împacă cu cele din *Amintirile...* consemnate de Bernard Gavoty și din interviurile de mai târziu. La vârsta de 60 de ani își amintește: „Ambii bunici ai mei au fost preoți. Sunt foarte respectuos față de datinile noastre creștinești. Rămân așa”¹⁴. Cu un deceniu în urmă el confirma faptul că mama sa îl ducea la catedrala suceveană Sf. Ioan, unde „se ruga la Dumnezeu să mă ferească de rele...”¹⁵. În destăinuirile către Bernard Gavoty citim: „mama era, ca și tatăl meu, dintr-o familie de preoți ortodocși”, adăugând: „Iată-mă, deci de două ori pecetluit: ca om al gliei și ca mistic. Pământul și religia au fost cele două divinități ale copilăriei mele. Le-am rămas credincios, într-un anumit fel (...). Și dacă sentimentele mele religioase s-au schimbat cu timpul, am păstrat totuși cucernicie față de religie, de tot ce este vrednic de ea”¹⁶.

Cum era și normal, copilul a primit o educație religioasă corespunzătoare și pe care o vom putea urmări pe parcursul întregii sale vieți. Sunt citate în primul rând dese parastase și slujbe făcute de el pentru pomenirea părinților iar în testamentul său din 1945, prezentat în detalii la un simpozion internațional consacrat sărbătoritului¹⁷, își va exprima dorința de a fi înmormântat creștinește, adăugând cu creionul pe spatele plicului sigilat, lăsat lui Romeo Drăghici: „Doresc ca ceremonia înmormântării mele să fie cât mai simplă, în schimb să se dea cât mai multe pomeni și daruri. George Enescu, în 14 iulie 1945”.

Nicolae Hodoroabă consemnează participarea lui Enescu la vârsta de 12 ani, la săvârșirea Liturghiei, în biserica din Zvoriște, de către bunicul său, cel „care umplea golul bolților din sfântul locaș cu vocea lui dulce și pătrunzătoare de cântăreț iscusit”. Micul artist admira „cântarea dascălilor de la strană care cântau cu duh cărligele psaltichiei”, apreciind la sfârșit: „Am luat parte la o slujbă săvârșită de bunicul și am rămas extaziat de frumusețea serviciului... Eram atât de transportat încât mă închipuiam să văd dacă într-adevăr sunt lângă altar... O așa slujbă bisericească n-am mai pomenit și o voi ține minte toată viața mea”¹⁸. De la această declarație până la ecurile cântării bizantine a preoților din *Poema română* nu-i decăt un pas. Din nefericire, de aici spre *Liturghia* plănuită a o scrie nu au fost făcuți pașii necesari, după cum se știe multe proiecte ale creatorului neajungând în faze de finalizare. Momentul acestei întâlniri de excepție a tânărului muzician cu sonoritățile muzicii bizantine ne-au fost detaliate de Alexandru Cosmovici. El revine asupra oficerii Liturghiei cântată de unchiul său, precizând că, întors la Cracalia, Enescu „dibuia transpunerea la vioară a cântării bisericești auzite care avea într-însa sunete intermediare ce-l interesau și voia să vadă ce efecte se pot scoate din folosirea acestora”¹⁹. Pentru că mai tânărul său confrate și rudă prin soție, Alexandru Cosmovici, îl întrebase ce l-a determinat să folosească sferturile de ton în partitura operii *Oedip*, Enescu explică: „Mi-a rămas de atunci ideea că va trebui cândva să încerc folosirea acestor sunete speciale într-una din compozițiile mele viitoare. Și ideea mi-a revenit cu tărie atunci când m-am apucat de scrierea operii *Oedip*. M-am gândit că aceste inflexiuni vechi ale muzicii psaltice românești, probabil ale vechii muzici greco-bizantine, sunt mai expresive și poate mai nimerite pentru a

obține unele efecte dorite, decât dac-aș fi recurs direct la folosirea modurilor vechi grecești cunoscute²⁰.

Bogata corespondență cu părinții, din perioada vieneză și pariziană, evidențiază permanentul respect pentru sărbătorile creștine și deseori tata și mama – care i se adresa cu „mama” – îl vizitau de Paști și de Crăciun, atunci când nu venea micul artist acasă. Urările creștinești de Crăciun și de Paști, făcute celor apropiați, mamei²¹, dar și lui Mihail Andricu, Ionel Perlea²², Ilie Kogălniceanu²³, pot fi urmărite pe tot parcursul vieții, din anul 1888²⁴, până în anul 1954²⁵. Chiar mai mult, fondul epistolar dezvăluie respectarea de către cel ce reprezintă geniul muzicii românești a tradițiilor creștine. Astfel aflăm că în Vinerea Mare a anului 1905 dejunează de post²⁶. Citind cu multă atenție corespondența muzicianului se pot găsi la tot pasul declarații explicite și repetate ale religiozității sale și ale credinței în Dumnezeu. Raportându-se la celebra actriță Eleonora Duse, despre care se știe că nu s-a gândit la Dumnezeu decât atunci când l-a ascultat pe Enescu cântând, marele muzician declara: „Aceasta mă bucură, că eu pot comunica cu bunul Dumnezeu, cu muzica mea, pentru că eu sunt un profund religios, cred, sunt un simplu și umil credincios dar din cei mai fervenți, toate le fac cu credința și iubirea pentru El”²⁷. După numai doi ani se confesa profesorului craiovean Gheorghe Crețoiu: „...Nu sunt superstițios, dar cred cu ardore în Dumnezeu. Sunt un mistic. Cel care crede orbește ca mine, se acumulează cu puteri necunoscute”²⁸. Se reiau idei exprimate la începutul deceniului, unde apare și completarea: „crede și vei muta munții! – nu sunt vorbe goale. Cel care crede se afundă într-o autosugestie în Dumnezeire și armonia universală duce cu sine un curent radiant, care face ca evenimentele să fie dacă nu influențate, îndulcite”²⁹. Romulus Dianu găsea pe măsuta de noapte a ilustrului său interviuat cartea *La Grande Pitié de l'Eglise de France*³⁰, iar cu puțin timp înainte de plecarea în exilul definitiv preciza: „Sunt ortodox și tolerant față de credința altora”³¹. Citând un evreu, care i-a spus: „trebuie să te ferești de cei fără religie!”, Enescu conchidea: „Există de bună seamă corelații strânse între rugăciune și onestitatea cugetului”.

Pentru marele artist român credința în Dumnezeu devenise „un fel de înveli-toare impermeabilă prin care să nu pătrundă infulența care să-mi puie sensibilitatea și gândul la grea încercare. Mi-am format înăuntrul acestei găoace un fel de atmosferă pașnică, încrezătoare și credincioasă către Dumnezeu care le-a făcut toate cu bună știință într-o armonie firească”³². Pentru Enescu religia nu este doar o zonă a teoreticului, fie el și teologic, ci este un mod de a trăi și de a crea, de a asocia iubirea cu generozitatea și de a realiza mult dorita triadă Adevăr-Bine-Frumos, aceasta însumând cunoașterea și iubirea și echivalând cu cea mai pură bucurie. Arta este astfel ridicată la rangul teologic, deoarece a cânta echivalează cu a iubi, iar interpretarea părții a doua a *Sonatei* lui César Franck era însoțită de șoaptele interpretului Enescu: „Agnus Dei, qui tollis peccata mundi...”, căroră „mi se pare că li se potrivește această muzică dumnezeiască”³³. Crezul artistic enescian este dominat de ideea că fără credință și omenie nu există artă. De aici nu este decât un pas la identificarea religiei cu artistul: „Religia mea este muzica; muzica este pentru mine adevărata religie”, arta fiind „pentru cei ce cred în ea ceea ce este religia pentru umanitate”. Se impune totuși sublinierea că Enescu nu a ajuns la substituirea religiosului cu artistul, considerând că esteticul și eticul sunt complementare teologicului și filosoficului, în viața și în concepția sa putându-se decela elemente clare ale sentimentelor religioase și ale dimensiunii românești a existenței – superb analizată de Mircea Vulcănescu.

În aceste condiții, expresii de tipul „Dieu est bon... Dieu nous ait en sa sainte garde... le cher bon Dieu nous garde longuement... Dieu nous tienne et nous protège...”

quelles prières j'adresse Dieu pour qu'il nous garde.. Dieu eté grand, bon... Que Dieu benisse ce pays généreux..." din bogata sa corespondență³⁴ nu sunt simple formule protocolare sau ticuri lingvistice, ci au o încărcătură semantică vădind o concepție religioasă autentic creștină.

Vom mai adăuga prezența muzicianului în ultimii ani ai vieții în fața iconostasului din biserica românească din strada Jean Beauvais, amintită de Marguerite Vassereau³⁵.

Reprezentantului oficial al celor ce-l siliseră să se exileze îi scria cu un an mai înainte de tragicul sfârșit: „Dumnezeu nu mi-a dăruit robusta Domniei voastre sănătate (...) Este și dorința mea cea mai statornică de a mă întoarce în țară și sper că, cu ajutorul lui Dumnezeu (...) va veni și ziua aceasta pe care o doresc și o aștept“³⁶.

Recenta carte de destăinuirii despre George Enescu a lui Ilie Kogălniceanu aduce multe detalii care nu pot contribui cu nimic la perceperea aureolei genialului muzician, ci, dimpotrivă, determină confuzii și derute, dar conține și unele elemente utile demersului nostru. Casa în care locuiau soții Enescu era împodobită cu icoane vechi³⁷. Testamentul său are în vedere o înmormântare specific ortodoxă. Din păcate, el nu s-a îndeplinit, slujba religioasă săvârșindu-se la biserica română din Paris, însoțită fiind de manifestări anticomuniste ale coloniei române și urmată de transportarea rămășițelor pământești la cimitirul Père Lachaise. Testamentul din 17 iulie 1946 a fost interpretat ca fiind bizar³⁸, dar dorința de a fi înmormântat în țară revine în multe documente. Ea este confirmată de declarația făcută unui reporter, citată de Paul Cortez: „Je reste attaché au lieu de ma naissance, où je veux finalement rentrer pour le grand repos“³⁹.

În ce măsură se reflectă această concepție, vădit creștină, în creația și în activitatea enesciană? Răspunsul are în vedere cel puțin patru componente:

- aprecierea și sprijinirea directă sau indirectă a creațiilor religioase aparținând altor compozitori români ai epocii;
- prețuirea patrimoniului muzical de tradiție bizantină;
- creații religioase propriu-zise concepute sau proiectate;
- integrarea unor elemente ale muzicii bisericești ortodoxe în creația sa.

Dintru început se impune observația că Enescu nu a cunoscut muzica bizantină și nici preocupările în domeniu. Acestea, de fapt, erau în faza tatonărilor, unele taine ale notației hagiopolitice și cucuzeliene lăsându-se greu descifrate și mult mai târziu. Intuiția sa de geniu și contactele din copilărie cu muzica bizantină îl vor ajuta pe Enescu și în acest domeniu, pentru că multe elemente specifice acestei muzici pot fi identificate în creația sa și – așa cum vom vedea – el va acorda un sprijin deosebit muzicii religioase din țara noastră.

a) Deși atras de universul creației muzicale practică în serviciile de cult ortodoxe, de ethosul ei, de profundele sale semnificații spirituale, de universul ei infracromatic, Enescu a tot amânat proiectul scrierii unei asemenea lucrări. Fenomenul nu este singular, subiectul operei *Oedip* venind la capătul unor îndelungi căutări. Pentru muzica religioasă apăreau și alte impedimente: caracterul ei strict liturgic și monodic, într-o notație necunoscută lui, deosebirea radicală de cea occidentală, catolică sau protestantă, care de secole se asociase cu cea instrumentală și cu formele armonice, stadiul incipient și încă incert al cântării corale acceptate în cadrul liturghiei duminicale etc. Certă este intenția compozitorului de a scrie o *Liturghie în caracter bisericesc* – cum mărturisea, în 1927, lui Petru Comarnescu⁴⁰. Această dorință nu reprezenta o declarație de conjunctură, existând dovezi certe ale înaltei aprecieri pe care o dădea muzicii bisericești. În 1919, după premiera corurilor bisericești ale lui Cucu, aprecia că „o comoară așa de distinsă și de

națională ca muzica noastră veche, bisericească, este vrednică de toată atenția din partea publicului și mai ales din partea Bisericii și că prin studierea ei în lumina noilor mijloace armonice am putea ajunge să avem cea mai frumosă muzică din Orientul Creștin⁴¹. Lui Constantin Brăiloiu îi mărturisea că „tainele cântărilor bizantine ale Bisericii Răsăritene mă ispitesc de la o vreme tot mai mult⁴². În același interviu acordat lui Petru Comarnescu, după ce apreciază că muzica bisericească, „din nenorocire, n-a avut răsunetul suficient pentru a fi continuată”, evident fiind vorba de forma ei armonică de prezentare, conchide că „singur D.G. Kiriac reprezintă o valoare competentă și-i atât de mare, încât eu înadins nu m-am ocupat de această muzică știindu-l pe el atât de pregătit⁴³. Suprema creație aparținând genului era considerată prelucrarea corală *Îngerul a strigat*, realizată de D.G. Kiriac, după melodia tradițională a glasului I, a lui Macarie Ieromonahul. „Acest stil – evidenția Enescu – este cel adecvat cu Biserica, cu cântările preoților. Deplâng actuala stare a muzicii bisericești. Credeam că o să se încumete și alții, dar văd că marele specialist Kiriac a rămas singurul⁴⁴.”

Peste un an Enescu revine asupra muzicii bisericești într-un interviu acordat lui Romulus Dianu. El își exprimă credința că „activitatea cea mai grea, cea mai necesară și cea mai urgent utilă în domeniul muzicii românești este reclamată de muzica bisericească. La noi, domnul Brăiloiu s-a închinat acestei îndeletniciri, care face cinste. Opera de purificare începută de Anton Pann trebuie dusă la bun sfârșit. Eu m-am gândit serios la acest lucru și în puținul spațiu în care mă pot opri asupra acestei chestiuni, te rog să scrii gândul meu ca un apel și o alarmă⁴⁵.”

Aprecierii pentru creația religioasă a lui D.G. Kiriac i se va adăuga cea pentru a lui Gheorghe Cucu, Teodor Teodorescu, Paul Constantinescu etc. În 1919 lui Gheorghe Cucu i se va acorda premiul de compoziție patronat și sponsorizat de George Enescu, „pentru coruri religioase”, în pofida regulamentului care admitea în concurs doar muzică orchestrală și instrumentală. Să fie oare acesta motivul omiterii numelui lui Gheorghe Cucu de pe lista premianților apărută în volumul publicat în 1964, sau omiterea era determinată de motive ideologice⁴⁶.

Creațiile religioase ale lui Gheorghe Cucu deschid drumul următoarelor lucrări cu caracter religios încununată cu premiul Enescu: *Psalmul 39* al lui Paul Constantinescu – 1932, *Psalmul* lui Zeno Vancea – 1936, *Liturghie modală* a lui Achim Stoia – 1938 și al celor inspirate din muzica bizantină sau din cea a cântecelor de stea și a colindelor, învecinate acesteia tematic și stilistic: *Trio pentru coarde în stil bizantin* de Paul Constantinescu – 1932 și *Divertismentul rustic* de Sabin Drăgoi – 1928.

Cântările Sfintei Liturghii pe melodii psaltice pentru cor mixt ale lui Teodor Teodorescu, publicate abia în anul 1967⁴⁷, sunt apreciate de George Enescu drept „o operă de valoare artistică” și el intervenea la autoritățile timpului pentru publicarea lor. Așa cum am arătat⁴⁸, cântările *Liturghiei* reprezintă un prețios element de legătură între cele aparținând lui Gavriil Musicescu și capodoperele vocal-simfonice ale lui Paul Constantinescu: *Oratoriul bizantin de Crăciun – Nașterea Domnului* și *Oratoriul bizantin de Paști – Patimile și Învierea Domnului*, ultimul prezentat în primă audiere de George Enescu și despre care i-a vorbit lui Marcel Mihalovici, la Paris, apreciindu-l ca „o adevărată capodoperă⁴⁹.”

Îl stima mult pe Dimitrie Cuclin, „omul care a plecat în căutarea lui Dumnezeu” – cum l-a numit Emanoil Ciomac, în 1944, pentru ceea ce același Marcel Mihalovici numea „fidelitatea acestuia față de gândirea muzicală expusă în tinerețe” – care, se știe, era eminentamente idealistă, expusă în *Tratatul de estetică* recomandat de Enescu Academiei Române pentru a fi premiat.

A avut cuvinte de laudă pentru tabloul final al operei *Alexandru Lăpușneanu* a compozitorului Alexandru Zirra, tabloul ce se desfășoară în ambianța melodiilor psaltice intonate de călugării de la Mănăstirea Slatina, așa cum am arătat recent⁵⁰. Susține premiera de către Academia Română a acestei opere (care-l reabilitează pe domnul moldovean) și a celor 303 *Colinde* ale lui Sabin Drăgoi, apreciate ca monument de artă populară creștină românească.

b) Un alt semn de prețuire a patrimoniului muzical bizantin dar și a trecutului nostru artistic îl constituie întâlnirea cu Constantin Bobulescu, autorul schițelor de istorie a muzicii *Lăutarii noștri* și *Muzica în Muntenia*, la Iași, în anii primului război mondial. Într-o scrisoare din 21 noiembrie 1931, căreia i-am consacrat spațiul cuvenit altă dată⁵¹, este amintită această întâlnire cu ctitorul Societății simfonice *George Enescu* din Iași. Muzicologul descoperise niște manuscrise muzicale din secolul al XVII-lea, pe care le credea scrise la Mănăstirea Putna. „*Erați la Iași, în timpul războiului – îi scria Constantin Bobulescu după 12 ani – și într-o dimineață, încă fiind în pat, v-am vizitat în dorința de a vă pune la cunoștință cu niște manuscrise de muzică liniară din secolul al XVII-lea, copiate în Mănăstirea Putna. Amabilitatea d-voastră și mai ales curiozitatea, care era vădită, v-a făcut să-mi făgăduiți o vizită cât mai apropiată. Ați venit, ați cercetat cu mine în strana Lozonschi nr. 5 (casele seminarului Veniamin), deoarece acolo stam, dacă nu mă înșel ați încercat pentru a doua oară aceeași întrevedere...*”⁵². Cercetătorul îi cerea magistrului, în toamna anului 1931, o nouă întâlnire, deoarece „*manuscrisele stau în rafturi neodibnite însă de carii neiertători, prieteni neplătiți intimi și tuturor lucrurilor vremelnici (...) își așteaptă mintea pricepută care să le dezlege limba iar taina lor să se prefacă în cea mai clară și vădită istorisire a simțirilor adormite sub slova nepricepută numai de nepregătiți*”. A fost cunoscut conținutul acestor manuscrise? Răspunsul este aproape sigur negativ, pentru că nu se știe despre o valorificare a lor. Nici nu am aflat dacă aceste manuscrise au fost identificate ulterior de unul dintre puținii cunoscători ai vechii semiografii practicate în muzica rusă a secolului. Ele nu puteau fi descifrate, fiind probabil scrise în notație sinodată de Petersburg și reprezentau mostre ale muzicii liturgice rusești. Nici nu puteau fi scrise, ci doar proveneau de la Mănăstirea Putna. Probabil ajunseseră în ctitorie ștefaniană, venind de la Mănăstirea Neamț – unde, așa cum am avut ocazia să arătăm în detalii⁵³, în timpul starețului Paisie Velicicovschi se practica această muzică, adusă de călugării veniți din Răsărit. Indiferent de rezultatele încercării, scrisoarea pune în lumină prețuirea de către George Enescu a vechiului patrimoniu muzical bisericesc, așa cum o făcuse și cu alte ocazii.

c) În ceea ce privește creația religioasă propriu-zisă enesciană trebuie pornit de la faptul că sentimentele religioase sunt omniprezente în creația sa, dar aici se impune să adăugăm și alte lucrări cu conținut religios explicit.

Încă în copilărie este amintită *Piesa religioasă în sol major pentru pian*, datată în jurul vârstei de 8 ani și tratând atracția pentru orgă, lucrare apreciată de el însuși, la capătul celălalt al activității, ca element de legătură „cu divinitatea”, fiind scrisă „într-un stil nobil, sever, aproape pompos”⁵⁴. Este intitulată *Mică bucatăică bisericească – Pièce d’eglise* și datată de Clemansa Firca 1889⁵⁵.

La 12 aprilie 1900 este datată *Andante religioso für 2 Violoncelle und Orgel*, prezentată în primă audiție la Biserica Evanghelică din București de către Constantin Dumitrescu, Dimitrie Dinicu și Eduard Jaksch.

Printre încercările pregătitoare ale capodoperei *Oedip* sunt amintite și câteva lucrări cu tematică religioasă, în general biblică: oratoriul *La fille de Jephté*, scena lirică *La vision de Saul*, legenda *Abasverus* și chiar *Kyrie* din *Missa în sol minor* etc.

Explicația numărului redus de lucrări religioase nu trebuie căutată în ceea ce s-ar putea numi renunțarea la convingerile sale ortodoxe. După cum se vede, tentațiile muzicii religioase catolice sau protestante sunt și mai palide. Argumentul îl găsim în amărăciunea cu care mărturisește imposibilitatea de a participa la Paris, în anii studenției, la premiul Romei: „Nu-mi voi renega țara pentru o diplomă”⁵⁶, știind că acest concurs era rezervat francezilor.

d) Problema integrării ethosului muzicii religioase bizantine în creația enesciană necesită încă investigații și aprofundări, pentru eliminarea controverselor, confuziilor și exagerărilor. Este o certitudine de la care trebuie pornit: Enescu nu a folosit citate din această muzică, trecând direct la crearea de material melodic „în caracter bizantin”. El nu stăpânește teoria și semiografia muzicii bizantine dar cu memoria sa fenomenală a reținut elementele definitorii ale acestei muzici, unele fiind comune celei populare. De aceea a afirma că în *Sonata a III-a „în caracter popular românesc”* este folosit glasul al VI-lea, este o exagerare, lămurită de autorul însuși, mai lesne putându-se accepta împrumutul din muzica lăutărească unde scara cromatică în discuție este prezentă având alte reguli și conotații. De asemenea, considerăm că trebuie revăzute unele trimiteri la scările bizantine folosind mult discutatele ftoale nisabur, muștar, hisar, agem, care, de fapt, constituie condimentele cele mai fine ale aliajului melodic rezultat prin modularea în diferite scări și ehuri. Universului sonor specific scărilor bizantine i se vor adăuga caracterul monodic, forma improvizatorică, străjuită de cadențele tipice pentru anumite tipuri de cântări, melodia deschisă și continuă, heterofonia și isonul ca principalele elemente definitorii, cele mai multe având aceeași proveniență, împărțită „frățește” cu cea a muzicii folclorice. Forma monodică de desfășurare a discursului melodic atinge apogeul la Enescu în *Preludiu la unison*. Organizările heterofonice, improvizatia liberă fără a depăși matca stilistică tradițională și prezența microstructurilor au fost semnalate de mulți muzicologi și s-au bucurat de o prezentare sistematizată a lui Ștefan Niculescu⁵⁷ pentru melosul provenind din sursele folclorice. O bună parte a acestor considerații se pot extinde și asupra celor rezultând din muzica psaltică. *Isonul* îl întâlnim în forma exemplară în cântarea preoților din *Poema română*, creație de hotar nu numai în catalogul compozitorului dar și al muzicii românești. În creația amintită isonul apare într-o formă foarte apropiată de cea întâlnită în muzica liturgică ortodoxă, cea care nu acceptă nici polifonia, nici armonia și nici acompaniamentul instrumental sau orchestral. Însoțirea de clopote repetă tradiția Axionului, imn închinat Maicii Domnului, cântat la Liturghie, pe fundalul clopotelor, în cele mai multe biserici, iar isonul se impune ca o ipostază a monodiei încredințate vocilor de bărbați, alternând cu forme antifonice de prezentare a melosului conceput în stil bizantin.

Acum un secol, Iosif Vulcan identifica în *Poema română*, prezentată în primă audiție la București, în primăvara anului 1898, cântarea preoților din altar⁵⁸. Chiar Enescu amintea de această cântare a preoților, care se aude după clopotele de la vecernie „ușa deschisă larg”⁵⁹.

Concepută sub forma unei suite simfonice, lucrarea reprezintă una dintre primele excepționale sinteze muzicale ale spiritualității românești, sporindu-i importanța de care aminteam. Ea cunună elemente specifice ale melosului popular și bizantin cu limbajul orchestral occidental. Principalele ei surse melodice sunt: doina, cântecul de joc și cântul bisericesc.

S-a discutat mult despre autenticitatea celor dintâi, respectiv a melodiilor aparținând folclorului, putându-se conchide că este vorba de melodii preluate din anumite culegeri diletante ale epocii. Psalmodierea preoților este și mai departe de a-și găsi o sursă precisă. Absența textului, dublată de faptul că autorul nu apelează

la citate melodice, reducând totul la o psalmodiere pe o scară cromatică, inclusă într-o scară pentatonică anhemitonică, în arcul ascendent și în utilizarea celei hexacordice minore cu treapta a IV-a urcată, sau cu altoirea glasului al VI-lea pe fundamentală glasului al VIII-lea, în cel descendent, sporesc neșansele identificării precise:

Vezi exemplul nr. 1

Mai sigur, compozitorul nici nu a intenționat să trimită la o cântare liturgică anumită, ci mai curând la o efigie a acesteia, scontând pe esența intonațională a acestei scări, reprezentative pentru intonațiile bizantine, dominate de scările pentatonice și cu substrat pentatonic. De aceea nu a avut nevoie de un citat, ci doar de o prezentare globală a ethosului multisekularei cântări, care a constituit, alături de creația populară, de-a lungul celor două milenii creștine, patrimoniul spiritualeității noastre. Această formă esențială capătă următoarea concretizare:

Vezi exemplul nr. 2

Analiza atentă a primei părți a *Poemei române*, dedicată „à Sa Majesté, la Reine de Roumanie” și rezumată de compozitor în aceste sugestive rânduri: „*un soir d'été, la veille d'une fête; en entendant par moments les cloches et les chants des prêtres*”⁶⁰, duce la următoarele constatări:

Clopetele nu sunt întrebuițate în debutul lucrării, ci sonoritățile lor sunt doar sugerate la început de arpegierile corzilor, în ritm ternar (12/8), pentru ca abia în pagina a V-a, după reperul 2, să se concretizeze într-un succint motiv melodic alcătuit din o secundă mare, urmată de o terță mică (ambele descendente):

Vezi exemplul nr. 3

Cele trei sunete ale clopotelor, ce se impun pe acest fundal, sunt însoțite de sonoritățile catifelate ale harpei și de cele solemne și evocatoare ale trombonilor și cornilor. Ele vor reveni după reperul 3, în formă divisi, corespunzătoare cântării alternative din practica liturgică cu această temă a tenorilor ce o preiau pe cea a bașilor:

Vezi exemplul nr. 4

Angrenajul arpegiat, sugerând sonoritățile clopotului, continuă, după ce s-au stins ecourile tenorilor, modulând și însoțind noul material melodic, pregătind următoarea intervenție corală, în scara relativă minoră:

Vezi exemplul nr. 5

Această nouă intervenție a corului în scara minoră relativă și cu ordinea inversată a intrării (întâi vocile înalte și apoi cele grave) este pregătită de cel de-al doilea grup de clopote ale căror sonorități răsună din culise. Sonoritățile lor sunt integrate în grupul corzilor și ele vor veni pentru a asigura continuitatea registru-lui vocal bărbătesc. Motivul lor este transpus la o terță mică inferioară și va însoți prelungirile ecourilor bașilor:

Vezi exemplul nr. 6

Reamintim prezența unui „clopot de vecernie” în *Suita sătească*, având același caracter emblematic pentru spiritualitatea românească.

Cele două intervenții reprezentând cântarea bisericească străbună, cum a numit-o George Breazu – reconfirmă intuiția de geniu a lui Enescu. Ca și în cazul folclorului, ale cărui esențe i-au fost transmise în primul rând prin codul genetic, compozitorul reușește să realizeze un eșantion reprezentativ și definitoriu al cântării bisericești de sorginte bizantină.

Se mai impune precizarea că cele două intervenții psalmodiate și lipsite de text sunt concepute pe structura a două scări relative, pe *Mi bemol* (pag. 9–10) și pe *do* (pag. 20), dar melodiile sunt identice, doar transpuse la interval de terță mică, interval ce desparte cele două relative, sugerându-se astfel intonarea acestei muzici la înălțimea comodă interpreților și trecerea dintr-un eh în altul. Se poate discuta și despre o sinteză a tonalului occidental și a modalului bizantin și popular românesc, cu acel element definitoriu dat de balansarea între major și minor. Ambele teme sunt monodice și au ca element de susținere isonul pe *Mi bemol*, respectiv pe *do*. La rândul lui, isonul poate fi interpretat ca având rol dublu, de coardă de recitare, de bază – cum l-a numit Anton Pann – dar și de tonică. Oscilația tonal-modală este întărită de absența terței din arcul ascendent al melodiei. Pe versantul descendent al scării, tema apare cu terța mică și cu treapta a IV-a urcată, rezultat al asocierii glasului diatonic VIII cu cel cromatic VI, limitat la primul tetracord extins cu tonul de legătură.

Departate de a fi „naiv concepută”⁶¹ – cum consideră unii dintre exegeți, probabil din cauza etichetărilor ulterioare enesciene a întregii lucrări – intervenția corului nu numai că anticipă pe cea din *Vox maris* și pe cele din *Oedip*, dar reprezintă prima integrare a sonorităților de sorginte bizantină într-o partitură simfonică românească și se pare și universală.

În ceea ce privește hulițele scări determinate de floralele nisabur, muștar, hisar, agem, trebuie evidențiat faptul că sub presiunea teoriilor occidentale s-a considerat în mod eronat că ele ar avea statut heptacordic și au fost raportate la sistemul tonal. În realitate, acestea generează doar scurte modulații pe tronsoane foarte expresive ale textului liturgic și modulații ce se fac cel mai frecvent în scări prepentatonice, pentatonice sau cu substrat pentatonic. Astfel, flora nisabur apare în general în cântările glasurilor V și VIII pe *Di* (ambele având cadența secundară pe același sunet, *Di=sol*), dar pe fragmente foarte scurte, care pornesc și se întorc la *Di=sol*, creând două sferturi de ton consecutive, ceea ce ar echivala cu o sensibilă și o sensibilă a sensibilei, ambele centrate spre sunetul de pornire și de oprire, de cadențare: *Di-Ga-Vu-Ga-Di*, în care *ga* și *vu*, respectiv *fa* și *mi* se situează fiecare la un sfert de ton de sunetul superior⁶²:

Exemplul nr. 7

Ar fi, deci, vorba de o tricordie neîntâlnită în muzica occidentală, alcătuită din două sferturi de ton consecutive. Revenirea din această tricordie, în ambitusul amplu al celor două ehuri plagale în care apare, nici nu are nevoie de o altă flora, ca în toate celelalte cazuri, mărturia pe care se oprește cadența fiind cea obișnuită diatonicului, așa cum se poate vedea în următoarea cântare:

Exemplul nr. 8

În general nu se utilizează scara nisabur pentru extinderea mai jos de cele trei sunete specifice ale scării – cele câteva excepții vin să întărească regula – și care să depășească dimensiunea unei fraze muzicale, așa cum se vede și din exemplul citat, în care efectul foralei se extinde doar pe invitația „pocăiește-te”. Invitația la un act de modificare esențială a modului de a trăi este precedată de o pregătire melodică adecvată glasului al V-lea, cu o oprire expresivă de *ke*. Este urmată de revenirea în același glas, după care discursul melodic se continuă firesc, făcând din nou loc scării nisabur, care apare ca un adevărat leitmotiv, atunci când este vorba de modalități concrete de traducere în fapte a actului de pocăință: milostenie și „cele săvârșite în viață”.

În creația enesciană exemplele foarte apropiate de acest tipar, cu pornirea scării descendente prin sferturi de ton și întoarcerea la același sunet, căruia i se accentuează statutul de centru sonor, sunt mai greu de găsit, autorul operei *Oedip* preferând extinderea de microintervale sau de semitonuri, ori frângând discursul melodic prin salturi la alte trepte.

Câteva exemple, cele mai apropiate, care ne-au atras atenția, sunt extrase din partitura capodoperei sale. În primul, deja Octavian Lazăr Cosma depista unificarea a „două compartimente intonaționale distincte, obținând un plus de forță dramatică”⁶³:

Exemplul nr. 9

În acest motiv incisiv se pot cu ușurință identifica elemente ale scării nisabur, chiar dacă în cele patru apariții ale sale se adaugă încă un semiton, care permite legarea celor două segmente într-o derulare a gamei cromatice, și se renunță la sferturile de ton.

Un exemplu asemănător este extras din aceeași partitură și anume din scena morții sfinxului, în care identificăm o scară pentatonică realizată din juxtapunerea a două scări nisabur inversate ca direcție și rezultate din interpretarea enarmonică a două sunete:

Exemplul nr. 10

În scara muștar, încadrată incorect de unii teoreticieni printre cele heptacordice, ea aparținând în realitate, cum se vede, celor pentacordice *Di-GA-Vu-PA-Ni*:

Exemplul nr. 11

Ga se află la un sfert de ton de *Di*, iar *Pa* la un alt sfert de ton de *Vu*. Cu aceeași intuiție de geniu, Enescu găsește corespondentul guidonic al scării, interpretată în notație literală, forma criptografică a propriului nume, melograma, prin interpretarea enarmonică, în sensul occidental, a treptei a II-a *Pa* – urcată, ca a III-a – *Vu* – coborâtă:

Exemplul nr. 12

În forma sa derivată din transcrierea literală, scara a fost depistată de Octavian Lazăr Cosma în opera *Oedip*⁶⁴, ca leitmotiv central, dar extins până la *Simfonia de cameră*⁶⁵ și de Ștefan Niculescu⁶⁶. Adăugăm proveniența ei din scara

muștar practică în muzica bizantină. Și în cazul acestei forale și scări pe care o generează, se impune precizarea că scara pentacordică muștar apare foarte rar, în glasul VIII și pe tronsoane scurte de melodii, de obicei nerepetându-se în aceeași lucrare. Într-un ansamblu de cântări, cum sunt *Catavasiile Sfintei Cruci* de Anton Pann și Neagu Ionescu, am găsit într-o singură cântare, a VII-a, scara muștar, pe un tronson melodic corespunzător unei sintagme redând groaza suferinței ce ar fi trebuit s-o suporte cei trei tineri condamnați de „nebuna poruncă a tiranului păgân”, la „focul mistuitor” al cuptorului în care au fost aruncați. Extragem fragmentul în discuție, în scara muștar, încadrat în contextul general, precedat de două tronsoane în glasul VIII, cu modulația în glasul VI și urmat de un altul de revenire în glasul VI, ca bază pentru întoarcerea în glasul în care este concepută întreaga lucrare muzicală – VIII:

Exemplul nr. 13

Dacă în cazul scării nisabur centrul *Di*, ca a V-a treaptă a scării, sau baza de sus, devine foarte puternică prin sensibila sensibilei, în scara pentacordică muștar forța de atracție a bazei de sus scade, cedând sub presiune celei de jos, celei propriu-zis, pe *Ni*, chiar dacă trecerea spre ea se face prin sensibila treptei a III-a a scării.

Dintre multele exemple din creația lui Enescu (ele sunt mai frecvente decât cele în scara nisabur și mai explicite) ne-am oprit asupra intervenției lui Creon, din actul IV al operii *Oedip* și asupra finalului din *Rapsodia a II-a*:

Exemplul nr. 14 și 15

Hisarul determină și el o scară cu substrat pentacordic, apărând în glasul V, pe *Ke*, apropiindu-l pe *Zo* (care are rolul de pien), la un sfert de ton de *Ke* și pe *Di* la un alt sfert de ton, inferior, de același *Ke*. Cu alte cuvinte, aici rolul de bază al lui *Ke* este determinat de două forțe din cele două direcții, scara având un colorit de excepție:

Exemplul nr. 16

Dar și aici trebuie remarcată instabilitatea treptelor alterate, ele fiind, de obicei, modificate în sensul revenirii la intonația glasului în arcul descendent al melodiei, realizându-se astfel o alternanță cu scara diatonică. Extragem un fragment ilustrativ – *Stihul al VI-lea* din psalmul 70 al lui Ion Popescu-Pasărea:

Exemplul nr. 17

Pustiirea sufletească imaginată de vrăjmașii care-l cred, pe cel ce se confesează, părăsit de Dumnezeu, este foarte expresiv redată și ca durere și ca iluzie de către psalt, prin intermediul acestei scări de excepție, din care se modulează în glasul VI, pentru a sugera prin valorile de note scurte urmărirea și prinderea celui ce-i pândesc sufletul și apoi în glasul titular – V – pentru a zugrăvi bucuria succesului, pus sub semnul incertitudinii de cele două poticniri redade de sensibila repetată, creată, prin intermediul diezului, repetat și el. Chiar în cântările care au foraua menționată la cheia glasului, fiind deci prevăzută scara hisar pentru întregul discurs melodic, se produce această alternanță, ceea ce face ca scara cu substrat pentacordic hisar să aibă un colorit aparte și să constituie un mijloc de

realizare a unei expresivități sporite pe anumite fragmente melodice. Cel care a sesizat specificul ei și asemănările cu scara minor cu treapta a IV-a urcată, din folclor a fost Anton Pann.

Și această scară este frecventă în creația enesciană. Cel mai potrivit exemplu ni se pare a fi aria păstorului, în care scara în discuție apare de două ori, la distanță de terță mare, dar cu treapta a II-a coborâtă – specific frigic – în primul caz și omisă în cel secund:

Exemplul nr. 18

Scara agem, mai bine zis scările agem, deoarece sunt mai multe, ies(e) din discuție, în ultima vreme abandonându-se în totalitate intonarea netemperată, ceea ce a determinat includerea acestor scări în categoria celor diatonice. Dar am întâlnit în Muntele Athos, într-o documentare de lungă durată, psalți în vârstă care mai păstrează elemente ale intonării netemperate și aceasta ne face să credem că Enescu ar fi putut asculta asemenea interpretări practicate la timpul său. În revista lui Ion Popescu-Pasărea, „Cultura”, din anul 1919, găsim recomandări pentru cântăreții bisericești în legătură cu specificul scării hisar, ftona care poate fi pusă pe oricare treaptă a glasului, ceea ce lasă a se înțelege că acești interpreți atingeau performanțe de excepție în utilizarea modulațiilor. Ceea ce mi se pare condamnabil este renunțarea la oscilația major-minor în cazul cântărilor în glasul al III-lea de tipul *Catavasiile Întâmpinării*.

Memoria muzicală a lui George Enescu, recunoscută unanim ca fenomenală, a reținut aceste elemente coloristice de excepție nu din teoretizările destul de sărace ale epocii, ci din practicarea muzicii liturgice. Este greu să delimităm cu precizie care sunt sonoritățile creației enesciene provenind din folclor și care din muzica bizantină, deoarece ambele filoane au conviețuit și s-au influențat reciproc, fiind în multe cazuri zestrea comună a aceluiași interpreți și creatori de talia lui Anton Pann. Nu credem că se ratează în această situație vreun beneficiu exegetic. Ceea ce ni se pare important este faptul că genialul muzician a extins utilizarea acestor sonorități și a altor elemente specifice muzicii liturgice, depășind restricțiile impuse de textele de cult. S-au făcut serioase investigații asupra prezenței acestor scări în creația enesciană: Romeo Ghircoiașu⁶⁷, Octavian Lazăr Cosma⁶⁸, Ștefan Niculescu⁶⁹, Vasile Tomescu⁷⁰, Gheorghe Firca⁷¹, Adriana Șirli⁷² ș. a. Semnalăm în-deosebi în studiul muzicologului Vasile Tomescu prezența unor exemple asemănătoare din muzica bizantină și cea a lui Enescu.

Lărgirea perspectivelor deschise de aceste investigații poate contribui la aprofundarea hermeneuticii creației enesciene precum și la depășirea unor rezerve legate de integrarea specificului muzicii bizantine în creația de tip occidental și a controverselor și exagerărilor de tipul celor amintite. Se deschid apoi perspectivele comparatiste asupra creației enesciene, văzută în context european și istoric – pe de o parte – și în raport cu cea a altor compozitori ai generației sale. Astfel, Octavian Lazăr Cosma, după ce prezintă unele elemente ale filonului psalmodic bizantin în opera *Oedip*, semnalează „înrudirea melodică dintre cântarea I din *Catavasiile Crăciunului*, glasul I, folosit de Paul Constantinescu în corul Hristos se naște din *Oratoriul bizantin de Crăciun* și melodia celui de-al doilea cortegiu din actul III al operei *Oedip*”⁷³.

Cert este că Enescu însuși ne dă detalii asupra apelului făcut la „aceste inflexiuni vocale ale muzicii psaltice”, pe care le considera mai expresive și mai potrivite pentru realizarea unor efecte dorite⁷⁴. Reamintim distincția pe care o făcea între ethosul ehurilor bizantine și al modurilor populare: „*La Sonata la care lucrez*

acum lucrurile se schimbă întrucâtva. Deși mă folosesc de aceleași notații pentru intervalele mici, ca și la Oedip, sensul lor e altul⁷⁵.

Prin cântul preoților din *Poema română* ca și prin celelalte elemente specifice muzicii bizantine integrate în creația sa, George Enescu împărtășea și altora puternica impresie produsă de vechea muzică a Bisericii, pe care unchiul său, preotul, „o umplea de splendoarea sfințită a liturghiilor” – cum se va destăinui lui José Bruyr. Așa cum va declara mai târziu, „n-am făcut altceva decât să traduc ceea ce auzeam cântându-mi în inimă”, iar în inima sa era credința în Dumnezeu, dragostea față de muzică și de spiritualitatea căreia aparținea.

NOTE

- 1 V. Cristian, *Un geniu al artei românești, George Enescu*, în: „Femeia și copilul”, București, an. II, nr. 22, 6 mai 1945, p. 7.
- 2 Yehudi Menuhin, *Călătorie neterminată*, traducere de Alina M. Arsenescu, București, Editura Muzicală, 1980, p. 178.
- 3 Apud: Pinter Lajos, *Mărturii despre George Enescu*, traducere din limba maghiară de Tereza și George Sbârcea, București, Editura Muzicală, 1980, p. 110.
- 4 Bernard Gavoty, *Amintirile lui George Enescu*, traducere din limba franceză de Romeo Drăghici și Nicolae Bălciurescu, București, 1982, p. 114.
- 5 Nicolae Hodoroabă, *George Enescu. Contribuții la cunoașterea vieții sale*, Iași, „Viața românească”, 1927, p. 32–33.
- 6 *Ibidem*, p. 7.
- 7 Maximilian Costin, *Un geniu al neamului românesc – George Enescu*, Târgu Mureș, Editura Muzicală, 1932, p. 11.
- 8 Nicolae Hodoroabă, *op. cit.*, p. 8.
- 9 *Ibidem*, p. 10.
- 10 Vasile Vasile, *Protopsaltul Dimitrie Suceveanu (1816–1898)*, în: „Byzantion”, vol. I, Iași, Academia de Arte „George Enescu”, Iași, 1995, p. 9–56 și *Creația lui Dimitrie Suceveanu sursă de inspirație pentru muzica românească a sec. XX*, în: vol. II, 1966, p. 158–183; idem, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, vol. II, București, Editura Interprint, 1997, p. 118–128.
- 11 Nicolae Hodoroabă, *op. cit.*, p. 10.
- 12 Irina Zamfira Bucescu-Dănilă, *O psaltichie în manuscris care a aparținut bunicilor lui George Enescu*, în: „Byzantion Romanicon”, vol. VI, Universitatea de Arte „George Enescu”, Iași, 2002, p. 243–248.
- 13 Nicolae Hodoroabă, *op. cit.*, p. 12.
- 14 Gaby Mihăilescu, *George Enescu despre pământul căruia aparține și extraordinarul proces al creației sale*, în: „Duminica”, an. I, nr. 3, 27 septembrie 1942, p. 9.
- 15 Ioan Massof, *George Enescu intim*, în: „Rampa”, București, an. XVI, nr. 4131, 26 octombrie 1931, p. 2; republicat în: George Enescu, *Interviuri din presa românească*, vol. II (1936–1946), ediție îngrijită de Laura Manolache, București, Editura Muzicală, 1991, p. 250–256, după ce fusese republicat și în vol. I, 1988, p. 216–221, omițându-se ultimul capitol, din care am citat și în care este intitulat *Credința mântuitoare*.
- 16 Bernard Gavoty, *op. cit.*, p. 24.
- 17 Vasile Vasile, *Testamentul lui Enescu* (comunicare susținută la Simpozionul internațional „George Enescu”, București, septembrie 1991, publicată într-o formă redusă în: „Academica”, București, an. II, nr. 1(13), noiembrie 1991, p. 17 și 18 și apoi în formă integrală în: *George Enescu și muzica secolului XX*, București, Editura Muzicală, 1998, p. 113–115.

- 18 Nicolae Hodoroabă, *op. cit.*, p. 32–33.
- 19 Alexandru Cosmovici, *George Enescu în lumea muzicii și în familie*, București, Editura Muzicală, 1990, p. 93.
- 20 *Ibidem*.
- 21 George Enescu, *Scrisori*, vol. I, ediție criticată de Viorel Cosma, București, 1974, p. 114.
- 22 *Ibidem*, p. 412.
- 23 *Ibidem*, p. 336.
- 24 *Ibidem*, p. 26.
- 25 *Ibidem*, p. 412.
- 26 *Ibidem*, p. 115.
- 27 Marilina Bocu, *De vorbă cu George Enescu*, în: „Vestul“, Timișoara, an. VII, nr. 1828, 25 decembrie 1936, p. 8.
- 28 Gh. Crețoiu, *De vorbă cu maestrul Enescu*, în: „Condeiful“, Craiova, an. I, nr. 3, decembrie 1938, p. 4.
- 29 Ioan Massof, *op. cit.*, p. 2.
- 30 George Enescu, *Interviuri*, vol. II, p. 236.
- 31 Ion Biberi, *Lumea de mâine. De vorbă cu maestrul George Enescu*, în: „Democrația“, București, an. II, nr. 21, 25 martie 1945, p. 2.
- 32 Ioan Massof, *op. cit.*
- 33 Bernard Gavoty, *op. cit.*, p. 74.
- 34 George Enescu, *Scrisori*, vol. II, ediție critică, prefață și note de Viorel Cosma, București, Editura Muzicală, 1981, p. 51, 63, 64, 68, 89, 142.
- 35 George Enescu, *Un suflet românesc în universalitate*. Text stabilit de Dan Răpă și Constantin Frasin, Andrei Vasilescu. Prefață de Viorel Cosma, Galați, Editura Alma, 1998, p. 38.
- 36 George Enescu, *Scrisori*, vol I, p. 410.
- 37 Ilie Kogălniceanu, *Destăinuirii despre George Enescu*, București, Editura Minerva, 1996, p. 63, 71, ș. a.
- 38 *Ibidem*, p. 95.
- 39 Paul Cortez, *La Princesse aimée*, în: *Înainte de a uita. Engrame aleatorii*, Editura Eminescu, 1987, vol. I, p. 210.
- 40 Petru Comarnescu, *Artă românească. Lămuriri privilegiate la problemele specificului românesc. De vorbă cu maestrul George Enescu*, în: „Politica“, București, an. II, nr. 208, 5 februarie 1927, p. 2.
- 41 Apud N. Popescu, *Rostul cântăreților bisericești în trecut și în viitor*, în: „Cultura“, București, an. VIII, nr. 12, seria II, septembrie 1919, p. 147.
- 42 Constantin Brăiloiu, *Jubileul maestrului George Enescu*, în „Adevărul literar și artistic“, București, seria II, nr. 569, 1 noiembrie 1931.
- 43 *Ibidem*.
- 44 *Ibidem*.
- 45 Romulus Dianu, *Cu D. George Enescu despre el și despre alții*, în: „Rampa“, București, an. XIII, nr. 3148, 23 iulie 1928, p. 3.
- 46 Mihail Jora, coordonator, *George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1964.
- 47 Tudor Teodorescu, *Cântările Sfintei Liturghii pe melodii psaltice, pentru cor mixt*, în: „Biserica Ortodoxă Română“, București, an. LXXXV, nr. 3–4, martie–aprilie 1967.
- 48 Vasile Vasile, *Profiluri de muzicieni români*, vol. I, București, Editura Muzicală, 1984, p. 181.
- 49 Marcel Mihalovici, *Amintiri despre Enescu, Brâncuși și alți prieteni*, București, Editura Eminescu, 1987, p. 72.
- 50 Vasile Vasile, *Alexandru Zirra*, monografie achiziționată de Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor, iunie 1998 și propusă pentru publicare Editurii Muzicale.
- 51 Vasile Vasile, *Pe urmele lui George Enescu... la Iași și la Tescani*, lucrare în curs de definiție și de publicare.
- 52 Scrisoarea se găsește în fondul Bibliotecii Naționale din București, ms. E-55, B-60, 13. 889.

- 53 Vasile Vasile, *Dezvoltarea muzicii religioase în timpul stăreției Sfântului Paisie Velicovschi*, în: „Teologie și viață”, Iași, serie nouă, an. IV (LXX), nr. 11–12, noiembrie–decembrie 1994, p. 84–102; idem, *Mănăstirea Neamț – străveche vatră de cultură muzicală românească*, Iași, Editura Trinitas, 2004.
- 54 Bernard Gavoty, *op. cit.*, p. 31.
- 55 Clemansa Liliana Firca, *Catalogul tematic al creației lui George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1985, p. 85.
- 56 Diogene, *George Enescu*, în: „L'indépendance Roumaine”, București, an. XXII, nr. 6374, 26 februarie–10 martie 1985, p. 85.
- 57 Ștefan Niculescu, *Național și universal în creația lui George Enescu*, în *Național și universal în muzică*. Lucrările sesiunii științifice a cadrelor didactice, 10–12 mai 1967, p. 196.
- 58 Iosif Vulcan, *De la București. Muzica în București. Concertul Enescu. Poema Română*, în: „Familia”, Oradea, an. XXXIV, nr. 11, 15 martie 1989, p. 130.
- 59 Bernard Gavoty, *op. cit.*, p. 49.
- 60 Georges Enesco, *Poème Roumaine pour orchestre*, suite symphonique, Copyright, 1899 by Enoch et comp.
- 61 Mircea Voicana ș. a., *George Enescu*. Monografie, București, Editura Academiei, vol. I, 1971, p. 170.
- 62 Am optat pentru transcrierea în sistemul propus de Grigore Panțiru, în *Notația și eburile bizantine*, București, Editura Muzicală, 1971.
- 63 Cosma Octavian Lazăr, *Oedip-ul enescian*, București, Editura Muzicală, 1967, p. 136.
- 64 *Ibidem*, p. 480.
- 65 Octavian Lazăr Cosma, *George Enescu, strălucit reprezentant al muzicii românești*, în: Petre Brâncuși, Octavian Lazăr Cosma și Grigore Constantinescu. *Curs de Istoria muzicii românești*, vol. II, București, Conservatorul de Muzică „Ciprian Porumbescu”, 1969, p. 42.
- 66 Ștefan Niculescu, *Reflecții despre muzică*, București, Editura Muzicală, 1980, p. 95.
- 67 Romeo Ghircoiașu, *Studii enesciene*, București, Editura Muzicală, 1981, p. 54–61.
- 68 Octavian Lazăr Cosma, *Leitmotivele tragediei lirice Oedip*, în *Studii de muzicologie*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1966, p. 23–57; idem, *Oedip-ul enescian...*, *op. cit.*
- 69 Ștefan Niculescu, *Național și universal în creația lui George Enescu...*, *op. cit.*
- 70 Vasile Tomescu, *Confluențe muzicale est-vest în opera lui George Enescu* (comunicare la Simpozionul internațional de muzicologie „George Enescu”), București, 8–9 septembrie 1995, publicată în: *George Enescu în muzica secolului XX*, București, Editura Muzicală, 2000, p. 13–25.
- 71 Gheorghe Firca, *Conceptul modal în muzica lui George Enescu*, în: „Studii de muzicologie”, vol. IV, București, Editura Muzicală, 1968, p. 221–234.
- 72 Adriana Șirli, *Modale Strukturen in Annäherung zur orientalischen Kirchenmusik im „Oedip“ von George Enescu*, în: *Enesciana II–III, George Enesco, musicien complexe*, București, Editura Academiei, 1981, p. 125–132.
- 73 Octavian Lazăr Cosma, *Oedip-ul enescian...*, p. 328.
- 74 Alexandru Cosmovici, *op. cit.*, p. 93.
- 75 *Ibidem*.

ANEXE

Ex. n. 1

Musical notation for Ex. n. 1, featuring a single staff with a treble clef and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G4, A4, Bb4, C5, D5, E5, F5, G5, F5, E5, D5, C5, Bb4, A4, G4. There are two slurs under the notes G5 and F5, with the letter 'SI' written below each slur. A '+2' is written above the note G5.

Musical notation for Ex. n. 2, featuring a single staff with a bass clef and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G2, A2, Bb2, C3, D3, E3, F3, G3, F3, E3, D3, C3, Bb2, A2, G2. The notes are marked with a dynamic of *f* and the instruction *legato possibile*. There are slurs under the notes G3 and F3, with the letter 'SI' written below each slur. The piece ends with the word 'etc'. Below the staff, the text 'p. 9 Ah!' is written.

Ex. n. 3

Musical notation for Ex. n. 3, featuring a single staff with a bass clef and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G2, A2, Bb2, C3, D3, E3, F3, G3, F3, E3, D3, C3, Bb2, A2, G2. The notes are marked with a dynamic of *p* and the instruction *cloches*. The piece ends with the word 'etc'.

Ex. n. 4

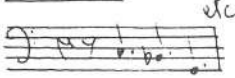
Musical notation for Ex. n. 4, featuring a single staff with a treble clef and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G4, A4, Bb4, C5, D5, E5, F5, G5, F5, E5, D5, C5, Bb4, A4, G4. The notes are marked with a dynamic of *mf* and the instruction *Bouches fermées*. There are slurs under the notes G5 and F5, with the letter 'SI' written below each slur. The piece ends with the word 'etc' and the dynamic *pp*.

Ex. n. 5

Musical notation for Ex. n. 5, featuring a grand staff with a treble clef and a bass clef, and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G4, A4, Bb4, C5, D5, E5, F5, G5, F5, E5, D5, C5, Bb4, A4, G4. The notes are marked with a dynamic of *f* and the instruction *legatissimo possibile*. There are slurs under the notes G5 and F5, with the letter 'SI' written below each slur. The piece ends with the word 'etc' and the dynamic *ppp*. Below the grand staff, the text 'p. 20-21' is written.

Musical notation for Ex. n. 6, featuring a grand staff with a treble clef and a bass clef, and a key signature of two flats. The melody consists of a series of quarter notes: G4, A4, Bb4, C5, D5, E5, F5, G5, F5, E5, D5, C5, Bb4, A4, G4. The notes are marked with a dynamic of *mf* and the instruction *Bouches fermées*. There are slurs under the notes G5 and F5, with the letter 'SI' written below each slur. The piece ends with the word 'etc' and the dynamic *p*.

Ex. nr. 6

Ex nr. 7

Ex. nr. 8

De vreme ce eu, păcătosul...

Gl. v. $\frac{2}{4}$ Pa de Chiriz Popescu

su - fle - te, su - fle - te, pă - nă ce ești vi - vă - ță -

ies - te - te, încă te - când din lu - mea a - căs - ta -

nisabur

scara

Ex. nr. 9

Pochissimo animato

cresc

etc

Ex nr. 10

Pochissimo mosso animato

La Spîrînge

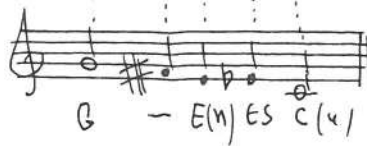
L'a - ve - nir te di - ra, si a Spîrînge en mou - rant,

etc

Ex. nr. 11

Ex nr. 12

Ex. nr. 13

Cântarea a VII-a din Calvarasiile Sfintei Cruci

Anton Pann si Neagu Ionescu

Glas VIII $\frac{3}{4}$ Ni F

Handwritten musical score for the hymn "Cântarea a VII-a din Calvarasiile Sfintei Cruci". The score consists of three staves of music with lyrics written below the notes. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The lyrics are in Romanian.

Ne-bu-na-po-run-ia a ti-ra-nu-lui ce-lui pă-gân pree po-
 por lau tul-bu-rat, su-plănd cu in-gro-zi re
 și cu hu-lă-u-ră - tă lui Dum-ne-zeu, în-ză pree etc

scara mustar

Ex. m. 15

*très long
extrêmement lent*

Fl. ppp

Ex. m. 16

Ex. m. 17

ppp

Pă-ră-si-tu-l-a Dum-ne-zeu, vr-mă-ri-tă-și-re prin-
 deti, că-mă-a-re-ci-ne-dă-l-i-ț-bă-veas-
 că.

Ex. m. 18

cant. lamentoso

dé-tour-ne tes yeux de mon pâ-tu-ra-ge, é-
 par-que te ber-ger et-son-trou-peau

SUMMARY

Up to now, none of the books dedicated to George Enescu has analyzed the presence of the religious dimension in the great artist's life. Several years before his death Enescu declared: "I trust the music I have loved so much in the same way as I trust in God who has created me".

Undoubtedly Enescu believed in God. His grandparents had been priests. Enescu had been often taken to the services held by his grandfather at the church in Zvoriste. No wonder then that the composer was inspired in his creation by harmonies and tones in which the religious spirit persists.

Obsessed since his childhood by the religious feeling (The Religious Piece for Piano in G major), Enescu would explore the Byzantine music in several of his compositions, reaching the peak of his melodic discourse in his masterpiece *Oedipus*.

DESTINUL NEGRU-ALB AL CĂRȚII ROMÂNEȘTI DIN CERNĂUȚI

Dorina Ciobanu

Cernăuți

În acea zi de 8 decembrie mi-a părut că timpul s-a oprit! Acele ceasornicului făceau niște exerciții leneșe. Din cauza tic-tac-ului lor monoton nu mă puteam concentra. De zeci de ori mi-am verificat geanta pentru a mă convinge că în ea este tot necesarul de care urma să am nevoie: invitația, reportofonul, pentru orice eventualitate stiloul, carnetul... Mi-am telefonat colegii și prietenii cu care de repetate ori am concretizat ora și locul întâlnirii. Emoțiile nu m-au lăsat indiferentă chiar și la cafeaua, pe care în alte zile, o sorbeam până la ultima picătură. Pășeam obișnuit, dar aveam senzația că zbor. Ușor și corect. Sufletul râdea de bucurie! Urma să mă întâlnesc cu Oameni Mari, despre care deseori mi-a vorbit cea căreia i-a revenit rolul de a preface destinul negru-alb a cărții românești din Cernăuți într-o poveste în culori.

La bibliotecă am ajuns cu trei ore mai devreme. Intenționat! Sala de lectură, aranjată la primul etaj, respira a liniște. La o masă – o singură studentă răsfoia atent un volum de Eminescu... și-atât! Ochii mi s-au plimbat prin rafturile cu cărți. Tot ei au apreciat și culoarea pereților care știau să zâmbească gingaș. Geamurile erau atât de spațioase, încât tonele de lumină se revărsau fără repaos. Mesele, multe la număr, șopteau o istorie despre cei care și-au împlinit aici destinele. Era o iarnă fără zăpadă, în care ceasul continua să-și împingă acele încet de tot.

Vocile au fost cele care au explodat în liniștea sălii. În câteva clipe ea s-a umplut de lume. Au apărut vitirine și alte rafturi, mai mici. Cărțile au început să evadeze din cutii. Cu gust rafinat, după tematică, mărime și grosime, ele au fost aranjate pe rafturi. Fiecare căuta un loc cât mai potrivit pentru expunerea cărților editurii sau instituției pe care o reprezenta. În același timp oaspeții, curioși și nerăbdători, se înghesuiau în jurul lor. Unii, deja-și doreau autografe... Cărțile erau noi și încă mai miroseau a vopsea tipografică. Aveau imagini atrăgătoare și titluri reușite. Priveam la ele, de parcă le-aș fi scris singură... aici și acum! Știam chiar ce vor să spună aceste cărți, deoarece voiau să spună în românește. Numărul celor care intrau în bibliotecă creștea. Accentul perfect, cu care unii dintre ei vorbeau, m-a făcut să nu-i pierd din ochi. Mă simțeam mică și simplă... Totodată – importantă și necesară... îndeosebi pentru acel viitor, în care va fi o singură Țară Sfântă, cea a cărților.

Ceasul s-a oprit la ora 16.00. Anume această oră a fost stabilită pentru deschiderea oficială a ediției a III-a a *Salonului Internațional de carte românească la Cernăuți*, din 8–10 decembrie 2004. Cea care a organizat această întâlnire spirituală pentru noi românii din Cernăuți a fost Editura „Alexandru cel Bun” (director – prof. dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, consilier edi-

toriali – prof. dr. Ilie Luceac și scriitorul Vasile Tărățeanu). Scopul Salonului în cauză a fost popularizarea cărții românești în regiunea Cernăuți, informarea intelectualității, în primul rând a profesorilor din școlile românești din regiunea Cernăuți, despre noutățile editoriale în limba română din Ucraina, România și Republica Moldova. Tot în acele zile a avut loc și *Simpozionul „Glasul Bucovinei”* care a marcat evenimentul celor zece ani de la lansarea revistei, care a reușit să se afirme prin rigoarea științifică a informațiilor, diversitatea tematică și ținuta ei sobră.

Anul aceasta *Salonul Internațional de carte românească* a început neobișnuit. A fost o adevărată surpriză pentru toți. Părintele stareț de la mănăstirea Putna, arhimandritul Melchisedec Velec, a tăiat solemn panglica purpurie cu o rugăciune către Tatăl Nostru. Rugăciunea părea a fi ca o baladă care se revărsa cu atâta suflet și credință. El, cel care știa cum să i le spună pe toate lui Dumnezeu, făcea acest lucru și pentru noi... Vorbea lent și bine: „Cernăuțiul pentru mine înseamnă foarte mult! L-am iubit și-l iubesc! Aici de tot timpul au locuit oameni deștepți care au știut să scrie cărți frumoase. E o bucurie imensă că acest lucru a devenit o tradiție.

Cu ajutorul lui Dumnezeu am ajuns în Anul Ștefanian. Cu acest prilej mănăstirea Putna în colaborare cu Universitatea din Iași au scos de sub tipar o serie de volume în care este oglindită viața marelui Voievod Ștefan cel Mare. Acest gând luminos de a edita o asemenea colecție a pornit din 3 ianuarie 2003 și la 2 iulie 2004 acest vis a fost realizat.

Mă bucur că faceți cărți bune! Îi mulțumesc lui Dumnezeu că ne-a ajutat și pe noi să scoatem literatură necesară neamului nostru!”

În mâna părintelui stareț cărțile, frumoase și cuminți, ne ademneau mai tare, doream cu toții să le avem. Și cât de mare ne-a fost bucuria când acest set de volume: I. *Ștefan cel Mare și Sfânt: Portret în legendă*, II. *Ștefan cel Mare și Sfânt: Por-*

tret în istorie, III. Ștefan cel Mare și Sfânt: Portret în cronică, IV. Ștefan cel Mare și Sfânt: Biserica. O lecție de istorie, V. Ștefan cel Mare și Sfânt: Bibliografie, ne-a fost oferit, chiar atunci, în sală, și chiar din mâna părintelui, nouă, celor din Cernăuți, pentru a le citi și a transmite mesajul lor și celor care nu au putut fi prezenți în sală.

Oaspete fidel al Cernăuțiului, scriitorul și radiojurnalistul Mircea Motrici a venit la acest Salon cu o carte extraordinară în care au încăput multe gânduri scumpe lăsate de către Dionisie Udișteanu într-o colecție de caiete care au fost lăsate să mucegăiască într-un pod. Domnul Motrici prin editarea acestora încearcă să „aducă secolele mai aproape”. Textele care merită să fie citite pot fi găsite în cartea *Restituiri – Dionisie Udișteanu*.

Și dacă multă lume crede că la Cernăuți cartea românească nu are nici o problemă, că acum ea poate fi editată liber, găsită și citită, – demersul care a urmat în acea zi ne-a convins că lucrurile nu sunt chiar așa cum par. De fapt noi, cei de la Cernăuți, știm prea bine epopeea cărții românești care nu poate fi cumpărată în librăriile din oraș, dar nici măcar donațiile din România sau Republica Moldova nu ajung aici prea ușor. La vamă acestea sunt astăzi supuse unor formalități care fac aproape imposibil de realizat chiar și acest gest de bunăvoință din partea fraților noștri. Aici cartea este tratată ca orișice altă „marfă” și supusă unor taxe vamale exagerate. În plus, cartea scrisă în limba română devine și „o marfă” suspectă. Cei care erau în sală și participă aproape an de an la acest *Salon* cunosc prea bine problema. Doamna Catinca Agachi, directoarea adjunctă a Bibliotecii „Gheorghe Asachi” din Iași, de ani de zile se străduiește să fondeze la Cernăuți o bibliotecă românească cu fonduri donate de ieșeni. Este un vis frumos cu multe promisiuni și speranțe! Dar lucrurile sunt bine cunoscute: cărțile nu pot fi trecute așa de ușor prin vamă!

Organizatoarea Salonului, doamna Alexandrina Cernov, ne-a prezentat și câteva momente dramatice din destinul unor cărți de la Biblioteca Universității din

Cernăuți. A fost o bibliotecă foarte bogată, care nu ceda prin nimic bibliotecilor din marile centre universitare din România. O bibliotecă în care cărțile erau adunate cu grijă și pedanterie încă din perioada austriacă. Dar s-a întâmplat așa că prin anii 1950, când bibliotecile devin biblioteci sovietice, foarte multe cărți, care erau interzise, necitite de nimeni sau neînțelese de politrucii de atunci, au fost trecute în subsolul bibliotecii.

Cam prin anii 1984, când începe „perestroika“, Biblioteca științifică a Universității din Cernăuți începe să-și cerceteze fondurile speciale (acestea erau fondurile de carte care puteau fi citite numai cu un permis special al rectoratului și comitetului de partid), printre care erau și aceste cărți. Se descoperă ceva îngrozitor, cărțile au început să mucegăiască din cauza umezelii de la subsol. Unele au putrezit și nu au mai putut fi recuperate. Cine-și mai aducea aminte de ele! Cei tineri nici nu știau despre existența lor și nu cunoșteam tragica lor „poveste“. Printre ele erau volume valoroase ale clasicilor literaturii germane, române și ruse, albume de artă de o rară valoare. Nimeni nu poate spune acum când și în ce mod se preconiza cenzurarea lor și, desigur, repunerea lor în folosință pentru studenții și profesorii Universității! Și dacă, în general, mai avea grijă cineva de ele! Erau cărțile bune – românești, nemțești, rusești etc. Profesorii au fost foarte revoltați! Puține din aceste cărți au fost salvate. Multe cărți românești vechi, foarte valoroase, au fost transportate la Chișinău, la Muzeul Literaturii Române, motivul fiind lipsa de spațiu. Mai târziu însă, se descoperă că urma acestor volume s-a pierdut... Adică, ele s-au călătorit... Lovitura a fost prea mare! Dar sper să fi ajuns ele în biblioteca unui gospodar care să le poarte de grijă.

Acesta a fost destinul unor cărți românești la Cernăuți, căci și cărțile au un destin! Ele pot rămâne în manuscris, sau topite imediat după apariția lor, ele pot să mucegăiască într-un subsol oarecare sau să doarmă nestingherite în pod... În bibliotecă însă s-a mai păstrat multă literatură în limba română. Doare faptul că pe an ce trece și această colecție se reduce la număr. Dar și mai dureros este că puțini sunt acei studenți care mai citesc carte românească la bibliotecă. Lectura a devenit la noi o pasiune din ce în ce mai rar întâlnită printre „ai noștri tineri“, care preferă manele și telenovele... Sperăm că prin aceste ediții ale *Salonului de carte* să trezim interesul pentru cartea românească de valoare. De aceea un salon de carte trebuie să fie neapărat o sărbătoare a cărții. Lectura – să devină o necesitate intelectuală.

În anii 1990 cartea românească a început să ajungă la noi mai ușor. Universitatea „Ștefan cel Mare“ din Suceava, grație profesorului Mihai Iordache, ne-a acordat un ajutor imens oferind Bibliotecii Universității o colecție bună de literatură română. El personal a xeroxat multe din cărțile necesare studenților de la filologie, care de abia atunci începeau să studieze literatura română. Bucuria însă nu a durat mult, cam prin 1996 au început restricțiile vamale.

Acesta a fost destinul cărții românești într-o singură instituție din Cernăuți, însă mai există asemenea destine și prin bibliotecile românești din centrele raionale și din sate. În Cernăuți au fost aduse tone de cărți, care au fost donate aproximativ prin toate bibliotecile bucovinene. Nu toate ajung și la elevii noștri. Din păcate nu ajung până la noi manualele alternative, editate în România. Motivele sunt diferite: în primul rând, nu există un acord între cele două ministere din România și Ucraina, care ar permite folosirea lor în școlile noastre românești, programele sunt diferite și se pretinde că pentru școlile românești din Ucraina manualele vor fi scrise aici; în al doilea rând cartea românească, supusă unor impozite mari și taxelor vamale, a devenit atât de scumpă încât nu mai poate să fie adusă pentru a fi comercializată la Cernăuți. În același timp în școli lipsesc manuale de literatura română și universală pentru clasele V – XI. Practic, elevii noștri nu au de unde să

citească operele scriitorilor români, iar pentru literatura universală se pregătesc după manuale în limbile rusă și ucraineană. Aceasta în condițiile când în școli, de cincisprezece ani, nu se mai învață limba rusă! Menționăm că în ultima perioadă Ministerul Învățământului și Științei de la Kiev stopează, din diferite motive, editarea unor manuale care zac în sertarele Ministerului și ale Editurii Svit. Ba pierd manuscrisele, ba nu au bani... Între timp se schimbă programele, se promet alte manuale care cică sunt gata scrise, dar... Un rol negativ îl joacă în acest sens Institutul postuniversitar de pregătire a cadrelor didactice, care în persoana directorului și a metodiștilor responsabili pentru școlile românești promet în fiecare an că iată, iată... de la 1 septembrie vom avea manuale pentru toate clasele. Ele sunt deja „culese pe calculator“! Dar aș! Lipsa de cărți și manuale de literatură română este o lovitură la adresa limbii române, căci de unde vor învăța elevii să vorbească limba literară corectă dacă nu din cărți!

Vreau să închei totuși pe o notă optimistă! Avem și aici, la Cernăuți, editurii! Și-ar fi bine să edităm cărți aici, la noi acasă. Să scriem despre adevărul care ne aparține.

La deschiderea acestei manifestări a fost prezent și consulul general al României la Cernăuți prof. Romeo Săndulescu, care a sprijinit această acțiune și și-a împărtășit bucuria de a participa la un *Salon Internațional de carte românească*.

Frumoase au fost și gândurile exprimate de Vitali Kolodii: „Sunt bucuros să vă salut din partea organizației scriitorilor din Cernăuți, care la momentul actual e unica în felul ei pentru că aici, în comparație cu toate celelalte organizații scriitoricești din Ucraina, se scrie cel mai mult în limba română. La noi, la Cernăuți, se scrie în limbile română, ucraineană, rusă și evreiască. Aș vrea ca acest *Salon de carte* să devină o tradiție de lungă durată, deoarece cartea nu te va trăda niciodată. Sunt sigur că de la un Salon la altul cărțile se vor înmulți și vor deveni mai bune. Relațiile dintre valorile ucrainene și cele românești la Cernăuți devin tot mai strânse. Acest lucru ne face cinste. Sunt bucuros că prin munca mea modestă eu pot să îmbogățesc cunoștințele cititorului ucrainean prin traducerile mele din literatura română“.

La deschiderea celei de a treia ediții a Salonului de carte românească la Cernăuți au fost prezenți foarte mulți oaspeți, prieteni adevărați ai Editurii „Alexandru cel Bun“ și ai Bucovinei. A fost prezentă la această sărbătoare a cărții românești întreaga junime universitară, care s-a ales cu frumoase volume însoțite de autografele autorilor.

Anexăm la acest modest demers și Programul Salonului iar materialele de la Simpozion vor fi publicate integral în paginile revistei.

PROGRAMUL
Salonului Internațional de carte românească
Cernăuți
Ediția a 3-a
(8–10 decembrie 2004)

miercuri, 8 decembrie 2004.

Deschiderea Salonului Internațional de carte românească. Biblioteca Universității de Stat „Iu. Fedkovič” din Cernăuți, etaj I, Sala de lectură. Publicații, Str. Lesia Ucrainka, nr. 23

16.00 – 16.15 Cuvânt de deschidere: *Destinul cărții românești în Ucraina*, dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, directorul Editurii Alexandru cel Bun, redactor-șef al revistei „Glasul Bucovinei”.

16.15 – 17.00 Părintele stareț al mănăstirii Putna, arhimandritul Melchisedec Velec.

17.00 – 17.20 Cuvinte de salut.

17.20 – 20.00. Prezentări de carte:

Moderatori: prof. dr. Ilie Luceac, consilier editorial; Mariana Avanu, redactor-șef la Editura Institutului Cultural Român.

Editura Institutului Cultural Român, București.

Prezintă redactorul-șef al Editurii – Mariana Avanu.

Arhimandrit Dionisie I. Udișteanu. *Colecție recuperată și îngrijită de Mircea Motrici.*
Prezintă: Mircea Motrici.

joi, 9 decembrie 2004

12.00 – 14.00. Prezentări de carte.

Biblioteca Universității de Stat „Iu. Fedkovič” din Cernăuți, etaj I, Sala de conferințe. Str. Lesia Ucrainka, nr. 23.

Moderatori: prof. dr. Alexandrina Cernov, prof. dr. Ion Filipciuc.

Editura Niculescu, București.

Prezintă: Silviu Săndulescu, manager.

Asociația Editurilor cu profil pedagogic.

Prezintă: Ioan Mihail, director de imagine, revista „Universul școlii”.

Editura SVIT.

Prezintă: Ștefan Broască, redactorul editurii.

Grupul editorial Miorița, Câmpulung, Bucovina.

Prezintă Ion Filipciuc.

Arcadie Moisei, Antonie Moisei, *Tărăsăuți – la margine de cronici*, Editura Zelena Bukovîna, Cernăuți, 2001.

Arcadie Moisei, Antonie Moisei, *Școala din Tărăsăuți – repere istorice*, Ed. Ruta, Cernăuți, 2003.

Prezintă: dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române.

16.00 – 18.00. Prezentare de carte.

Moderatori: prof. dr. Ilie Luceac, consilier editorial, Vasile Tărățeanu, publicist, consilier editorial.

Vitalie Kolodiy, *Luceafărul*. Ediție bilingvă, ediția a doua, traducere din Mihai Eminescu.

Prezintă: dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române

Ilie T. Zegrea, *La marginea nopții. Poezii*. Ediție bilingvă, traducător Vitalie Kolodiy.

Prezintă prof. dr. Ilie Luceac.

Claudia Partole, Chișinău, *Cărți de poezie pentru copii*.

Prezintă: prof. dr. Ilie Luceac.

Cărți pentru copii. Seria Biblioteca revistei „Făgurel“:

Prezintă: Simion Gociu.

Arcadie Suceveanu, *Aritmetica poetică. Poezii pentru copii*, Cernăuți, Zoloti lîtavrî, 2004, 16 p.

Doina Bojescu, *Sufletul zânei*, Cernăuți, 15 p.

Ion Bejenaru, *Doctor iscusit. Povești pentru copii*, Cernăuți, 15 p.

Simion Gociu, *Ambasadorul luminii*, Bukrek, Cernăuți, 2004, 32 p. Prezintă: Ilie Luceac.

Simion Gociu, *Simt-a-vară*, Cernăuți, 15 p. Prezintă: Ilie Luceac

18.15 – 20.00. Prezentare de carte.

Moderatori: Catinca Agahi, director adjunct al Bibliotecii „Gheorghe Asachi“ din Iași, Vasile Tărățeanu, publicist, consilier editorial.

Carte editată la Iași.

Prezintă: Catinca Agachi, *Tradiția Salonului internațional de carte românească de la Iași, Biblioteca „Gheorghe Asachi“*.

Editura „ART XXI“, Iași

Valentin Ciucă, *Un secol de arte frumoase la Iași (album)*.

Editura Danaster, Iași

Ion Muscalu, *Sub sabia cu straja-n cruce*, roman.

Editura Augusta, Timișoara

Editura Junimea, Iași

Emilian Marcu, *Atlet Moldav (poeme)*.

Emilian Marcu, *Iadul de lux*, roman.

Editura Timpul, Iași

Marius Chelaru, *Între Orient și Occident*.

Editura „Eubeca“ Timișoara

Adrian-Dinu Rachieru, *Frica* (vol. 2 al trilogiei *Legea conservării scaunului*).

Dr. Lucia Olaru-Nenati, *Biblioteci în timp*, Botoșani.

Cătălin Bordeianu, Botoșani.

Nicolae Mintencu, *Doina mea în codru-i scrisă*, Hliboca, 2003.

Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.

Dumitru Covalciuc, *Comori folclorice din dulcea Bucovină*, Cernăuți, Zelena Bukovina, 2004.

Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.

Gheorghe Mihailiuc, *Dincolo de cuvintele rostite*, Hliboca, 2004.

Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.

Gheorghe Gorda, *Voloca* (album), Hliboca, 2004.

Gheorghe Gorda, *Sfânt e numele tău, Voloca*, Hliboca – Zelena Bucovina, 2004.

Gheorghe Gorda, *Floarea dorului, Versuri*, Hliboca, 2004.

Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.

Eleonora Schipor, *De-a pururi logodit cu tinerețea*, Hliboca, 2004.
Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.
Orăsea Biziuc, Vasil Fedorac, *Dicționar de termeni istorici*, cl.- 6–11. Traducători:
Florea Șapcă și Natalia Șapcă, Hliboca, Zelena Bucovina, 2004.
Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.
Ion Mihaiesi, *Urme și umbre*, Hliboca, 2004.
Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.
Nicolae Mintencu, *Curge timpul...*, Hliboca, 2004.
Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.
Dumitru Covalciuc, *Iese luna din pomete*.
Prezintă: Nicolae Șapcă, editor, publicist.
Radu Ieremenciuc, *Babrinești, sat trecut prin vremi de cumpănă*, Cernăuți, Bukrek, 2004.
Prezintă: Dumitru Covalciuc.
Dumitru Covalciuc, *Iese luna din poeme*, Cernăuți, Zelena Bucovina, 2004.
Prezintă: Dumitru Covalciuc.
Dumitru Oniga, *Iubiri*. Studiu introductiv: Maria Toacă, Editura Mușatini, Suceava,
2004.
Prezintă: M. Toacă.

Vineri, 10 decembrie 2003.

Biblioteca Universității de Stat „Iu. Fedkoviici” din Cernăuți, etaj I. Sala de conferințe. Str. Lesia Ucrainka, nr. 23.
Moderatori: prof. dr. Ilie Luceac, dr. docent Gheorghe Jernovei.

9.30 – 10.30. Prezentare de carte

Harieta Mareci, *Teodor Bălan – viața și opera*, Editura Junimea, Iași, 2003.
Prezintă: prof. dr. Ilie Luceac.
Florin Pintescu, *Românii din Transilvania la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2004.
Prezintă: prof. dr. Ilie Luceac.

10. 30 – 11.30 Simpozion „Glasul Bucovinei”

Moderatori: Ilie Traian, editor, publicist; dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, redactor-șef al revistei „Glasul Bucovinei”.
Conf. univ. dr. Mircea Diaconu, *Paul Celan și Bucovina*. Catedra de literatură română. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.
Vitalie Kolodiy, *Lecturile mele românești (despre traduceri din poezia română în limba ucraineană)*. Președintele Uniunii Scriitorilor din Ucraina, Filiala Cernăuți.
Dr. docent Gheorghe Jernovei, *Etnonimele și glotonimele românilor în aspect istoric și contemporan*. Catedra de filologie română și clasică, Universitatea „Iu. Fedkoviici” din Cernăuți.
Felicia Vrânceanu, *Limba română vorbită în Ucraina. Tradiții și perspective*. Catedra de filologie română și clasică, Universitatea „Iu. Fedkoviici” din Cernăuți.
Conf. univ. dr. Cornelia Mănicuță, *1904, anul Sadoveanu*. Catedra de literatură română. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.
Conf. univ. dr. Ștefan Purici, *Începuturile stăpânirii sovietice în regiunea Cernăuți*. Catedra de istorie. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.
Prof. dr. Ilie Luceac, *Câteva considerații despre Ciprian Porumbescu – pedagogul*. Colegiul Pedagogic al Universității „Iu. Fedkoviici” din Cernăuți.

Conf. univ. Mircea Ignat, *Ziarul „Gazeta Bucovinei” – cercetarea istorică și ctitoria colecțiilor și muzeelor bucovinene*. Catedra de istorie. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Nina Cionca, *Irachie Porumbescu – scriitor*, București.

Conf. univ. dr. Florin Pintescu, *Considerații privind situația demografică socio-economică și culturală a comunității poloneze din sudul Bucovinei în perioada 1948–1989*. Catedra de istorie. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

Doina Colesnicov, *Starea predării literaturii române în școlile cu limba română de predare din regiunea Cernăuți – mit sau realitate*, profesoară de limba și literatura română, Școala nr. 29, Cernăuți.

Arcadie Moisei, Antonie Moisei, *Dimitrie Dan – valorificator al culturii tradiționale a românilor din Bucovina*.

Lector. univ. dr. Vasile M. Demciuc, *Bucovina – această „Poartă a creștinătății”*. Catedra de istorie. Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

12.00 – 13.30 Simpozion „Glasul Bucovinei”.

Moderatori: conf. univ. dr. Ștefan Purici, cercetător științific superior.

Moderatori: prof. dr. Ilie Luceac, dr. docent Gheorghe Jernovei.

Prof. dr. Constantin Ungureanu, *Învățămintul primar din Bucovina în anii 1869–1914*.

Cercetător științific, Academia din Republica Moldova, Chișinău.

Arcadie Moisei, *Obiceiurile calendaristice de iarnă și mitologia în opera lui I.G. Sbiera*.

Dr. Alexandrina Cernov, *Cercetători bucovineni despre Mihai Eminescu. Leca Morariu*.

15.00 – 18.00 Prezentarea ziarelor și revistelor din Cernăuți și Suceava. Perspective. Probleme.

Moderatori: prof. dr. Ilie Luceac, Simion Gociu.

Ziarele:

„Zorile Bucovinei”, Cernăuți, redactor-șef N. Toma

„Concordia”, Cernăuți, redactor-șef S. Gociu

„Arcașul”, Cernăuți, prezintă: director Vasile Tărățeanu

„Libertatea cuvântului”, Cernăuți, redactor-șef adjunct pentru varianta românească Romeo Crăciun.

Revistele:

Moderatori: Alexandrina Cernov, conf. univ. dr. Ștefan Purici.

„Septentrion literar”, Cernăuți, prezintă: Ilie Zegrea, Ștefan Hostiuc.

„Codrul Cosminului”, Universitatea din Suceava: Catedra de Istorie, prezintă: conf. univ. dr. Ștefan Purici.

„Mesager bucovinean”, revista Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Filiala București, prezintă: George Galan, Ștefan Hostiuc.

„Bucovina literară”, „Almanahul *Bucovina literară*”, Suceava, prezintă: poetul Octavian Vintilă.

„Analele Bucovinei”, Institutul de Cercetări Bucovina, Academia Română, filiala Iași, Rădăuți, prezintă: cercetător științific Vasile Schipor, prof. dr. Marian Olaru.

„Țara Fagilor”, Cernăuți, prezintă: redactor-șef Dumitru Covalciuc.

ÎNTRE DEVOTAMENTUL FAȚĂ DE CULOARE ȘI TENTAȚIA PENTRU CUVÂNT

Ilie Luceac

Cernăuți

[Hortensia Masichievici-Mișu, *Microbul și alte povestiri adevărate*, Editura Anima, București, 2003, 182 p.; idem, *Povestiri mai mult sau mai puțin adevărate*, Editura Anima, București, 2004, 168 p.]

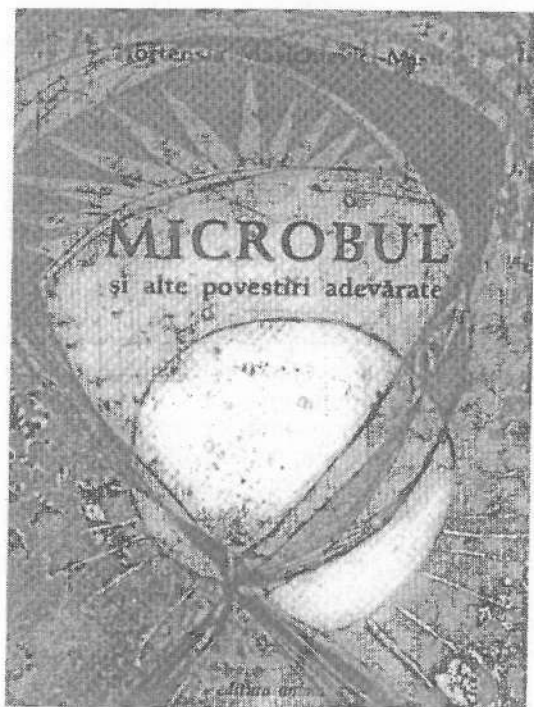
Pentru admiratorii de frumos din domeniul artelor plastice numele Hortensiei Masichievici-Mișu este foarte bine cunoscut și apreciat nu numai în țară, ci și în străinătate. Grafician de esență pură, care a reușit o simbioză, un colaj între stiluri și tehnici diferite în acest domeniu, Hortensia Masichievici-Mișu a folosit – poate pentru prima dată în arta plastică românească – mouse-ul calculatorului în locul acului de gravurat, aplicând procesele complexe ale gravurii în metal peste desenul executat la calculator.

După un desen simplu, desen în cărbune, pictură religioasă în stil bizantin, frescă monumentală, nuanțate de elemente decorative inspirate din arta populară (interiorul bisericii lui Horea din Olănești, jud. Râmnicu-Vâlcea), Hortensia Masichievici-Mișu ajunge la experimentarea tehnicilor de gravură în relief sau în adâncime, lucrând în linoleum, lemn sau metal (xilogravură, linogravură, aquaforte sau aquatinta). Din 1966 se dedică exclusiv gravurii pe metal cu acizi. În anii '70 ai secolului trecut, urmează o pendulare între monumental și decorativ în arta ei. După desenele de proporții mari și alte tehnici pe care le-a experimentat în decursul activității mai multor ani, artista ajunge la o intersecție a stilurilor care caracterizează generațiile, optând pentru o tehnică modernă, în care folosește din plin și calculatorul. Cu alte cuvinte, „de la creion și dălțiță la mouse”. O spune frumos artista însăși, explicând această evoluție: „Vreau pe acest recalcitrant, imprevizibil și față de mine, neascultător *mouse* să-l ridic la rangul de instrument pentru a face artă cu el și să realizez ceva ce, unit cu gravura, suprapus sau alăturat sau colat sau cine știe în ce fel făcut, să fie artă. Să combin gravura cu ce îmi oferă calculatorul. Să nu vadă nimeni unde începe una și unde sfârșește alta” (*Hortensia Masichievici-Mișu. Expoziție retrospectivă*, 2002, p. 6, *Cuvânt introductiv*).

Dacă în perioada totalitaristă de până la 1989, potrivit aprecierii specialiștilor, artista lucra la deconstrucția imaginii (o postmodernistă mântuită – ar fi spus astăzi orice critic în materie de artă plastică și nu numai), atunci tentația pentru cuvânt a doamnei Hortensia e cu totul de altă natură.

Pentru început, se cuvine să amintim că Hortensia Masichievici-Mișu, stabilită, din 1940, la București, este descendentă dintr-o veche, și de bune tradiții, familie austriacă din Cernăuți. Din părinți intelectuali și bunici preoți, e de la sine

înțeles că Hortensia a avut parte de o educație aleasă. Străbunicul ei era frate cu Constantin Tomașciuc, unul dintre fondatorii Universității din Cernăuți în 1875 și primul ei rector. Iar căsătoria cu Nicolae Mișu, descendent și pe linie maternă și pe linie paternă din diplomați de carieră, îi adaugă în evantaiul priorităților ei înnăscute de artist și om cu o verticalitate morală deosebită și povara onorabilă de purtător prin alianță al unor nume din Beldimani sau Callimachi. Oricum, pentru bucovineni surpriza este dublă. O dată că am recuperat, pentru memoria noastră, încă un bucovinean. Și nu oricare. Ci un gravor și un pictor cu renume. Și în al doilea rând – fapt ce se întâmplă nu chiar atât de des în lumea artiștilor plastici – Hortensia Maschievici este stăpânită și de vraja cuvântului. Apariția în succesiune a celor două cărți de proză scurtă ne întărește acest gând.

Prima carte, care a apărut în 2003, la Editura bucureșteană Anima, intitulată *Microbul și alte povestiri adevărate*, conține șapte povestiri scrise din adâncul sufletului, ele având o forță de convingere cu totul ieșită din comun.

Proza din prima carte ar trebui să cucerească în mod deosebit cititorul bucovinean. Și vom vedea de ce. Având o arhitectonică conceptuală bine pusă la punct, cartea se deschide cu povestirea care apare chiar în titlu, și anume, *Microbul*. Autoarea ne introduce de la bun început în registrul melancolic pe care ni-l va impregna însăși lectura paginilor cărții: „Eu vin dintr-o viață trăită în alt ritm, spune cu nostalgie autoarea, și dintr-un loc care nu mai e pe harta țării noastre, a rămas undeva departe, pe pragul uitării, ba chiar e uitat de tot. Iar povestea mea se datorează unui „microb“ pe care l-am lăsat să mă domine și care a determinat drumul vieții mele” (Hortensia Maschievici-Mișu, *Microbul și alte*

povestiri adevărate, p. 13). Să observăm deci că numai un cititor bucovinean ajuns la vârsta senectuții, peste a cărei soartă a trecut tăvălugul deportărilor și consecințele celui de al doilea război mondial, poate să înțeleagă în profunzime rostul acestei mărturisiri. Iar dacă ne referim la așa-zisul „microb“, cum frumos îi zice autoarea însăși, acesta nu este altceva decât sentimentul Hortensiei Maschievici transfigurat într-o pasiune nestăvilită pentru artă, pentru artele plastice, o pasiune care avea s-o domine pe parcursul întregii vieți. S-a mai întâmplat și faptul că acest microb a fost dintre cei molipsitori, și atunci el s-a transmis nevăzut și nesimțit de la culoare la cuvânt, încât avem acum în fața noastră două cărți ale unei scriitoare în toată puterea cuvântului. Criticul de artă Dan Grigorescu, prefăcându-i prima carte de proză, scrie cu aceeași dragoste statornică pentru lucrul inspirat și bine făcut: „Concluzia, când întorci ultima filă a cărții, e că Hortensia Maschievici, a cărei operă de graficiană înseamnă atât de mult pentru arta românească, e vinovată de a o fi ignorat prea multă vreme pe scriitoare“.

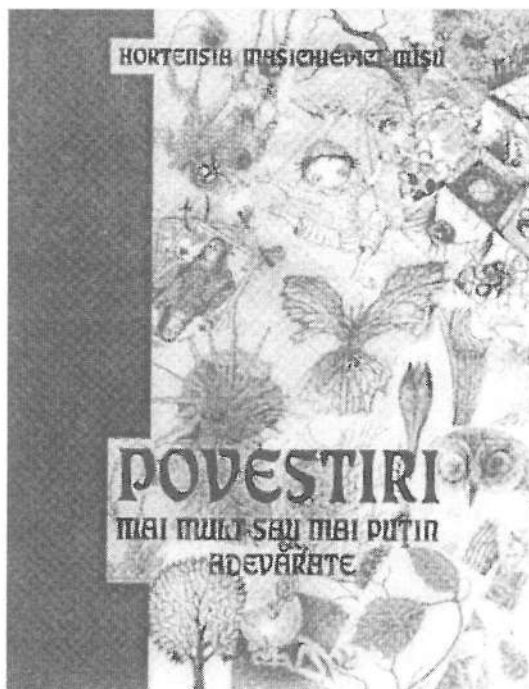

Cum spuneam mai la început, povestirea *Microbul* ni se pare a fi impresionantă în primul rând pentru un cititor care a cunoscut bine orașul Cernăuți între cele două războaie mondiale. Ca într-un adagio în crescendo con animo se derulează amintirile autoarei despre copilărie, adolescență și tinerețe, unde fragmentele *Părinții*, *La Tante Adele*, *Tata pictează*, *Grădina publică*, *Vacanța*, *Liceu și facultate* alcătuiesc un adevărat imn închinat copilăriei și tinereții fără griji, aureolate de dragostea tandră a părinților și ambianta binevoitoare a unui oraș patriarhal în fond, dar care moștenise aura unei Viene în miniatură, unde toate naționalitățile nu numai că se tolerau, dar se și înțelegeau foarte bine între ele, vorbind fiecare limba celuilalt.

Linia melodică a prozei atinge însă momente de disperare în fragmentul intitulat *1940*, când toate speranțele din inima tinerei fete (de fapt, eroul liric al povestirii) s-au năruit la un moment dat, făcând loc în sufletul Hortensiei spaimelor și dezamăgirilor de tot felul, zilelor de incertă așteptare, cu nopți în șir de cumplită amărăciune. Toată avalanșa de emoții și speranțe care alimentau viitorul ei s-au prăbușit la un moment dat, transformându-se într-un morman de cenușă, din care cu greu a încercat să renască – ca o pasăre Phoenix – de data aceasta însă o altă Hortensie, cea din fragmentele *Concordia* și *Primul pas*, o tânără care a trebuit să învingă greutățile apărute în cale, să lupte de una singură pentru a supraviețui. *De la sancta simplicitas* și până *la autohtonul obicei levantin* – obicei, cu care a trebuit să se împace artista, cu toate că venea dintr-o altă sferă de educație și cu o altă percepere a lucrurilor – Hortensia Masichievici va parcurge cu sufletul acel drum al Golgotei, un drum în același timp și de maturizare, pe parcursul distanței căruia își va păstra intactă verticalitatea umană și dragostea nețărnută pentru artă.

Povestea copilăriei Hortensiei Masichievici a fost atât de adevărată, atât de plină de farmec, încât a persistat în memoria autoarei. A rămas vie această poveste,

a supraviețuit, ca și amintirea pianului din casa părintească de la Cernăuți, ca și globul roz, cu buline albe, păstrat ca prin minune și transmis din mână-n mână și care i-a legănat scriitoarei pe parcursul unei vieți de om povestea Crăciunului, ca și imaginea Grădinei Publice din orașul copilăriei și adolescenței sale, ca și amintirea Palatului Mitropolitan sau clădirea Teatrului cernăuțean, care iată că a atins anul acesta vârsta de o sută de ani. Toate sunt vii în memoria Hortensiei. Însă toate sunt, în același timp, atât de departe, atât de în altă lume, și atât de ireale, încât vin spre ea ca dintr-un basm. De altfel, zguduitor este și povestirea *Stejarul* (*Un basm...*), o analogie de-a dreptul uimitoare cu ceea ce a pierdut Hortensia odată cu refugiul ei, cu trecerea timpului și cu transformarea acestei lumi în una grăbită, aspră și agresivă. „Undeva, în nord,

Într-o țară unde soarele e blând, nu dogorește, unde lumina dimineții e stranie, blândă și ea, unde vântul își cântă veșnicul său cântec și unde uneori și noaptea joacă o lumină bizară pe cer, acolo, undeva în nord, creștea un stejar" (Hortensia Masichievici-Mișu, *Povestiri mai mult sau mai puțin adevărate*, Editura Anima, București, 2004, p. 49).

...Și a murit stejarul. Dar sufletul lui dispărut s-a strecurat nevăzut în sufletul autoarei. Destinul lui a devenit pe neprins de veste și destinul ei. Mângâietoare au rămas doar amintirile despre el...

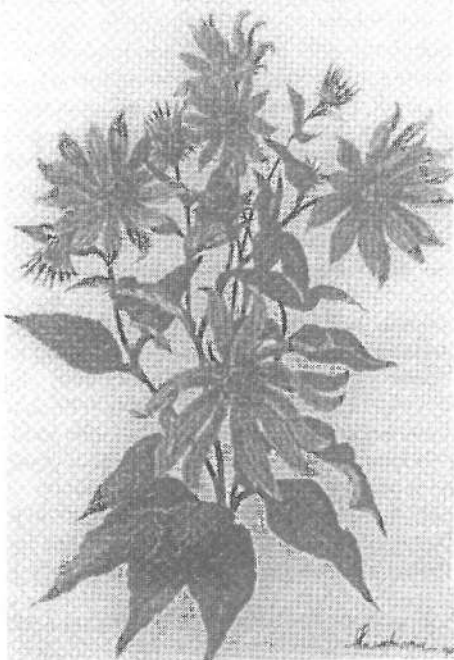
Cu siguranță că bucovinenii vor înțelege despre ce stejar este vorba, așa cum vor înțelege, după lectura cărților doamnei Masichievici, că fărâme din tinerețea autoarei, picături minuscule din sufletul ei au rămas pe străzile Cernăuțului de altădată, contopindu-se cu timpul etern sau ascunzându-se uneori delicat după efigia vreunei figuri care mai împodobeste încă ici-colo câte o clădire veche a orașului sau amestecându-se ușor-ușor în vreun conținut de vopsea, care încearcă să mai mențină proaspătă culoarea originală a cine știe cărei icoane dintr-o cine știe care biserică din Cernăuți.

Virtuțile stilului variat sunt vizibile. Acolo unde autoarea vorbește despre lucruri intime, familiale, despre cei dragi ai săi: părinți, soră, colegi de școală, de liceu, facultate, cu alte cuvinte, despre lumea bună care o înconjură în tinerețe și acum, ea se transformă într-o povestitoare melancolică și tandră. Acolo însă unde vorbește despre slăbiciunile unor oameni care ne înconjoară uneori, din păcate, despre vanitatea lor, proza ei devine de un realism sfâșietor, o acuzație ironică la subiect, dar fără nici un drept de apel la conștiință. Existențialismul rece și dur al situației, oglindit în unele fragmente, cum este *Requiescat în pace!* (*Odihnească-se în pace!*) denotă un diapazon larg al stilului. Autoarea se întreabă la un moment dat cum nu ne dăm noi, oamenii, seama ce suferințe cumplite provoacă indiferența unora față de cauzele și pierderile pe care le provocăm uneori semenilor noștri?! (*Amintiri din Cernăuți*, p. 86–112). În general, chipul lui Partenie Masichievici, tatăl autoarei, este evocat cu un talent autentic în fragmentele *Colecția de timbre* (p. 102) din volumul al doilea sau *Tata pictează* din volumul *Microbul și alte povestiri adevărate* (p. 39). Nu mai spunem că în paginile primei cărți sunt evocate multe personalități istorice și culturale din Bucovina, care au avut o legătură directă sau l-au cunoscut personal pe Partenie Masichievici. E destul să amintim de Eusebie Mandicevschi, Ernst Mandicevschi, fratele lui Eusebie, de Ion Nistor, George Løvendal și alții.

Numai un artist adevărat poate să caute atât de febril cuvântul care să dea viață sentimentului, trăirii, gândului. „Ele, cuvintele, perfide, se pitesc undeva, nu se lasă găsite și așteaptă să se ivească într-un moment cu totul nepotrivit, seara târziu,

**Partenie Masichievici (1887–1952),
Viță sălbatică, acvarelă.**

**Partenie Maschievici,
Gălbioara din grădină, acvarelă.**

când, de fapt, este ora să apară somnul“ (*Noptile mele*, p. 11–17). Artista stă de veghe asupra cuvântului aproape noapte de noapte. Uneori are câte o veghe bună, câte „o noapte plină de cuvinte“. Însă, neașternute imediat pe hârtie, cuvintele dispar, se topesc, mor. Rămâne doar câte un ciob din metafora care s-a brodit în timpul nopții. Ea dispăre cu totul odată cu apariția zilei. A fost un vis, a fost un miraj, e greu de spus. Autoarea ne învață însă că trebuie să-l exploarăm în clipa când vine inspirația. Momentul e prielnic atunci când gândurile se împletesc cu dorințele, cu amintirile, atunci când toate acestea se toarnă în cuvinte. De fapt, atunci când auzi glasul, cuvântului. Ca și în *Vârstele anului*, unde într-o înșirare cromatică se perindă amintirile unei fete de demult (eroul liric), care este încântată de frumusețea anotimpurilor, cu minunile ce se cheamă *primăvara, vara, toamna și iarna*, aidoma copilului din tabloul pictorului lituanian Mikalojus Eišvilionis, care ține o floare de păpădie în mâini, mirându-se de frumusețea ei efemeră.

Melancolicele confesiuni ale autoarei sunt scrise la persoana întâi. Uneori ea formulează întrebarea și eroul liric (autoarea însăși) răspunde – ceea ce descoperim și în povestirile-miniaturi de genul *Cruciulița, Poveste de Crăciun, Steaua*, unde Hortensia Maschievici-Mișu se apropie de proza poetică scurtă a unui Samuil Marșak sau Emil Gârleanu, personajele ei fiind chiar gândurile proprii. Ea dialoghează cu ele și acestea se poartă la rândul lor ca niște ființe vii, parcă ar fi din lumea celor care nu cuvântă, niște personaje firave și fără ajutor, dar care sunt atât de înțelepte și cărora tot ea, autoarea, le dă puterea de a supraviețui.

Gândul dantelat cu alese cuvinte din confesiunea autoarei te invită la o lectură plăcută, liniștită și nostalgică, ca și cum ai asculta un fragment dintr-un Vivaldi sau dintr-un Mozart, unde trecerile elegante dintr-un registru în altul denotă suptele stilului, profunzimea sentimentului și virtualitatea inspirației.

În viața de fiecare zi doamna Hortensia Maschievici pare a fi cu totul alt om decât așa cum ne apare din paginile cărții. Norocul de a o întâlni într-un dialog mi-a oferit ocazia de a cunoaște un artist cu o experiență bogată a vieții și cu un ton uneori ironic referitor la realitatea dură care ne înconjoară.

Abia după lectura celor două cărți am înțeles că sufletul adevărat al doamnei Hortensia Maschievici-Mișu poate fi descoperit în paginile acestor cărți. Anume aici se ascunde partea tănuțită și cea mai frumoasă a lui. După ce-i citești cărțile e bine să-i admiri încă o dată gravurile și desenele.

Privesc acum cu alți ochi lucrările artistei plastice Hortensia Maschievici-Mișu și sunt mândru de faptul că scriitoarea este originară din Bucovina și că rădăcinile ei au rămas acasă, în suflet și în amintiri.

DUH DE DĂRUIRE

Maria Toacă

Cernăuți

[*Jumătate de mileniu întru învecinicirea lui Ștefan cel Mare: obol memorial din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, „Biblioteca Miorița”, Câmpulung, Bucovina, 2004, 255 p.]

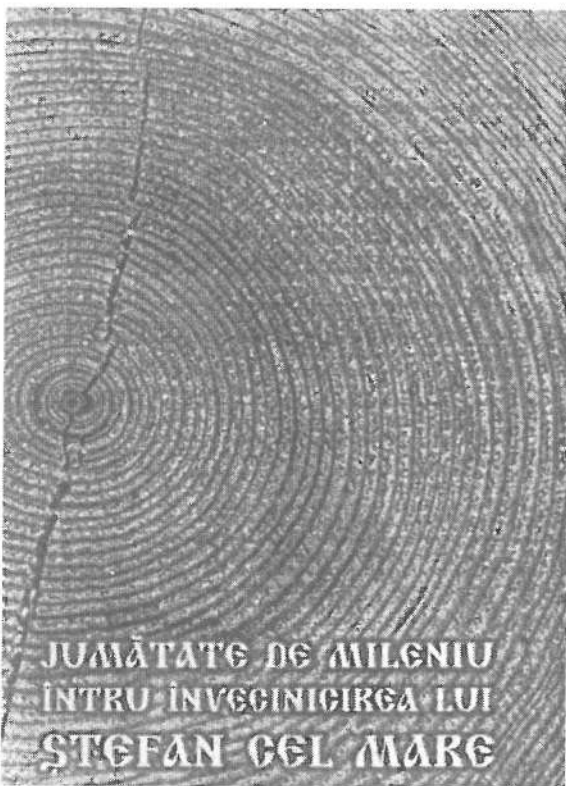
Ion Filipciuc de la Câmpulung Moldovenesc, acel spirit neastâmpărat care a avut temeritatea să pornească *Spre un alt Eminescu* și să redescopere, după semne intuite numai de el, *Drumul împărătesc al Poetului*, a ars în flăcările inițiativei editoriale și în Anul Ștefan cel Mare, înscriind o notă majoră pe portativul imnului înălțat de românii de pretutindenii voievodului Moldovei. Harul și darul de a atrage, aidoma unui magnet, valori rezistente în timp s-au întrupat de data aceasta într-o amplă culegere de texte și comunicări, adunate sub genericul *Jumătate de mileniu întru învecinicirea lui Ștefan cel Mare: obol memorial din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*.

După cum precizează alcătuitorul, cartea a apărut ca rezultatul unui efort comun, urmat de o armonioasă colaborare între Consiliul local, Primăria municipiului Câmpulung Moldovenesc, Casa de Cultură a Sindicatelor și conferențiarilor invitați de Fundația „Biblioteca Miorița”. Dar nașterea cărții a fost precedată de ideea organizării la Câmpulung Moldovenesc a unui șir de conferințe consacrate memoriei lui Ștefan cel Mare. Și nimeni altul din acest spațiu ștefanian, decât Ion Filipciuc, nu putea să inventeze un mod mai original de ținere a acestor conferințe. Îndreptându-și calitățile de catalizator al impulsurilor creatoare, el a insistat asupra programării manifestărilor culturale și prelegerilor dedicate marelui domnitor în toate zilele de marți din lunile martie, aprilie, mai și iunie. Această propunere pare a fi stranie doar la prima vedere. Ea n-a apărut dintr-o ciudățenie a animatorului sau o obsesie a sa pentru ritualuri fixe. El și-a susținut ordinea calendaristică a programului printr-un fapt istoric bine cunoscut: Ștefan cel Mare s-a urcat pe tronul Moldovei în ziua de marți, 12 aprilie 1457, în zile de marți a obținut cele mai strălucite victorii și tot într-o marți, la 2 iulie 1504, a fost condus cu mare jale de tot poporul pe drumul veșniciei, la mănăstirea Putna.

Venind cu argumente întemeiate pe reperi geografice, istorice și culturale în favoarea oportunității ținerii conferințelor, anume, la Câmpulung Moldovenesc și editării prelegerilor într-o culegere aparte, Ion Filipciuc i-a convins până la urmă pe edilii municipiului să sprijine financiar inițiativa Fundației „Biblioteca Miorița”. Astfel, i s-a împlinit visul de a comemora „îndătinat rotunjirea celor cinci veacuri de la moartea celui mai de seamă domnitor al românilor”, dar și de a revigora o veche tradiție a locului (în perioada interbelică la Câmpulung Moldovenesc au ținut conferințe Sextil Pușcariu, Leca Morariu, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu și alte personalități marcante). Totodată, Ion Filipciuc a reușit să realizeze un scop întreit: suita acțiunilor de omagiere a domnitorului după faptele și meritele sale, cunoașterea mai multor personalități contemporane ale culturii și științei, precum

și culturalizarea oamenilor interesați de subiecte istorice ce oglindesc figura polivalentă a celui mai viteaz dintre vitejii secolelor trecute. Doar culegerea succesorală a șirului conferințelor de marți este aidoma unui templu, în care s-au adăpostit gloriile și virtuțile neasemuitului Ștefan.

Intrând în sacralitatea acestui spațiu, nu numai că ne îmbogățim cunoștințele istorice, ne amintim de fapte și întâmplări ce ne înscriu în cartea de aur a umanității, ci și ne înnobilăm cu o energie benefică. Din textele cuprinse între copertele brăzdate simbolic de inelele unui stejar secular se profilează portretul strălucitor al voievodului – în legende, cronici, istorie... Concepute în ansamblu, ele readuc în contemporaneitate colosul ce stă la temelia demnității naționale a românilor. Ajungând cu lectura la ultima pagină, rămânem cu sentimentul că am urcat pe un munte, ca Dumnezeu să ne vadă și să ne audă rugăciunea.

Deși această culegere nu poate fi lecturată dintr-o răsufflare, ca o operă artistică sau un roman istoric, ea nu ne impune eforturile minuțioase necesare studierii unei lucrări științifice. Putem reveni, în momente de relaxare, la *Ștefan cel Mare – erou de legendă vie în cronici* (comunicare a prof. George Bodea) sau, atunci când ne frământă anumite întrebări – să ne consultăm și cu poetul Ion Cozmei, care încearcă să elucideze *De ce n-a fost rostită „Doina“ la dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare din Iași, în 1883*.

Informații inedite și nepus de prețioase pentru lărgirea erudiției ne oferă studiul lui Ion Filipciuc *Calendarul din vremea lui Ștefan cel Mare*. Justificându-și pledoaria pentru ziua de marți, autorul ne inițiază în momentele cele mai dificile ale procesului cercetărilor sale. El ne provoacă prin afirmația că a găsit răspuns la câteva întrebări-cheie: Ce înseamnă nu-

mele Ștefan în română și din care cauză cel mai de seamă voievod al Moldovei a fost botezat cu acest nume? Cum și când s-a desfășurat ceremonia miruirii lui Ștefan cel Mare de către Mitropolitul Moldovei și câți ani ar fi avut el la vremea urcării pe tron? Unde este acel loc „la Direptate“ – spațiul în care s-a dat lupta dintre nepotul Ștefan și unchiul Petru Aron?...

Culegerea îngrijită de Ion Filipciuc captează atenția celor care se interesează și de potențialul intelectual al românilor din partea de nord a Bucovinei – supraviețuitori cu icoana voievodului în suflet. „Din fragedă copilărie tot auzeam numele lui Ștefan Vodă în casa noastră friguroasă de pe graniță și nu-mi dădeam seama din ce cauză părinții mei îl rosteau mai mult în șoaptă, uitându-se tot atunci lung la

mine și făcându-și semnul crucii” – astfel începe mărturisirea lui Mihai Prepelită despre „chipul lui Ștefan cel Mare și Sfânt în teritoriile românești ocupate”.

„Mișcarea de renaștere națională a românilor din Basarabia și Bucovina, începută în a doua jumătate a anilor '80 ai secolului al XX-lea, a avut două simboluri naționale, în jurul cărora s-au unit, au ieșit în stradă la mitingurile și sărbătorile devenite astăzi tradiționale – Ștefan cel Mare și Mihai Eminescu” – pe acest pilon edificator își axează Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, comunicarea, intitulată *Ștefan cel Mare – mit, legendă, simbol în lupta pentru drepturile naționale ale românilor din Basarabia și Bucovina*.

N-a ajuns să-și trăiască bucuria regăsirii în paginile acestei cărți dr. Grigore C. Bostan, membru de onoare al Academiei Române, care și-a consacrat cei mai rodnici ani de viață studierii și valorificării tezaurului folcloric românesc din spațiul carpato-nistrean, demonstrând că în tradiția poetică orală din nordul Bucovinei Ștefan Vodă a servit drept suport spiritual al conștiinței de neam.

Studiul prof. dr. Ilie Luceac *Un portret al lui Ștefan cel Mare de Epaminonda Bucevschi* recuperează o omisiune gravă din istoria culturii și artei românești, elucidând prin explorarea profundă a subiectului istoria portretului lui Ștefan, operă a pictorului bucovinean care a pictat și alte figuri proeminente ale poporului român.

Obolul memorial din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc, cum își autoapreciază Ion Filipciuc culegerea, ne pune în față o catapeteasmă a celor cinci veacuri de eternitate a domnitorului Moldovei. Ilustrată cu tablouri votive, cu fotografii (reproduse sau făcute de editor) ale ctitoriilor ștefaniene și statuilor voievozului, cartea este o sursă importantă de documentare și de cunoaștere a locurilor care de jumătate de mileniu păstrează icoana domnitorului și Sfântului Ștefan.

UN PĂSTOR MODERN AL „MIORIȚEI“

Tudor Andrieș

Cernăuți

[Ion Filipciuc, „*Miorița*“ și alte semne poetice, „Biblioteca Miorița“, Câmpulung, Bucovina, 2002, 456 p.]

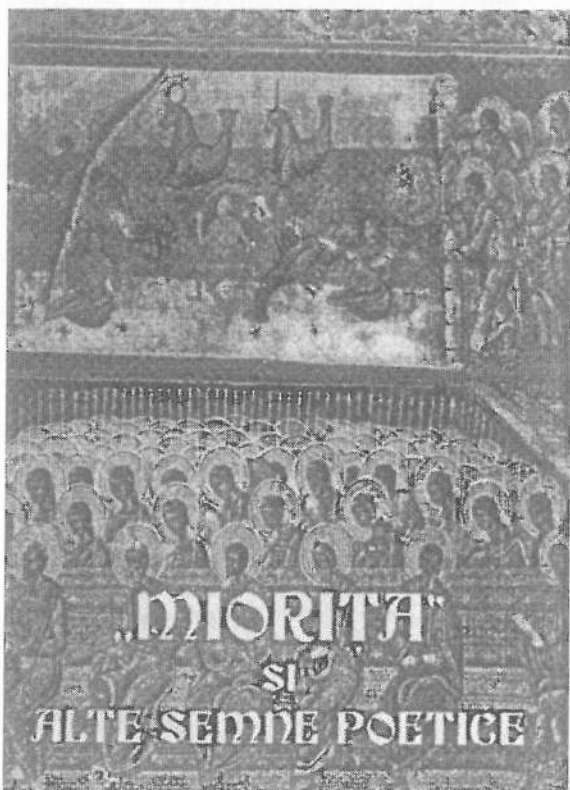
Ce știam până acum despre balada populară *Miorița*? De fapt, nu mai mult decât ceea ce am învățat în școală și la facultate: că este o capodoperă a literaturii române, izvorâtă din suspinul cel mai jalnic al sufletului românesc, că a fost tipărită prima dată în gazeta „Bucovina“ din Cernăuți, a fraților Hurmuzaki. Textul integral al baladei, Vasile Alecsandri l-a încredințat spre publicare redactorului gazetei „Bucovina“ cu următoarea specificare: „Iată dar că, în memoria acelei seri minunate de la Cernauca și în sperarea de a descoperi la lumină comorile de dulce poezie ce stau asemeni în sânul poporului român, iată, zic, că îți trimit acum întreaga baladă a *Mioarii*. Oricare român o va ceti în gazeta ta va avea dreptul de a se fâli de geniul neamului său“.

La acea dată bardul de la Mircești recunoștea că această neasemuită bijuterie folclorică i-a fost adusă de Alecu Russo din munții Soveja, unde acesta a înregistrat-o în timpul surghiunului său. Mai târziu, pe la 1866, când faima *Mioriței* depășise spațiul existențial românesc, cucerind țările europene grație traducerilor în engleză, franceză și germană, iar Alecu Russo nu mai era în viață ca să-și poată apăra pionieratul, Vasile Alecsandri și-a asumat meritul de prim descoperitor al baladei, afirmând că a auzit-o la o stână de pe muntele Ceahlău, de la baciul Urdea.

Sunt interesante aceste detalii legate de repunerea în circuitul larg a unei bijuterii literare, pe care numai geniul poporului a fost în stare s-o creeze și s-o cizeleze. Dar iată că neobositul cercetător Ion Filipciuc ne vine cu „*Miorița*“ și alte semne poetice – o lucrare pe cât de solidă, pe atât de originală și interesantă, apărută cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor al României. Cartea completează substanțial bogata noastră literatură despre una dintre cele mai reprezentative opere poetice ale poporului român, punând într-o lumină nouă textul folcloric cunoscut de toată lumea, după ce îl compară cu mai multe variante culese și date publicității mai târziu. „Într-un cuvânt – constată autorul – prin însuși faptul că *Miorița* se învrednicește de asemenea lecturi, ipoteze, controverse, documentații, proslăviri și incriminări, culegeri sau traduceri, această piatră unghiulară a literaturii anonime românești implică «pruba de piatră a unui adevăr»... Căci *Miorița* ni se înfățișează, prin exegezele care învăluie variantele culese, ca o adevărată nebuloasă și orice încercare de a face ordine în această materie în plină efervescență se poate chema nesăbuintă!“.

În *Schiță pentru o teorie a constantelor*, capitol plasat chiar la începutul lucrării, Ion Filipciuc compară constantele conceptuale ale câtorva popoare ca sistem de simboluri literar-folclorice. Cât privește gândirea filosofico-poetică românească, pentru Lucian Blaga, de exemplu, „soluția constă în constantizarea reactivă a fac-

torilor subiectivi, cu care *viața* sau *subiectul* răspunde *obiectului*, iar pentru Mircea A. Diaconu „constantele poetice ale unei grupări literare sau ale unui anumit poet” rămân cunoscutele „teme” și „subiecte”, o dimensiune „religioasă” și o „eventuală constantă privind sensibilitatea poetului român, dincolo de fluctuațiile istoriei literare”, ceea ce-l face pe Ion Filipciuc să ne îndemne „să nu ne lăsăm înșelați de sonoritatea termenilor și să convenim că prin *constantă* va trebui să înțelegem și să semnificăm o *mărime controlabilă* prin instrumente măcar empiric matematice”.

În primul subcapitol *Constanta poetică „mioriță”* al capitolului *Constante poetice în „Miorița”* autorul ne amintește că stilul unui text folcloric este alcătuit din constante poetice, adică din elemente normate prin funcționalitatea lor în paradigma întregului și în flotante dintr-un text în altul. Referindu-se la studiile altor autori, care au abordat această temă (folcloristul Gheorghe Vrabie, cercetătorii Lucia Berdan și Teodor Bălănescu), Ion Filipciuc face o diferențiere între concordanțe și constante, „primele fiind mărimi de intrare ca oricare parametri lexicali din textele teaurizate în banca de date a corpusului, pe când constantele sunt revelații asupra funcționării poetice; concordanțele dau seama de constante, care sunt dependente de sensul figurat și subtextual al termenilor; constantele se ascund în concordanțe; concordanțele sunt o evidență statistică, constantele sunt funcție poetică”.

Prin urmare, în toate cele vreo două mii de variante (balade și colinde) ale *Mioriței* pot fi deosebite cel puțin trei variabile stilistice ale imaginii literare constante a animalului năzdrăvan care anunță, într-un fel sau altul, moartea ciobanului, ceea ce înseamnă că funcția narativă a semnului poetic „mioriță” rămâne invariabilă, în ciuda unor devieri în structura celor trei variabile poetice ale semnului. Astfel, autorul susține că funcția narativă a semnului poetic „mioriță” se exercită și în textul în care cuvântul titular este înlocuit prin „mieluță”, „mielușică”, „oaie”, „oaie năzdrăvană”, „oiță” sau chiar prin „câinii” de la stână, prin „visul” ciobanului însuși, prin „înțelegerea” despre viitorul omor direct de la ceilalți ciobani... Ca un răspuns la multele întrebări pe care și le-au pus cercetătorii pe parcursul celor 150 de ani de la publicarea baladei, autorul lucrării este de părere că „singurul mod în care omul se putea exprima față de acel semn necunoscut nouă, celor care ascultăm textul după câteva veacuri de la întocmirea acestei poeme, dar bine cunoscut personajelor din poemă, ca și creatorilor sau ascultătorilor din urmă cu două veacuri, era

prin intermediul „mioarei“ înțelese fie ca un sinonim al semnului ivit, fie ca semn al semnului despre care le era interzis să spună mai mult decât spune *Miorița*.

Urmează celelalte trei subcapitole, consacrate constantelor poetice „măicuță bătrână“, „mireasa lumii“ și „mândru ciobănel“, pentru această din urmă constantă găsindu-se șapte trăsături definitorii din perspectiva unei analize stilistice: simplă, simetrică, romanică, frecventă, similară, arhaică și misterioasă.

Capitolul următor, *Paradigma textului poetic*, cuprinde trei subcapitole care se completează reciproc: *Paradigma ritualică a Mioriței*, *Paradigma colindelor și baladelor românești* și *Paradigma culturală europeană*. Aflăm din lucrare că paradigma culturală europeană presupune un set de texte folclorice, reprezentând câteva similitudini cu balada și colinda *Mioriței* din folclorul românesc, apropierea și comparația dintre textele românești și textele altor popoare întemeindu-se pe constante poetice. Sunt invocate două serii de texte similare, și anume:

a) cântecele cercheze, semnalate de savantul francez Georges Dumézil, specialist în mitologie indo-europeană. În aceste cântece un războinic, murind pe câmpul de luptă, își roagă tovarășii de arme să nu le spună părinților, fraților, soroților și prietenilor din copilărie că a murit, ci că s-a dus în munte cu o turmă de oi. Depărtarea textelor cercheze de aria geografică românească a *Mioriței* este prea mare;

b) baladele ungurești, variante ale *Mioriței*, în dialectul ceangăilor din Moldova sau în limba maghiară din secuime. Un element relevant este apropierea prea mare a textelor maghiare de aria geografică a *Mioriței*, în perimetrul căreia variantele maghiare alcătuiesc o insulă.

Asemenea analogii, mai apropiate sau mai îndepărtate, cu *Miorița* românească există în folclorul multor popoare europene. De exemplu, foarte apropiată de unele variante ale *Mioriței* este imaginea morții din textele albaneze și poloneze. În textele poloneze mormântul celui ucis se află „la umbra fagului“, sub frunze moi de ferigi, în pădure, departe de ochii lumii, dar cu alaiul nupțial plin de ciori (simbol evident al morții). Și în cântecul albanez natura se frământă (soarele a ascultat-o, piatra și copacul s-au înspăimântat) la aflarea veștii despre moartea unui tânăr sacrificat din cauza unei zâne, care i s-a înfățișat ca tânără femeie.

În pofida subiectului captivant și cu totul original, abordat de Ion Filipciuc în „*Miorița*“ și alte semne poetice, lectura cărții cere multă răbdare și o bună pregătire literară și filologică. Cititorul interesat va găsi note explicative pentru toate capitolele, o bibliografie generoasă și un post-scriptum conținând „XXIV de contrapropoziții pentru *Miorița*“ în șase limbi, ceea ce îi va înlesni înțelegerea textului. Cu toate acestea, autorul roagă cu modestie ca „cine va merge mai departe să nu afurisească această carte“, exprimându-și totodată speranța că „interesul pentru capodopera folclorică a neamului românesc se va prouma și peste grija zilei de mâine...“.

CĂRȚI APĂRUTE LA
EDITURA ALEXANDRU CEL BUN, CERNĂUȚI

1. Constantin Loghin, *Istoria literaturii române în Bucovina*, Cernăuți, 1996, 250 p. (cu sprijinul financiar al Fundației Culturale Române).
2. Ștefan Hostiuc, *Clepsidra reveriei* (versuri), 1996, 100 p. (cu sprijinul financiar al Fundației Culturale Române).
3. Eugen Patraș, *Minoritățile naționale din Ucraina și Republica Moldova. Statutul juridic*, Cernăuți, 1998, ed. a 2-a, 1999, 300 p. [premiată de Asociația Juriștilor din România], a fost reeditată în 2000.
4. Simion Gociu, *Oul dogmatic* (versuri), 1999, 100 p.
5. Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în colaborare cu Editura Augusta, Timișoara, 2000, 364 p. (7 anexe și 12 foto) [Premiul „Lecciónes istoriei”, al Salonului internațional de carte de la Iași, organizat de Biblioteca județeană „Gheorghe Asachi” în 2001; Premiul „Edudoxiu Hurmuzaki” al Academiei Române în 2002].
6. Ilie Motrescu, *Hora vieții*, volum de poezii (în colaborare cu Editura Augusta, Timișoara), 2000.
7. Grigore C. Bostan, Lora Bostan, *Pagini de literatură română: Bucovina, regiunea Cernăuți (1775–2000)*, 2000, 640 p. (Premiul Salonului internațional de carte din Iași, organizat de Biblioteca județeană „Gheorghe Asachi”).
8. *Materialele primului Congres al intelectualității românești din regiunea Cernăuți*, 2000.
9. *Materialele celui de al doilea Congres al intelectualității românești din regiunea Cernăuți*, 2001.
10. Mihai Morăraș, *Rădăcinile rămân acasă*, Cernăuți, 2002. (Diploma Salonului internațional de carte de la Iași, organizat de Biblioteca județeană „Gheorghe Asachi”).

11. Ștefan Purici, Constantin Ungureanu, Demir Dragnev, Ion Gumenâi, *Istoria ținutului natal (regiunea Cernăuți). Materiale didactice pentru școlile de cultură generală din regiunea Cernăuți*, 2003. Consilier editorial Vasile Tarâțeanu, cu sprijinul Fundației de binefacere „Casa limbii române“ (Diploma Salonului de carte pentru copii din Chișinău, 2003).
12. Vasile Huțuleac, *Ecologia landschaftică (în baza cercetărilor realizate în Bucovina istorică și Nordul Basarabiei)*, Cernăuți, 2003.

În curs de apariție:

1. *Un sat bucovinean de pe Valea Siretului. Mărturii spirituale*. Colecția folclorică a profesorului Valeriu Zmoșu, Pătrăuții de Jos, raionul Storojineț.
2. *Discursurile lui Eudoxiu Hurmuzaki în Dieta Bucovinei*, ediție bilingvă germano-română, îngrijitor de ediție și **Cuvânt înainte** de Ilie Luceac, traducere din limba germană de Catrinel Pleșu.
3. *Pagini de literatură română*. Seria: *Caiete literare*. Autori: Alexandrina Cernov, Ilie Luceac (*Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Luca Caragiale, Octavian Goga, Alexandru Odobescu, Nicolae Filimon, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Ioan Slavici, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, George Coșbuc, Tudor Arghezi, George Bacovia, George Topârceanu și Nicolae Labiș*).

Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Corector: CONSTANȚA FILIP

Bun de tipar: 2005

Apărut: 2005

Tehnoredactare computerizată:

Editura INFO-TEAM Ltd.

Tel.: 316 72 04

Fax: 316 72 03

Tipărit la **UNIVERSUL SA**

ISSN 1222-5606